

Participatiemonitor 2008-2016:

Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking en ouderen

Participatiemonitor 2008-2016:

**Deelname aan de samenleving van mensen
met een beperking en ouderen**

Suzanne van Hees
Marloes Oldenkamp
Iris de Putter
Lucas van der Hoek
Hennie Boeije

Het Nivel onderzoekt de gezondheidszorg. Dat onderzoek kijkt mee met de mensen die zorg krijgen en de mensen die de gezondheidszorg vormgeven en leveren: patiënten, de overheid, zorgverleners en verzekeraars, zorgorganisaties en toezichthouders. Zij bepalen de kwaliteit, betaalbaarheid en toegankelijkheid van de zorg.

Nivel-onderzoek heeft maatschappelijke en wetenschappelijke impact. Dat is de dubbele missie van het Nivel. Wetenschap en praktijk versterken elkaar. Het onderzoeksproces van het Nivel is ISO 9001 gecertificeerd. Elk Nivel-onderzoek leidt tot een openbare publicatie. Dat is vastgelegd in de statuten. Tegelijkertijd zoekt het Nivel voortdurend naar interactie met de mensen die de resultaten van zijn onderzoek kunnen gebruiken. Bij het Nivel werken ruim 150 mensen, van wie ruim honderd onderzoekers.

ISBN 978-94-6122-496-5

<http://www.nivel.nl>

nivel@nivel.nl

Telefoon 030 2 729 700

©2018 Nivel, Postbus 1568, 3500 BN UTRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Nivel te Utrecht. Het gebruik van cijfers en/of tekst als toelichting of ondersteuning in artikelen, boeken en scripties is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Inhoud

Beleidssamenvatting	5
1 Inleiding	7
1.1 Achtergrond	7
1.2 Doelstelling en vraagstelling	8
2 Conclusies	11
3 Participatie van mensen met een lichamelijke beperking	19
3.1 De participatie op deelgebieden in 2016	20
3.2 Veranderingen in participatie tussen 2008 en 2016	22
3.3 Mobiliteit	24
3.4 Participatie in de buurt	25
3.5 Sociale contacten	28
3.6 Eenzaamheid	30
3.7 Tevredenheid met het leven	31
4 Participatie van mensen met een verstandelijke beperking	33
4.1 Participatie op deelgebieden in 2016	34
4.2 Veranderingen in participatie tussen 2008 en 2016	37
4.3 Mobiliteit	38
4.4 Participatie in de buurt	39
4.5 Sociale contacten	41
4.6 Eenzaamheid en behoefte aan participatie	43
4.7 Ondersteuning bij participatie	43
5 Participatie van ouderen	45
5.1 Participatie op deelgebieden in 2016	46
5.2 Veranderingen in participatie tussen 2009 en 2016	46
5.3 Mobiliteit	48
5.4 Participatie in de buurt	49
5.5 Sociale contacten	52
5.6 Eenzaamheid	53
Literatuur	55
Bijlagen	57

Beleidssamenvatting

De participatiemonitor laat zien dat veel mensen met een beperking en ouderen in staat zijn om op allerlei gebieden actief deel te nemen aan de samenleving. De participatie van met name mensen met een ernstige lichamelijke beperking en mensen met een verstandelijke beperking blijft achter in vergelijking met de algemene bevolking op het gebied van werk, sociale contacten en activiteiten in de vrije tijd.

Maatschappelijke participatie, in de brede betekenis van het woord, is belangrijk voor het welbevinden en de kwaliteit van leven. Het uitgangspunt van het overheidsbeleid en van het onlangs geratificeerde VN Verdrag voor gelijke rechten voor mensen met een handicap is dat iedereen volwaardig moet kunnen meedoen in de samenleving. In het licht van de participatiesamenleving, de veranderingen in de langdurige zorg en de decentralisatie naar gemeenten is het van belang om de participatie van mensen met een beperking en ouderen te monitoren en te vergelijken met de algemene bevolking. Daarnaast is het belangrijk om in kaart te brengen of mensen met een beperking en ouderen, eventueel met ondersteuning, kunnen participeren zoals ze dat graag zouden willen.

Dit onderzoek laat zien dat er bij een substantiële groep behoefte is om meer te participeren, bijvoorbeeld in (betaald) werk of sociale contacten.. Deze behoefte hangt ook samen met de ernst van de lichamelijke of verstandelijke beperking of leeftijd. Alleen vanuit de mensen zelf is het mogelijk om een goed beeld te krijgen waar deze participatiebehoefte precies uit bestaat. Beleid dient rekening te houden met de diversiteit in behoeften en in de benodigde ondersteuning om deel te kunnen nemen aan de samenleving. De participatie kan een belangrijke indicator zijn van de mogelijkheden die mensen hebben om volwaardig mee te doen in de samenleving.

In de periode 2008-2016 zijn meer mensen met een lichamelijke beperking vrijwilligerswerk gaan doen. Ouderen en mensen met een lichamelijke beperking zijn minder vaak gebruik gaan maken van buurtvoorzieningen en minder vaak verenigingsactiviteiten gaan bezoeken over deze tijdsperiode. De totale participatie van mensen met een lichte verstandelijke beperking is afgenomen tussen 2008 en 2016. Dit geldt niet voor mensen met matige verstandelijke beperking, mensen met een lichamelijke beperking en ouderen.

In 2016 participeren mensen met een ernstige lichamelijke beperking aanzienlijk minder dan de algemene bevolking en hebben zij op verschillende gebieden van participatie meer behoefte om mee te doen. Drie op de tien mensen met een ernstige lichamelijke beperking geven aan (zeer) sterk eenzaam te zijn. Mensen met een verstandelijke beperking rapporteren zelf dat ze meer participeren op een aantal gebieden dan wat hun naasten rapporteren. Ruim een derde van de mensen met een verstandelijke beperking voelt zich weleens eenzaam. Ouderen participeren in het algemeen zoals de algemene bevolking. Behoeften bij ouderen zijn echter groter ten aanzien van buurtactiviteiten en met name alleenwonende ouderen zijn vaker eenzaam.

In de participatiemonitor wordt sinds 2008 gemeten hoe mensen feitelijk participeren en wat hun behoeften zijn in hun deelname aan de maatschappij. Dit meten we met longitudinaal vragenlijstonderzoek. Deze vragenlijsten worden afgenomen bij landelijk representatieve panels van mensen met een lichamelijke beperking, mensen met een verstandelijke beperking en naasten, bij ouderen en de algemene bevolking. Deelgebieden van participatie zijn gebaseerd op onderdelen uit de 'International Classification of Functioning, Disability and Health' [1].

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

Maatschappelijke participatie

Participatie, het 'meedoen in de samenleving', draagt bij aan het individueel functioneren en welbevinden en de persoonlijke ontplooiing van mensen [2-4]. Sinds 1990 hebben de opeenvolgende kabinetten allerlei initiatieven genomen om de maatschappelijke participatie en betrokkenheid van Nederlanders te vergroten. Daarom veranderen we richting een *participatiesamenleving*: de rol van de overheid in zorg en ondersteuning wordt kleiner en burgers gaan meer voor zichzelf en voor elkaar zorgen. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving [5]. Participatie is een breed begrip en binnen de participatiesamenleving gaat het niet alleen om het kunnen meekomen in de maatschappij, maar ook om het helpen en zorgen voor anderen [6]. In de Internationale Classificatie van het menselijk Functioneren (ICF) (WHO, 2001) wordt participatie overeenkomstig, in zeer algemene termen, gedefinieerd als 'iemand's deelname aan het maatschappelijk leven'. Participatieproblemen zijn volgens de ICF de problemen die zich kunnen voordoen bij deelname aan de samenleving op verschillende domeinen zoals gebruiken van openbare voorzieningen, communiceren en (vrijwilligers)werk. Er is geen consensus over de definitie en operationalisatie van het begrip participatie [7]. In deze participatiemonitor gaat het over maatschappelijke participatie van mensen en de mate waarin ze meekomen in de maatschappij. Deze term overlapt met sociale participatie (participatie in verenigingen, sociale contacten of vrijwilligerswerk) en met arbeidsparticipatie (het hebben van betaald werk, onbetaald werk of het volgen van een opleiding), maar is breder. Het gaat over wonen in de woonwijk, over het gebruik maken van winkels, openbare voorzieningen in de buurt en het openbaar vervoer, over het 'face to face' ontmoeten van andere mensen, over recreëren, werken en over het volgen van onderwijs.

Volwaardig mee kunnen doen

De algemene toegankelijkheid voor personen met een handicap of chronische ziekte is als norm in de Wgbh/cz (*Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte*) vastgelegd. Deze norm heeft als doel ervoor te zorgen dat in de toekomst toegankelijkheid voor iedereen geen service of uitzondering meer is, maar een vanzelfsprekendheid. Het gaat om gelijke behandeling bij wonen, werk, onderwijs en openbaar vervoer. Dit komt overeen met het VN Verdrag Rechten van Personen met een Handicap (CRPD; *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*), dat op 17 juli 2016 in Nederland in werking trad. Het doel van dit VN-verdrag is de volledige inclusie van personen met een beperking in de maatschappij. Zelfbeschikking, het kunnen maken van vrije keuzes, is hierbij een centraal begrip [8]. Van een inclusieve samenleving is sprake als niemand wordt uitgesloten en iedereen op gelijke voet meedoet, kansen krijgt en sociale bescherming geniet [4]. Het is dan ook van belang dat mensen voldoende ondersteuning ontvangen bij participatie, maar ook dat voorzieningen (bijvoorbeeld in de buurt) bereikbaar zijn voor iedereen. In de overgang van een beschermende naar een activerende verzorgingsstaat wordt een groter beroep gedaan op de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van burgers [9]. Uitgangspunten van de hervormingen betreffen een betere kwaliteit van ondersteuning en zorg en financiële houdbaarheid van de langdurige zorg. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor de

ondersteuning van burgers om te kunnen participeren. Het vertrekpunt is dat mensen zo veel als mogelijk zelf doen (met behulp van het eigen sociale netwerk) en dat daarnaast hulp of ondersteuning beschikbaar is voor hen die dat nodig hebben vanuit gemeentelijke voorzieningen [10]. In de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) 2015 is het hoofddoel dat mensen zo lang als mogelijk in hun eigen leefomgeving kunnen blijven wonen en volwaardig kunnen participeren in de maatschappij. Volgens artikel 4 uit de wettekst biedt de Wmo voorzieningen aan mensen met een beperking om zich in het eigen huis te kunnen redden, maar ook buitenshuis mobiel te zijn zodat ze sociale contacten kunnen aangaan, waarbij voorwaarden om deel te nemen aan sociale verbanden, zoals gebruik maken van vervoersvoorzieningen, centraal staan. Voor intensievere zorg en ondersteuning kunnen mensen gebruik maken van landelijke regelingen zoals de Wet langdurige zorg (Wlz).

Participatie en kwaliteit van leven

Participatie is een belangrijk onderdeel van kwaliteit van leven, echter omvat kwaliteit van leven meer: het behelst het functioneren van mensen op fysiek, sociaal en psychisch gebied. Om te identificeren in hoeverre verschillende groepen er in slagen naar wens en vermogen te participeren in de samenleving, is niet alleen de feitelijke en gewenste participatie van belang maar ook de subjectieve evaluatie van participatie door mensen zelf [11]. Deze monitor meet participatie en samenhangende aspecten die van invloed zijn op de ervaren kwaliteit van leven. Eenzaamheid is een belangrijk thema als het gaat om kwaliteit van leven en kan een belangrijke indicator zijn van de mogelijkheden die mensen hebben om volwaardig mee te doen. Er zijn omstandigheden die de kans op eenzaamheid versterken, zoals het hebben van een lichamelijke beperking of ouderdom [12]. Participatie kan zorgen voor een vermindering van eenzaamheid; zo geven mensen die vrijwilligerswerk doen aan dat zij daardoor minder eenzaam zijn geworden [13]. Echter, eenzaamheid kan ook een barrière vormen voor participatie [14]. Eenzame mensen ondernemen minder activiteiten dan mensen die niet eenzaam zijn en ervaren belemmeringen om de deur uit te gaan [15].

De meest kwetsbare groepen bestaan uit degenen die zelf niet voldoende toegerust zijn om volwaardig mee te doen in de samenleving en die ook een sociaal netwerk missen dat hen kan ondersteunen. Het vergroten en behouden van een sociaal netwerk is vaak lastiger door het hebben van een beperking [16]. Wanneer mensen een sociaal netwerk missen, of wanneer het sociaal netwerk niet beschikbaar is, kan de buurt mogelijk een belangrijke rol vervullen en ook een laagdrempelige bron zijn voor sociale contacten.

1.2 Doelstelling en vraagstelling

Het is van belang om op landelijk niveau te weten hoe het staat met de participatie van mensen met een beperking en ouderen, ook in vergelijking met de algemene bevolking.

Doelstelling

Het belangrijkste doel van de participatiemonitor is het beschrijven van ontwikkelingen in de wijze en mate van maatschappelijke participatie van mensen met een lichamelijke beperking, mensen met een verstandelijke beperking, ouderen en de algemene bevolking (als referentiegroep) in Nederland. Oorspronkelijk richtte de monitor zich vanaf het jaar 2006 op het volgen van de participatie van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking. Sinds 2009 wordt ook de

participatie van ouderen en de algemene bevolking gemonitord. Gaandeweg is er in de monitor meer aandacht gekomen voor kwaliteit van leven. Er zijn tot nu toe zeven rapportages verschenen over de resultaten van de participatiemonitor [17-23]. Het onderzoek wordt gesubsidieerd door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en het ministerie van Sociale Zekerheid en Werkgelegenheid (SZW).

Binnen de participatiemonitor wordt een brede opvatting van maatschappelijke participatie gehanteerd. Niet alleen het hebben van betaald werk of vrijwilligerswerk kan belangrijk zijn voor mensen, ook het hebben van voldoende sociale contacten en een waardevolle invulling van de vrije tijd zijn belangrijke aspecten voor kwaliteit van leven.

Om de maatschappelijke participatie te kunnen meten zijn negen indicatoren of deelgebieden vastgesteld (Box 1.1)¹. Deze indicatoren vormen de kern bij het volgen van ontwikkelingen in participatie en worden samen omgerekend als indicator voor de 'totale' participatie. De indicatoren bevinden zich vooral buitenshuis en in de maatschappij, op de domeinen wonen, mobiliteit, arbeid, vrije tijd en sociaal contact. Bij mensen met een verstandelijke beperking wordt ook geëvalueerd hoe men woont en meedoet (wel/niet speciaal voor mensen met een verstandelijke beperking). De gekozen indicatoren sluiten aan bij het onderdeel 'Activiteiten en participatie' uit de 'International Classification of Functioning, Disability and Health' [1].

Onderdelen die in de ICF zijn opgenomen, maar die niet worden gemeten in de participatiemonitor, zijn participatie binnenshuis, communicatie en het toepassen van kennis.

Box 1.1: De indicatoren van maatschappelijke participatie in de participatiemonitor

Mensen met een lichamelijke beperking, ouderen (≥65 jaar) en de algemene bevolking	Mensen met een verstandelijke beperking
1. Gebruik van buurtvoorzieningen (minimaal twee regelmatig) 2. Buitenshuis komen (dagelijks) 3. Gebruik van openbaar vervoer (weleens) 4. Doen van betaald werk (≥12 uur per week) 5. Doen van vrijwilligerswerk 6. Volgen van een opleiding en/of werk gerelateerde cursus 7. Bezoeken van uitgaansgelegenheid (minimaal maandelijks) 8. Ondernemen van georganiseerde-/verenigingsactiviteiten (minimaal maandelijks) 9. Vrienden ontmoeten (minimaal maandelijks) Aanvullende indicatoren: - Gebruik van internet - Participatie in de buurt - Eenzaamheid - Tevredenheid met het leven (alleen mensen met een lichamelijke beperking)	1. Woonvorm (woonwijk of instellingsterrein) 2. Gebruik van buurtvoorzieningen (minimaal twee regelmatig) 3. Buitenshuis komen (dagelijks) 4. Gebruik van openbaar vervoer (weleens) 5. Naar dagactiviteitencentrum en/of (on)betaald werk doen 6. Volgen van een opleiding en/of werkgerelateerde cursus 7. Activiteiten in vrije tijd (minimaal maandelijks) 8. Vrienden ontmoeten (minimaal maandelijks) <i>Extra onderdeel bij alle vragen met uitzondering van 'gebruik buurtvoorzieningen' en 'buitenshuis komen': participeert iemand (ook) met mensen zonder verstandelijke beperking?</i> Aanvullende indicatoren: - Gebruik van internet - Participatie in de buurt - Eenzaamheid

¹ Deze deelgebieden zijn vastgesteld in de begeleidingscommissie, bij het begin van het onderzoek bestaande uit vertegenwoordigers van het ministerie van VWS, het ministerie van SZW, de CG-Raad (nu Ieder(in)), het SCP en Nivel.

Binnen de participatiemonitor wordt niet alleen gekeken naar de feitelijke participatie van mensen met een beperking en ouderen op de gekozen indicatoren, maar ook naar wat hun behoeften zijn en welke ondersteuning zij ontvangen of nodig hebben. Daarnaast is de monitor afgelopen jaren verder uitgebreid met indicatoren over internetgebruik, participatie in de buurt, tevredenheid met het leven en eenzaamheid.

Participatiemonitor 2008-2016

In de eerste plaats richt de participatiemonitor zich op wat mensen feitelijk doen, dus bijvoorbeeld of ze betaald werk hebben en/of maandelijks uitgaansgelegenheden bezoeken. Ontwikkelingen in de feitelijke participatie worden jaarlijks gemonitord waarbij wordt getoetst of er sprake is van een toe- of afname over de jaren. Om meer zicht te krijgen in hoeverre de gerealiseerde participatie overeenkomt met de door hen gewenste participatie wordt ook in kaart gebracht of mensen de behoefte hebben om meer te participeren. Daarnaast wordt eenzaamheid gemeten bij alle groepen. De algehele tevredenheid met het leven wordt alleen gemeten onder mensen met een lichamelijke beperking.

De volgende onderzoeksvragen staan in deze participatiemonitor centraal:

1. In welke mate participeren mensen met een lichamelijke beperking, mensen met een verstandelijke beperking en ouderen in 2016? Hoe verhoudt dit zich tot de participatie van de algemene bevolking in 2016?
2. Verschilt de participatie naar de mate van ernst van de lichamelijke of verstandelijke beperking en naar leeftijd (ouderen)?
3. Is de participatie van mensen met een lichamelijke beperking, mensen met een verstandelijke beperking en ouderen toe- of afgenomen in de afgelopen jaren?
4. In hoeverre hebben mensen met een lichamelijke beperking, mensen met een verstandelijke beperking en ouderen de behoefte om meer te participeren dan zij nu doen?
5. In hoeverre zijn mensen met een lichamelijke beperking, mensen met een verstandelijke beperking en ouderen eenzaam en in hoeverre zijn mensen met een lichamelijke beperking tevreden met het leven dat zij leiden?

Opbouw

Per doelgroep worden de resultaten beschreven. Elk hoofdstuk beschrijft allereerst de feitelijke participatie, ook in verhouding tot de algemene bevolking. Daarbij wordt in het bijzonder aandacht geschonken aan verschillen in participatie naar de ernst van de beperking en naar leeftijd.

Vervolgens wordt beschreven of er veranderingen zijn in de participatie de afgelopen jaren en op welke deelgebieden deze veranderingen hebben plaatsgevonden. In de hoofdstukken wordt ook aandacht geschonken aan de behoefte aan participatie die mensen hebben en wordt in het bijzonder aandacht besteed aan participatie in de buurt, mobiliteit, ondersteuning bij participatie (mensen met een verstandelijke beperking) en sociale contacten en eenzaamheid. Bij dit onderzoeksrapport is een aparte tabellenbijlage beschikbaar. Deze is te downloaden vanaf

<https://www.nivel.nl/pdf/tabellenbijlageparticipatiemonitor2008-2016>. In deze tabellenbijlage kunt u de cijfers vinden waarnaar in de hoofdstukken verwezen wordt.

2 Conclusies

Ouderen doen ‘goed’ mee, participatie van mensen met een ernstige lichamelijke beperking of een verstandelijke beperking blijft achter

De eerste onderzoeksvraag gaat over de mate waarin mensen met een lichamelijke beperking, mensen met een verstandelijke beperking en ouderen participeren in 2016 en hoe dit zich verhoudt tot de participatie van de algemene bevolking. Zowel ouderen als mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking nemen actief deel aan de samenleving. In vergelijking met de algemene bevolking blijkt echter dat mensen met een ernstige lichamelijke beperking en een verstandelijke beperking op de verschillende gemeten deelgebieden een stuk minder participeren (figuur 2.1)². Ook uit ander onderzoek blijkt dat gezondheid van invloed is op maatschappelijke participatie [24]. De verschillen met de algemene bevolking zijn met name groot op het gebied van betaald werk, maar er zijn ook verschillen zichtbaar op andere gebieden, zoals sociale contacten, het gebruik van buurtvoorzieningen en buitenshuis komen. Vooral de groep mensen met een verstandelijke beperking heeft een lagere participatie op alle deelgebieden. De participatie van ouderen (mensen van vijftenzestig jaar en ouder³) verschilt in 2016 niet veel van de algemene bevolking.

Voor onderzoeksvraag 2 keken we of de mate van participatie verschilt naar de ernst van de beperking of de leeftijd bij ouderen. Voor mensen met een lichamelijke beperking geldt: hoe ernstiger de beperking, hoe lager de totale participatie. Dit geldt ook voor mensen met een verstandelijke beperking: mensen met een matige verstandelijke beperking participeren minder dan mensen met een lichte verstandelijke beperking. Bij ouderen speelt leeftijd geen rol in de totale mate van participatie. Dit komt mogelijk omdat in de onderzoekspopulatie relatief weinig ouderen van 85 jaar en ouder zaten, waardoor deze leeftijdsgroep niet representatief is in dit onderzoek.

Vrijwilligerswerk neemt toe, gebruik buurtvoorzieningen en verenigingsactiviteiten nemen af

Vervolgens werd onderzocht of de participatie van mensen met een lichamelijke beperking, mensen met een verstandelijke beperking en ouderen is toe- of afgenomen in de afgelopen jaren (onderzoeksvraag 3). Ook is getoetst of er verschillen zijn in participatie bij elke groep tussen 2013 en 2016, om zo de ontwikkelingen van de afgelopen drie jaar te bekijken. Deze periode wordt alleen vernoemd wanneer een resultaat afwijkt van de periode 2008 – 2016. Over de periode 2008-2016 heeft een aantal ontwikkelingen plaatsgevonden in de participatie van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en ouderen (zie tabel 2.1).

Ontwikkelingen in de participatie van mensen met een lichamelijke beperking en ouderen

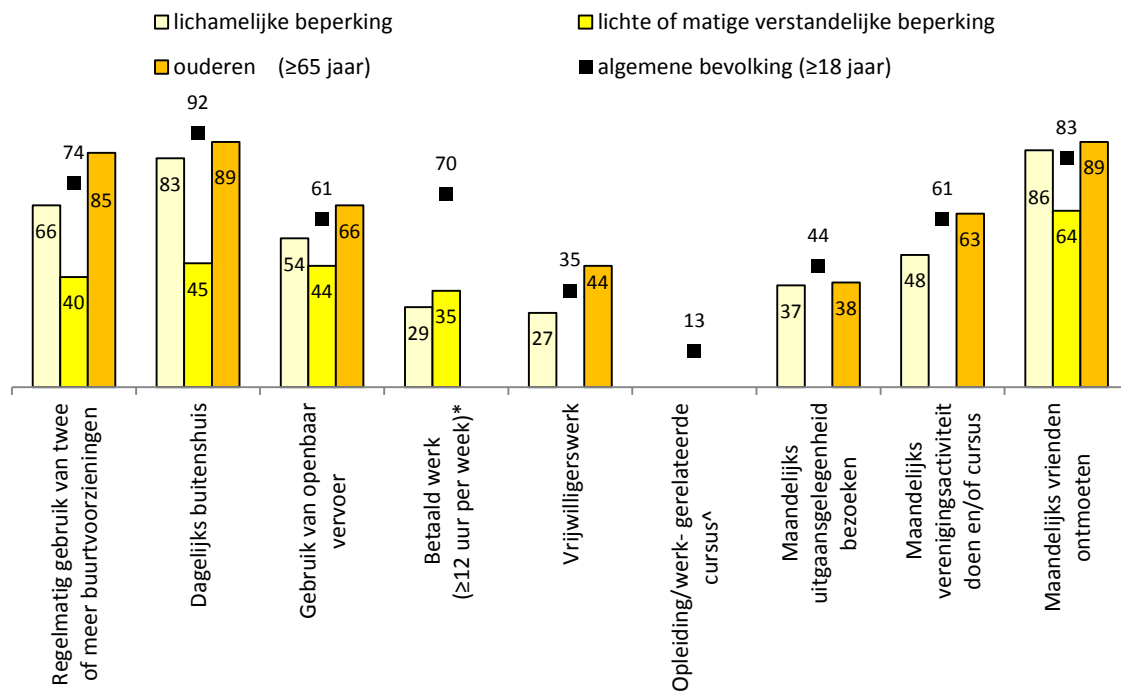
Het overkoepelende beeld van de participatie van mensen met beperkingen en ouderen in vergelijking met de algemene bevolking is vergelijkbaar met voorgaande rapportages van de participatiemonitor [19-23]. Wanneer we kijken naar de veranderingen in de periode 2008-2016 zien we dat minder ouderen en mensen met een lichamelijke beperking regelmatig gebruik maken

² Er is niet gecorrigeerd voor de verschillende samenstellingen van de groepen. In de groep mensen met een lichamelijke beperking zitten bijvoorbeeld meer vrouwen en ouderen dan in de algemene bevolking (zie bijlage 1.4 voor de samenstelling van de groepen).

³ Ook in de groep ‘ouderen’ zitten mensen met een lichamelijke beperking.

van buurtvoorzieningen. Deze ontwikkeling is ook te zien in de algemene bevolking. Mensen met een matige lichamelijke beperking zijn de enige groep die minder vaak dagelijks buitenshuis komt. Meer mensen met een lichte of matige lichamelijke beperking zijn vrijwilligerswerk gaan doen. Dit is een ontwikkeling die niet heeft plaatsgevonden bij de groep mensen met een *ernstige* lichamelijke beperking en ook niet bij de groep ouderen of bij de algemene bevolking.

Figuur 2.1: Participatie van mensen met een lichamelijke beperking, verstandelijke beperking, ouderen en de algemene bevolking in 2016 (percentages)#

De cijfers zijn berekend op basis van de samenstelling van de betreffende groep in Nederland (op basis van o.a. leeftijd, geslacht, opleiding).

* < 65 jaar. Bij mensen met een verstandelijke beperking gaat het om (on)betaald werk en (daarom) zijn ook mensen van 65 jaar en ouder in dit cijfer meegenomen.

^ < 65 jaar. Bij mensen met een lichamelijke beperking waren er in 2016 te weinig mensen in het panel die een opleiding/werkgerelateerde cursus volgden om een betrouwbaar cijfer te kunnen berekenen en te rapporteren. Ook bij mensen met een verstandelijke beperking waren er zeer weinig mensen in het panel die naar school gaan, een (vervolg)opleiding of cursus volgen.

Bij ouderen en mensen met een ernstige lichamelijke beperking stellen we een afname vast van het (minimaal) maandelijks doen van verenigingsactiviteiten. De achterliggende cijfers laten zien dat minder mensen naar een religieuze bijeenkomst gaan, bijvoorbeeld naar de kerk. In de algemene bevolking is de deelname aan verenigingsactiviteiten ook afgenomen.

Wisselende signalen over de participatie van mensen met een verstandelijke beperking

Volgens naasten (familie of vrienden) van mensen met een verstandelijke beperking is er over de gehele periode 2008-2016 geen verandering in participatie op de verschillende deelgebieden (tabel 2.1). Wel zijn volgens naasten mensen met een verstandelijke beperking in totaal minder gaan participeren. Mensen met een verstandelijke beperking zelf (niet in tabel) geven daarentegen aan dat zij over de periode 2008-2016 juist meer zijn gaan participeren. Zij geven aan dat zij vaker dagelijks ergens naartoe gaan en vaker activiteiten ondernemen in de vrije tijd, ook zonder (dat het georganiseerd is voor) mensen met een verstandelijke beperking. Ook geven meer mensen met een verstandelijke beperking aan dat zij regelmatig contact hebben met vrienden. Het bevragen van een groot aantal mensen (n=441) met een verstandelijke beperking heeft inzicht gegeven in de eigen beleving van hun participatie. De verschillen tussen de ervaringen van naasten en mensen zelf kunnen te maken hebben met de vragen in de interviews met mensen met een verstandelijke beperking. Deze worden eenvoudig gesteld en de interviewer vraagt dikwijls of iets fijn is of minder fijn. In vergelijking met deze antwoordopties in de interviews kunnen naasten in de vragenlijsten meer nuances aangeven, waardoor mogelijk een minder positief beeld ontstaat over de participatie. Tevens kan het zijn dat gedurende de interviews zowel participanten als interviewers samen een gunstig beeld creëren [25]. Daarom blijft het belangrijk om naast onderzoek waarin mensen zelf aan het woord komen, ook onderzoek uit te voeren vanuit andere perspectieven, zoals naasten en professionals, en ook verschillende methoden te gebruiken, zoals gesprekken, meldacties en observaties.

*Tabel 2.1: Toe- of afname in participatie van mensen met een lichamelijke beperking, mensen met verstandelijke beperking en ouderen (≥65 jaar), uitgesplitst naar ernst van de beperking en leeftijd, 2008-2016 of 2009-2016**

	Lichamelijke beperking (2008-2016)			Verstandelijke beperking (2008-2016)		Ouderen (≥65 jaar) (2009-2016)		Algemene bevolking (2009-2016)
	Lichte beperking	Matige beperking	Ernstige beperking	Lichte beperking	Matige beperking	65-74 jaar	75 +	≥18 jaar
Regelmatig gebruik van twee of meer buurtvoorzieningen	afname	afname	afname	-	-	afname	-	afname
Dagelijks buitenshuis	-	afname	-	-	-	-	-	-
Gebruik van openbaar vervoer	-	-	-	-	-	-	-	-
Betaald werk (≥12 uur per week) (<65 jaar)#	-	-	-	-	-	nb	nb	-
Vrijwilligerswerk	toename	toename	-	nb	nb	-	-	-
(Minimaal) maandelijks uitgaansgelegenheid bezoeken	-	-	-	nb	nb	-	-	-
(Minimaal) maandelijks verenigingsactiviteiten doen	-	-	afname	nb	nb	afname	-	afname
(Minimaal) maandelijks vrienden ontmoeten	-	-	-	-	-	-	-	afname
Totale participatie (optelsom deelgebieden)	-	-	-	afname	-	-	-	afname

* - staat voor geen toe- of afname over de aangegeven jaren, nb staat voor 'niet berekend' vanwege leeftijdsgrens (ouderen) of doordat het deelgebied op andere wijze is bevraagd (mensen met een verstandelijke beperking).

Bij de groep mensen met een verstandelijke beperking gaat het zowel om betaald werk als onbetaald werk en zijn (daarom) ook mensen van 65 jaar en ouder in het percentage meegenomen.

Behoefte aan meer participatie

Voorgaande cijfers geven op landelijk niveau inzicht in de feitelijke participatie. We hebben ook onderzocht of mensen behoefte hebben aan meer of minder participatie en of ze tevreden zijn met de huidige situatie (onderzoeksvraag 4). Met name mensen met een ernstige lichamelijke beperking hebben een grotere behoefte aan meer sociale participatie, zoals iets ondernemen in de vrije tijd en meer sociale contacten (tabel 2.2). Ruim de helft van de mensen met een ernstige lichamelijke beperking wil vaker ergens naartoe gaan en dit percentage is hoger dan onder de algemene bevolking. Van de mensen met een verstandelijke beperking is een grote meerderheid tevreden over de mate waarin ze participeren in hun vrije tijd en over hun sociale contacten. Met

name jongere mensen met een verstandelijke beperking hebben meer behoefte aan het doen van werk of een opleiding (verschil tussen groep van 15-39 jaar ten opzichte van de hogere leeftijdscategorieën). Bij ouderen is de behoefte om meer te participeren vergelijkbaar met de algemene bevolking.

*Tabel 2.2: Participatiebehoefte van mensen met een lichamelijke beperking, verstandelijke beperking, ouderen en de algemene bevolking in 2016 (percentages)**

	Lichamelijke beperking			Verstandelijke beperking	Ouderen (≥65 jaar)	Algemene bevolking
	Licht	Matig	Ernstig			
Wil vaker ergens naar toe gaan	22	43	58	18	39	41
Kan in vrije tijd de dingen doen die ik wil doen	85	74	61	91	89	78
Voldoende contact en ontmoetingen met andere mensen	86	80	68	89	90	82
Voldoende contact en ontmoetingen met buurtgenoten	87	83	76	nb	89	81
Van de mensen die nu niet participeren op het betreffende deelgebied:						
Wil gebruik maken van het openbaar vervoer	10	13	16	nb	14	16
Zou betaald werk willen doen (<65 jaar)#	27	17	16	19	nb	35
Zou vrijwilligerswerk willen doen	6	6	6	nb	7	9
Wil een opleiding of werkgerelateerde cursus volgen (<65 jaar)	22	13	14	22	nb	28

* In de tabel is de groep mensen met een verstandelijke beperking niet uitgesplitst naar ernst van de beperking, omdat er geen verschillen zijn in behoefte, hetzelfde geldt voor ouderen (naar leeftijd). nb staat voor 'niet berekend'

Bij mensen met een verstandelijke beperking gaat het zowel om betaald als onbetaald werk en zijn daarom ook mensen van 65 jaar en ouder in dit cijfer meegenomen.

Veel eenzaamheid onder mensen met beperkingen, minder bij ouderen

Ten slotte onderzochten we in hoeverre mensen met een lichamelijke beperking, mensen met een verstandelijke beperking en ouderen eenzaam zijn en in hoeverre mensen met een lichamelijke beperking tevreden zijn met het leven dat zij leiden (onderzoeksvraag 5). Eenzaamheid en tevredenheid met het leven geven een indicatie van de mogelijkheden die mensen ervaren om volwaardig mee te doen in de samenleving. Ouderen voelen zich niet vaker eenzaam dan de algemene bevolking. Wel wordt in 2016 een hoog percentage mensen met een matige of ernstige lichamelijke beperking gevonden dat (zeer) sterk eenzaam is: van de mensen met een *ernstige* lichamelijke beperking voelt 22% zich (zeer) sterk eenzaam, bij mensen met een *matige* lichamelijke beperking is dit 19%. Ook in de groep mensen met een verstandelijke beperking speelt eenzaamheid een rol van betekenis: ruim een derde (34%) van hen geeft aan zich weleens eenzaam of alleen te voelen.

Mensen met ernstige lichamelijke beperkingen minder vaak tevreden met het leven

Mensen met een lichamelijke beperking is gevraagd naar hun algehele tevredenheid met het leven. Bij deze groep is de algehele tevredenheid met het leven niet substantieel toegenomen of afgenomen sinds 2008. Een meerderheid (68%) was in 2016 buitengewoon tevreden, zeer tevreden of tevreden met het leven dat zij op dit moment leiden (versus tamelijk tevreden of niet zo tevreden). Naarmate de lichamelijke beperking ernstiger is, zijn mensen minder vaak tevreden met het leven.

Ontmoetingen in de buurt en ervaren bejegening

Participatie in de buurt biedt mogelijkheden voor mensen met beperkingen en voor ouderen [26]. Vanwege mogelijk verminderde mobiliteit en energieniveau biedt de leefwereld dichtbij huis kansen om sociale contacten aan te gaan. Om deze reden is, aanvullend op de onderzoeksvragen, gevraagd hoe participatie in de buurt plaatsvindt. Uit deze monitor blijkt dat het contact met buurtgenoten met name bestaat uit ontmoetingen op straat. In mindere mate gaan mensen ook op bezoek bij buurtgenoten of ondernemen ze activiteiten met hen.

Mensen met een lichamelijke beperking en ouderen

Bijna twee derde van de mensen met een lichamelijke beperking heeft wekelijks ontmoetingen met buurtgenoten. Mensen met een ernstige lichamelijke beperking hebben minder sociale contacten. Ook voelen zij zich minder vaak prettig en veilig in de buurt, in vergelijking met mensen met een matige of lichte lichamelijke beperking. Drie op de tien mensen met een lichamelijke beperking bezoekt maandelijks buurtgenoten (thuis) en minder dan één op de tien mensen onderneemt maandelijks activiteiten met hen, zoals wandelen of ergens naar toe gaan. Bij ouderen en in de algemene bevolking liggen deze percentages iets hoger.

Mensen met een verstandelijke beperking

Bijna een derde van de mensen met een verstandelijke beperking neemt weleens deel aan buurtactiviteiten. De contacten van mensen met een verstandelijke beperking beperken zich voornamelijk tot korte ontmoetingen, het maken van een praatje met mensen uit hun buurt of het meedoen aan buurtactiviteiten. Mensen met beperkingen verschillen in de vaardigheden en doelen die zij hebben en in de problemen die zij ervaren als gevolg van hun beperking. Daarom hebben zij mogelijk ook andere hulpbronnen nodig om hun doelen te behalen. Buurtinitiatieven om mensen met beperkingen en ouderen te laten participeren vereisen dan ook afstemming op de lokale gemeenschap [26].

Tevredenheid met buurtgenoten

Bijna negen op de tien mensen met een lichamelijke beperking vindt dat buurtgenoten vrijwel altijd of meestal prettig met hen omgaan. Bij ouderen zijn bijna alle ouderen tevreden over de omgang met buurtgenoten en veiligheid in de buurt. Voor mensen met een verstandelijke beperking kan contact met buurtgenoten moeilijk zijn: drie op de tien van hen vindt het contact met (sommige) buuren niet zo fijn. Dit wordt mogelijk verklaard door wederzijdse stigma's, waarbij beelden over elkaar belemmerend werken voor mensen met en zonder een verstandelijke beperking om met elkaar in contact te treden [27].

De impact van deze participatiemonitor

Concluderend zijn er in 2016 nog steeds (grote) verschillen in de participatie van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en die van de algemene bevolking. De participatie van ouderen is vergelijkbaar met die van de algemene bevolking. De ontwikkelingen in de feitelijke participatie van de diverse groepen op de verschillende deelgebieden laten een wisselend beeld zien: op een enkel deelgebied is er een toename in participatie, op sommige andere deelgebieden juist een afname. Mensen met een lichte en matige lichamelijke beperking en ouderen doen actief mee in de samenleving, maar met name voor mensen met een ernstige lichamelijke beperking en mensen met een verstandelijke beperking lijkt het moeilijk om op alle vlakken mee te kunnen doen. Er is bij hen wel grote behoefte om te participeren. Dit roept de vraag op of mensen mee kunnen komen op een manier die past bij hun mogelijkheden. Hierbij hoeft het niet alleen te gaan over meer participatie, maar kan het ook gaan om andere vormen van participatie. Uit een recentelijke meldactie onder mensen met diverse soorten beperkingen blijkt dat de meeste deelnemers actief waren en desondanks, na de ontvangen Wmo-ondersteuning, hun participatiemogelijkheden met een magere voldoende beoordelen. Er lijkt dus niet direct een relatie te zijn tussen de mate van participeren en het ontvangen van de (juiste) ondersteuning [12]. Alleen door de mensen zelf te vragen, is het mogelijk om een goed beeld te krijgen van de participatiebehoefte, waar deze precies uit bestaat en hoe deze ondersteund kan worden. Wanneer we naasten van mensen met een verstandelijke beperking hiernaar vragen merken we dat zij een ander beeld hebben dan de mensen met een verstandelijke beperking zelf. Gemeenten kunnen in gesprek met de doelgroepen om specifieke behoeftes aan participatie en ondersteuning in beeld krijgen. Tevens kunnen gemeenten de juiste ondersteuning bieden aan mensen om ook in de buurt te kunnen participeren, bijvoorbeeld door buurtinitiatieven te ondersteunen. Om een inclusieve samenleving te realiseren moet het gevoel gecreëerd worden dat mensen erbij horen en op gelijke voet staan. Dit kan middels de versterking van bijvoorbeeld sociale of cognitieve vaardigheden om optimaal te functioneren, maar ook door discriminatie van de meest kwetsbare groepen, zoals mensen met een verstandelijke beperking, te bestrijden en ondersteuning te bieden op alle levensgebieden [4].

Het blijft belangrijk om te monitoren of de reguliere en ondersteunende voorzieningen inderdaad voldoende mogelijkheden bieden voor mensen met een beperking en ouderen om te kunnen participeren en welke aanpassingen eventueel nodig zijn. Deze participatiemonitor wordt geraadpleegd door verschillende beleidsmakers, zoals het ministerie van VWS en het College van de Rechten van de Mens. De resultaten in de monitor geven informatie over de implementatie van gestelde wetten, wat bijdraagt aan (het realiseren van) een inclusieve samenleving waarin alle mensen gelijkwaardig mee kunnen doen, gelijke kansen krijgen en sociale bescherming genieten wanneer dit nodig is.

3 Participatie van mensen met een lichamelijke beperking

Kernbevindingen

- Alhoewel mensen met een lichamelijke beperking actief meedoen in de samenleving, participeren ze minder dan de algemene bevolking.
- Er is tussen 2008 en 2016 geen verandering geweest in de totale participatie van de hele groep, wel doen zij iets vaker vrijwilligerswerk en gaan ze vaker uit.
- Naarmate de lichamelijke beperking ernstiger is, participeren mensen minder en hebben ze een grotere behoefte aan meer sociale participatie, zoals iets ondernemen in de vrije tijd en meer sociale contacten.
- Naarmate de lichamelijke beperking ernstiger is, maken mensen minder vaak gebruik van buurtvoorzieningen, zoals de supermarkt, parken en pinautomaten, terwijl ze daar wel behoefte aan hebben.
- Hoewel een grote groep mensen regelmatig sociale contacten heeft, voelt meer dan de helft zich matig of sterk eenzaam. Twee op de tien mensen met een ernstige lichamelijke beperking voelt zich zeer sterk eenzaam.
- Een meerderheid is in 2016 (heel) tevreden met het leven dat zij leidt.

Dit hoofdstuk beschrijft de participatie van mensen met een lichamelijke beperking. Er zijn in Nederland naar schatting 3,9 miljoen zelfstandig wonende mensen (≥20 jaar) met een lichamelijke beperking [28]. Van deze mensen hebben bijna 1,6 miljoen mensen een lichte lichamelijke beperking en 2,3 miljoen mensen een matige of ernstige lichamelijke beperking.

De ernst van de lichamelijke beperking is vastgesteld aan de hand van de activiteiten die men nog (zelfstandig) kan doen. Hiervoor is een schaal ontwikkeld door het SCP [29]:

- Mensen met een *lichte lichamelijke beperking* hebben moeite met enkele activiteiten. Het gaat hierbij om activiteiten op het gebied van Activiteiten van het Dagelijks Leven (ADL) en mobiliteit, huishoudelijke activiteiten en om het zien en horen. Denk bij huishoudelijke activiteiten en mobiliteit bijvoorbeeld aan het doen van zwaar huishoudelijk werk, het bed verschonen of tien minuten staan.
- Mensen die moeite hebben met meerdere activiteiten, bijvoorbeeld zowel op het gebied van mobiliteit als de persoonlijke verzorging, maar deze nog wel zelf kunnen verrichten, worden geclassificeerd als mensen met een *matige lichamelijke beperking*.
- Degenen met een *ernstige lichamelijke beperking* kunnen minimaal één activiteit helemaal niet zelf uitvoeren en hebben hierbij ondersteuning nodig. Het gaat hierbij om mensen met langdurige motorische en/of zintuiglijke beperkingen.

Bij drie kwart van de mensen met ADL- en motorische beperkingen ligt de oorzaak van de beperking bij chronische aandoeningen, voor het overige is de oorzaak van de beperking een ongeval, aangeboren afwijking, psychische problematiek of veroudering. Over de jaren heen is het percentage mensen dat beperkingen heeft in het horen, zien, bewegen of ADL overwegend stabiel gebleven (<https://www.volksgezondheidenzorg.info>).

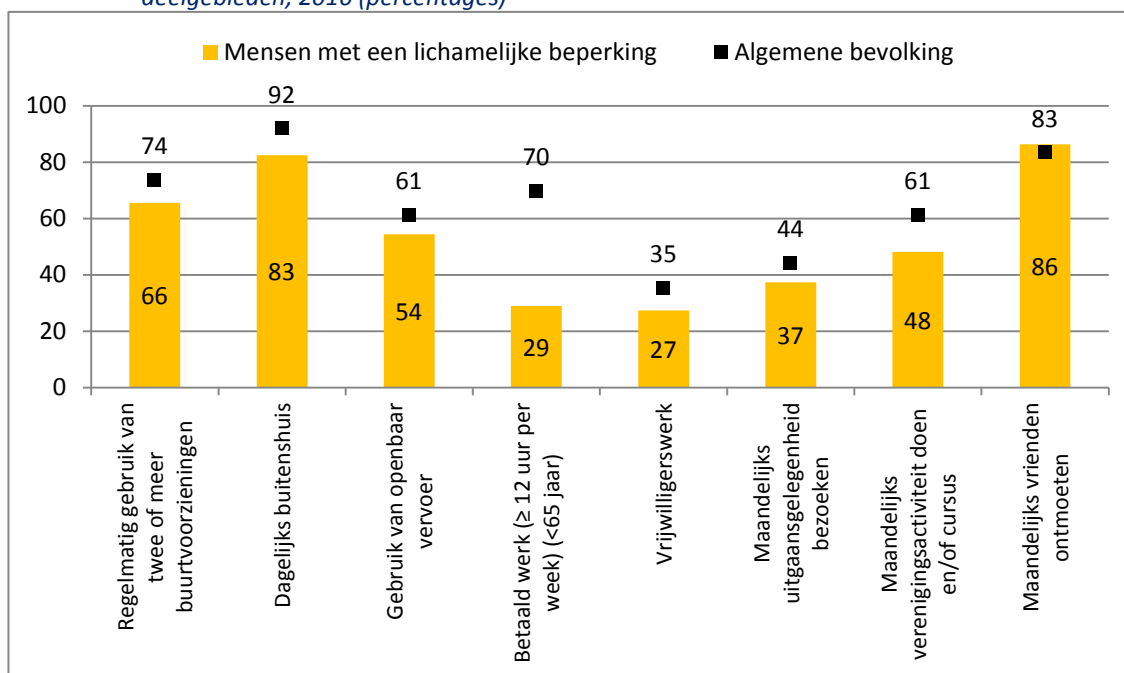
Achtereenvolgens wordt in dit hoofdstuk besproken de participatie-index in 2016 (participatie op verschillende deelgebieden) (3.1), de veranderingen in participatie tussen 2008 en 2016 (3.2), mobiliteit (3.3), participatie in de buurt (3.4), sociale contacten (3.5), eenzaamheid (3.6) en de tevredenheid met het leven (3.7). De gegevens van mensen met een lichamelijke beperking staan in de aparte tabellenbijlage van deze participatiemonitor (Tabellenbijlage B3).

3.1 De participatie op deelgebieden in 2016

Mensen met een lichamelijke beperking participeren actief in de samenleving, op meerdere deelgebieden (figuur 3.1). In vergelijking met de algemene bevolking zijn er echter wel verschillen te zien: mensen met een lichamelijke beperking hebben met name minder vaak betaald werk dan de algemene bevolking⁴.

Bijna een vijfde van de mensen met een lichamelijke beperking (<65 jaar) zonder betaald werk zou wel graag betaald werk verrichten (18%) (tabellenbijlage B3.16). Binnen de algemene bevolking wil overigens ruim een derde (35%) van de mensen zonder betaald werk wel betaald werk doen (tabellenbijlage B6.16).

*Figuur 3.1: Participatie van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking op acht deelgebieden, 2016 (percentages)**

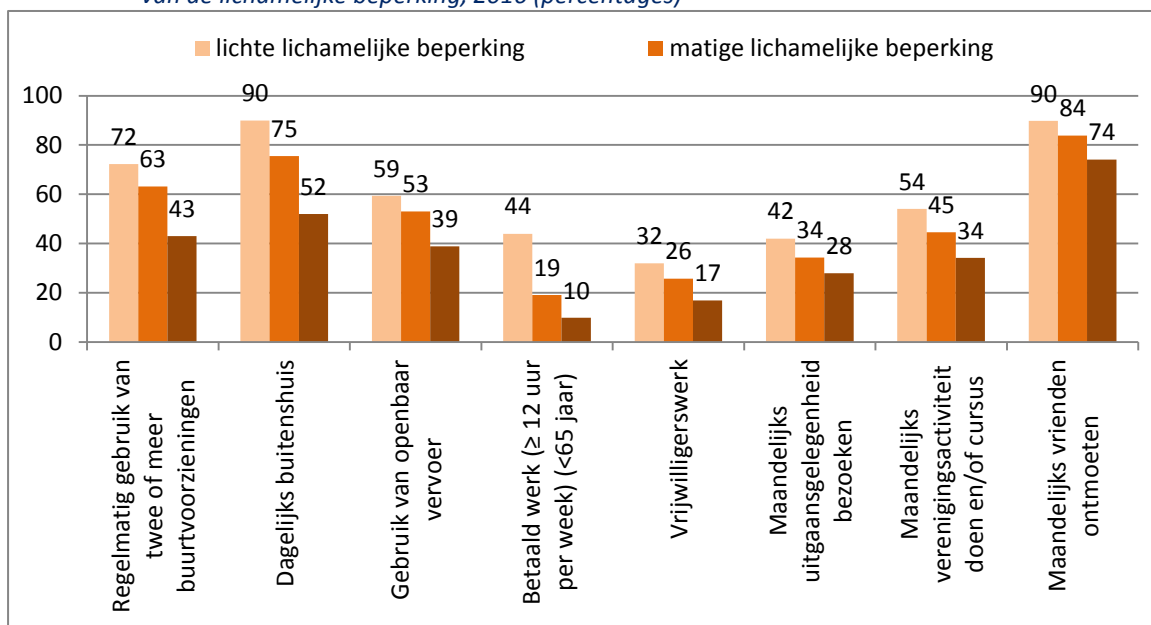
* Hoewel opleiding/werkgerelateerde cursus één van de indicatoren van maatschappelijke participatie is, waren er in 2016 in het Nationaal Panel Chronisch Zieken en Gehandicapten te weinig mensen die een opleiding/werkgerelateerde cursus volgden om een betrouwbaar cijfer te kunnen berekenen en te rapporteren.

⁴ Er is niet gecorrigeerd voor de verschillende samenstellingen van de groep mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking (zie bijlage B1.4 voor de samenstelling van de groepen).

Minder participatie bij matige of ernstige lichamelijke beperking en lager opgeleiden

Mensen met een matige of ernstige lichamelijke beperking participeren op alle deelgebieden minder dan mensen met een lichte lichamelijke beperking (figuur 3.2). Ook het opleidingsniveau speelt een rol. Mensen met een lichamelijke beperking met een hoog opleidingsniveau maken vaker gebruik van buurtvoorzieningen en het openbaar vervoer, doen vaker betaald werk en vrijwilligerswerk, ondernemen vaker activiteiten in hun vrije tijd en ontmoeten vaker maandelijks vrienden dan mensen met een lichamelijke beperking met een laag of middelbaar opleidingsniveau (zie tabellenbijlage B3.2-B3.10). Verschillen naar opleidingsniveau zijn er ook binnen de algemene bevolking: hoogopgeleiden maken vaker gebruik van het openbaar vervoer, hebben vaker een betaalde baan en ondernemen vaker activiteiten in hun vrije tijd dan mensen met een lager opleidingsniveau (zie tabellenbijlage B6.2-B6.10).

*Figuur 3.2: Participatie van mensen met een lichamelijke beperking op acht deelgebieden, naar ernst van de lichamelijke beperking, 2016 (percentages)**

* Hoewel opleiding/werkgerelateerde cursus één van de indicatoren van maatschappelijke participatie is, waren er in 2016 in het Nationaal Panel Chronisch Zieken en Gehandicapten te weinig mensen die een opleiding/werkgerelateerde cursus volgden om een betrouwbaar cijfer te kunnen berekenen en te rapporteren.

3.2 Veranderingen in participatie tussen 2008 en 2016

Totale participatie gelijk gebleven

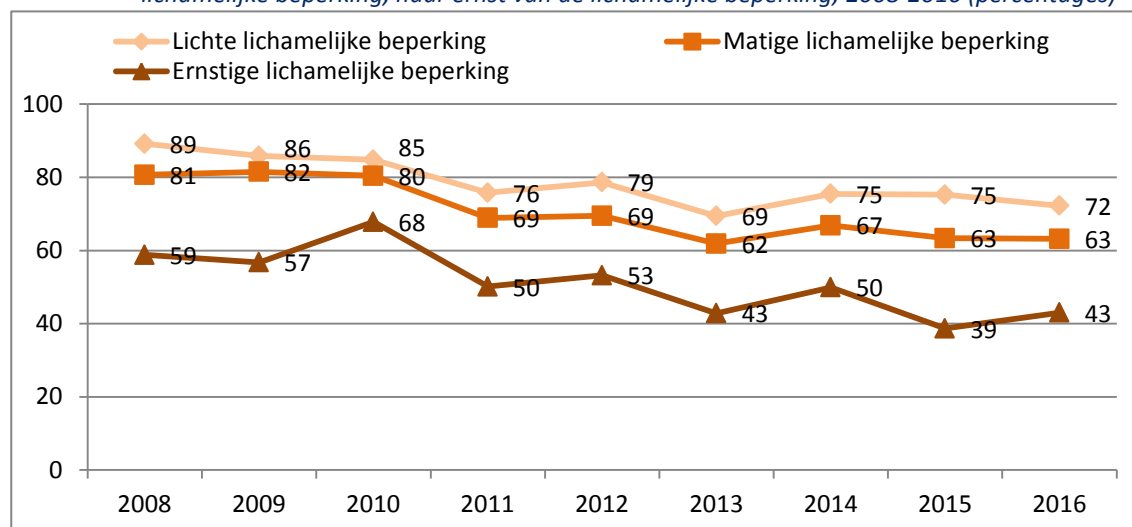
Er is geen verandering in de totale participatie van mensen met een lichamelijke beperking voor de periode 2008-2016 en 2013-2016 (zie tabellenbijlage B3.1)⁵. Binnen de algemene bevolking is er wel sprake van een verandering: de totale participatie is afgenomen in de periode 2008-2016 (zie tabellenbijlage B6.1).

Hoewel de totale participatie van mensen met een lichamelijke beperking niet is toe- of afgenomen, zijn er wel veranderingen op drie deelgebieden te zien, namelijk in het gebruik van buurtvoorzieningen, het verrichten van vrijwilligerswerk en het bezoeken van uitgaansgelegenheden.

Afname gebruik van buurtvoorzieningen

Tussen 2008 en 2016 is het regelmatig gebruik van twee of meer buurtvoorzieningen afgenomen (figuur 3.3, tabellenbijlage B3.2). Deze afname is te zien bij alle subgroepen van mensen met een lichamelijke beperking en kan (deels) verklaard worden door een afname in het gebruik van de bank, postkantoor of pinautomaat, de bibliotheek en het buurthuis. Ook binnen de algemene bevolking is voor alle subgroepen (leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en samenstelling van huishouden) een afname in het regelmatig gebruik van twee of meer buurtvoorzieningen te zien (zie tabellenbijlage B6.2). Binnen de algemene bevolking kan deze afname (deels) worden verklaard door een afname in het gebruik van de bank, postkantoor en pinautomaat, de bibliotheek en winkels.

*Figuur 3.3: Regelmatig gebruik van minimaal twee buurtvoorzieningen door mensen met een lichamelijke beperking, naar ernst van de lichamelijke beperking, 2008-2016 (percentages)**

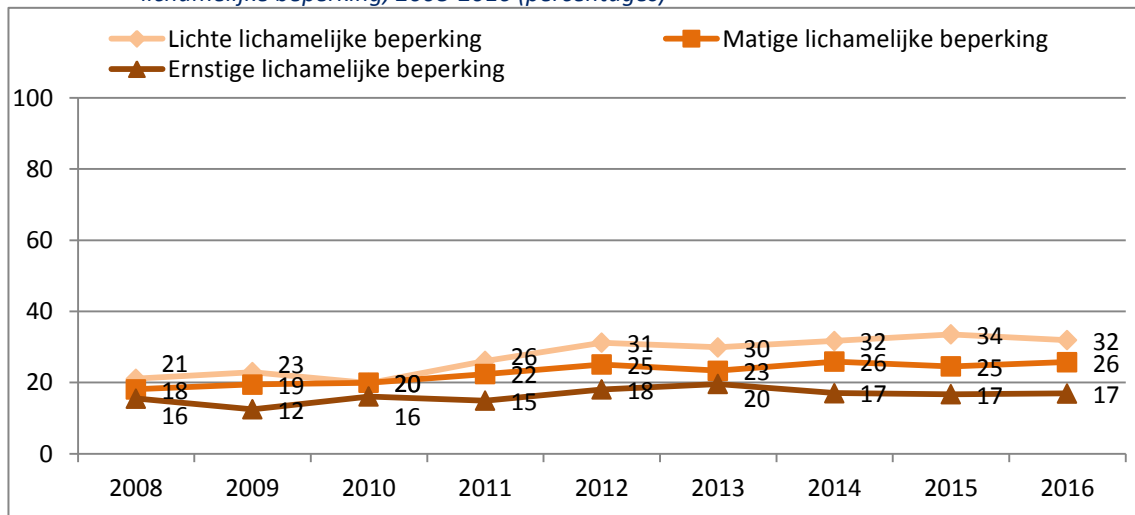
* Door vraagwijzigingen over de jaren heen fluctueren de percentages op dit deelgebied. Rekening houdend met deze vraagwijzigingen, kunnen we met grote waarschijnlijkheid concluderen dat er sprake is van een afname over de periode 2008-2016. De volgende buurtvoorzieningen zijn opgenomen: winkels (supermarkt, andere winkels), bank/postkantoor/pinautomaat, bibliotheek, buurthuis, park/groenvoorzieningen.

⁵ De totale participatie bestaat uit een optelsom van de negen deelgebieden en wordt weergegeven door middel van het participatie-indexcijfer. In dit cijfer tellen alle deelgebieden even zwaar mee.

Toename in vrijwilligerswerk

De participatie van mensen met een lichamelijke beperking in vrijwilligerswerk is toegenomen tussen 2008 en 2016 (figuur 3.4). Hoewel deze toename plaats heeft gevonden bij de meeste subgroepen, geldt dit niet voor mensen met een ernstige lichamelijke beperking, mensen met zowel een motorische als zintuiglijke lichamelijke beperking en mensen van 18-39 jaar (zie tabellenbijlage B3.6). De toename in het verrichten van vrijwilligerswerk is niet te zien in de algemene bevolking (zie tabellenbijlage B6.6).

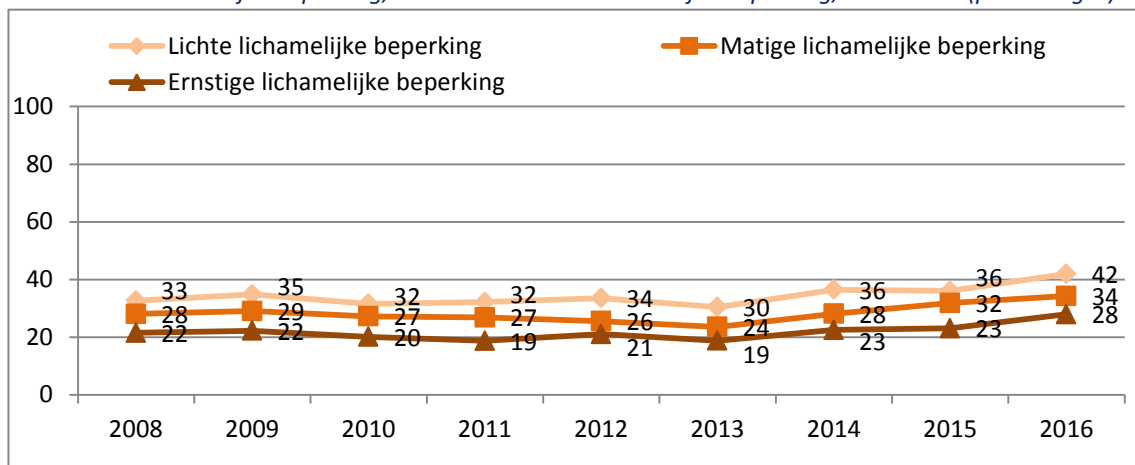
Figuur 3.4: Vrijwilligerswerk door mensen met een lichamelijke beperking, naar ernst van de lichamelijke beperking, 2008-2016 (percentages)

Bezoeken van uitgaansgelegenheden toegenomen

In de periode 2013-2016 zijn mensen met een lichamelijke beperking vaker (minimaal maandelijks) uitgaansgelegenheden gaan bezoeken, zoals een café, restaurant, museum of attractie (figuur 3.5). Deze toename is niet te zien in de periode 2008-2016 voor de totale groep, maar wel bij de subgroep vrouwen en mensen van 65 jaar en ouder (zie tabellenbijlage B3.8). Binnen de algemene bevolking zijn er geen veranderingen in het bezoeken van uitgaansgelegenheden (zie tabellenbijlage B6.8).

Figuur 3.5: (Minimaal) maandelijks bezoeken van uitgaansgelegenheden door mensen met een lichamelijke beperking, naar ernst van de lichamelijke beperking, 2008-2016 (percentages)

3.3 Mobiliteit

Maandelijks gebruik van openbaar vervoer is laag

Eerder is al beschreven dat 54% van de mensen met een lichamelijke beperking weleens gebruik maakt van het openbaar vervoer. Dit is lager dan het percentage in de algemene bevolking (61%). Op maandbasis ligt het gebruik van verschillende vormen van openbaar vervoer door mensen met een lichamelijke beperking aanzienlijk lager: 15% van de mensen met een lichamelijke beperking maakt minimaal maandelijks gebruik van de bus, 9% maakt minimaal maandelijks gebruik van de trein en drie procent maakt minimaal maandelijks gebruik van de Regiotaxi (niet in tabel). Twee derde (63%) van de mensen met een lichamelijke beperking die weleens van het openbaar vervoer gebruik maken is hierover (zeer) tevreden. Mensen met een lichte lichamelijke beperking zijn vaker (zeer) tevreden over het openbaar vervoer dan mensen met een matige of ernstige lichamelijke beperking (niet in tabel). Van de mensen met een lichamelijke beperking die geen gebruik maken van het openbaar vervoer, zou 13% dit wel willen (tabellenbijlage B3.15). Binnen de algemene bevolking is dit 16% (tabellenbijlage B6.15).

Meer gebruik van aanvullend vervoer door mensen met een ernstige lichamelijke beperking

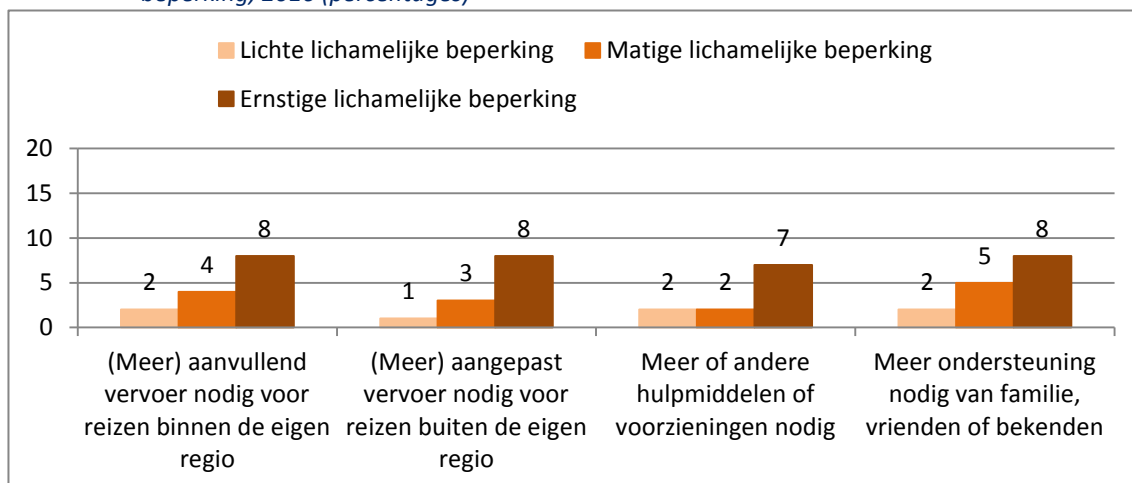
Een substantieel deel (23%) van de mensen met een ernstige lichamelijke beperking maakt gebruik van aanvullend vervoer binnen de eigen regio, zoals de ouderenbus, de Wmo-deeltaxi of Regiotaxi. Bij mensen met een matige lichamelijke beperking is dit 9% en bij mensen met een lichte lichamelijke beperking 3% (zie tabellenbijlage B3.41). Vijf procent heeft de behoefte aan een of meerdere vormen van extra ondersteuning om zichzelf te verplaatsen, bijvoorbeeld (meer) aanvullend vervoer voor reizen binnen de eigen regio (zoals de ouderenbus, Wmo-deeltaxi of Regiotaxi), of (meer) vervoer voor buiten de regio (zoals het Valys-vervoer) (niet in tabel).

Mensen met een ernstige lichamelijke beperking willen vaker ergens naartoe

Meer dan de helft (62%) van de mensen met een lichamelijke beperking kan gebruik maken van de vervoermiddelen, hulpmiddelen of ondersteuning die hij/zij nodig heeft om zichzelf te verplaatsen. Eén derde (33%) van de mensen met een lichamelijke beperking geeft aan dat hij/zij geen hulpmiddelen of ondersteuning nodig heeft om zichzelf te verplaatsen. Mensen met een ernstige

lichamelijke beperking geven vaker aan dan mensen met een lichte of matige lichamelijke beperking dat zij meer of andere ondersteuning, hulpmiddelen of voorzieningen nodig hebben om zichzelf te verplaatsen dan zij nu al krijgen (figuur 3.6). Ook geeft ruim de helft (58%) van de mensen met een ernstige lichamelijke beperking aan dat zij vaker ergens naar toe zouden willen gaan dan dat zij nu doen, in vergelijking met 22% van de mensen met een lichte lichamelijke beperking (tabellenbijlage B3.12).

*Figuur 3.6: Behoefte van mensen met een lichamelijke beperking aan extra vervoermiddelen, hulpmiddelen of ondersteuning om zichzelf te verplaatsen, naar ernst van de lichamelijke beperking, 2016 (percentages)**

* meerdere antwoorden mogelijk

3.4 Participatie in de buurt

Mensen met een lichamelijke beperking kunnen door verminderde mobiliteit in het bijzonder baat hebben bij het gebruik van voorzieningen in hun eigen woonomgeving, contact met buurtgenoten en deelname aan buurtactiviteiten.

Mensen met een ernstige lichamelijke beperking gebruiken minder vaak buurtvoorzieningen

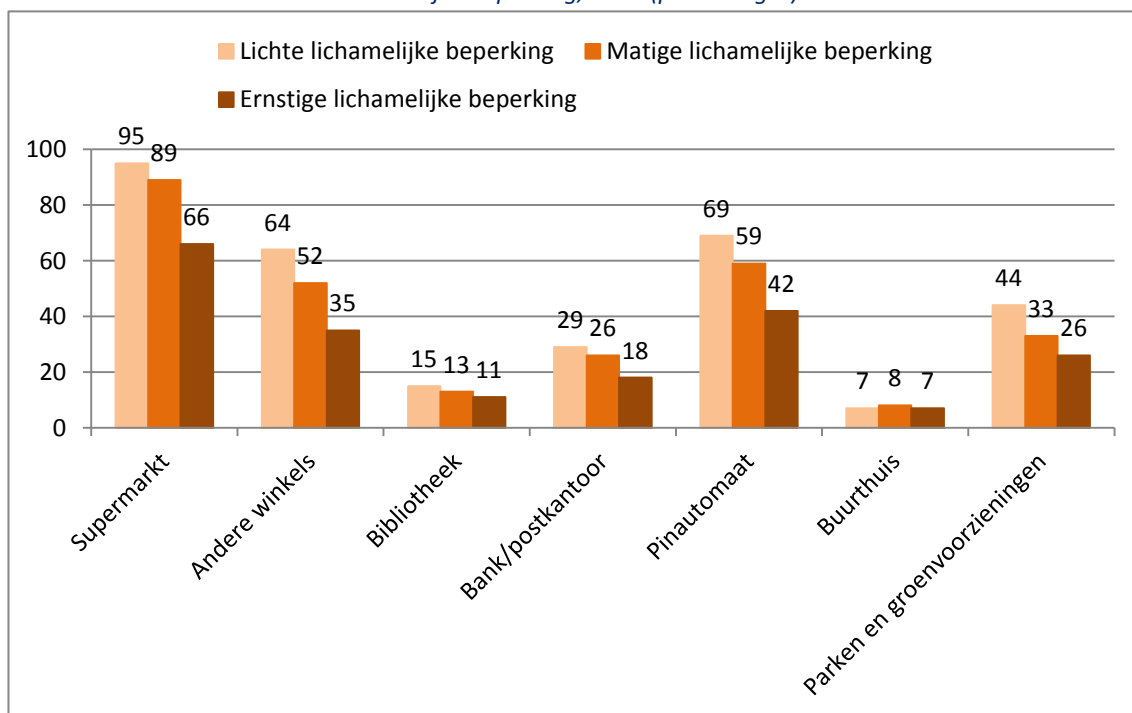
De supermarkt, andere winkels en de pinautomaat worden door zowel mensen met een lichte, matige als ernstige lichamelijke beperking het vaakst (regelmatig) gebruikt. Er zijn echter wel duidelijke verschillen te zien in het gebruik van buurtvoorzieningen naar ernst van de lichamelijke beperking (figuur 3.7 en tabellenbijlage B3.19-B3.25). Mensen met een matige of ernstige lichamelijke beperking maken minder vaak gebruik van buurtvoorzieningen dan mensen met een lichte lichamelijke beperking, waarbij dit gebruik met name bij mensen met een ernstige lichamelijke beperking lager ligt.

Mensen met een ernstige lichamelijke beperking willen vaker buurtvoorzieningen gebruiken

Hoewel er door veel mensen met een lichamelijke beperking regelmatig gebruik wordt gemaakt van verschillende buurtvoorzieningen, wil 6% van de mensen (vaker) gebruik maken van de voorzieningen in de buurt. Met name mensen met een ernstige lichamelijke beperking willen (vaker) gebruik maken van voorzieningen in de buurt, namelijk 20%, in vergelijking met mensen

met een matige (7%) of lichte (4%) lichamelijke beperking (zie tabellenbijlage B3.11). Mensen met een ernstige lichamelijke beperking die in 2016 aangeven dat zij geen gebruik maken van de voorzieningen in de buurt zoals zij dat willen, willen vooral (vaker) gebruik maken van de supermarkt of andere winkels, de pinautomaat en parken en groenvoorzieningen.

Figuur 3.7: Regelmatig gebruik van buurtvoorzieningen door mensen met een lichamelijke beperking, naar ernst van de lichamelijke beperking, 2016 (percentages)

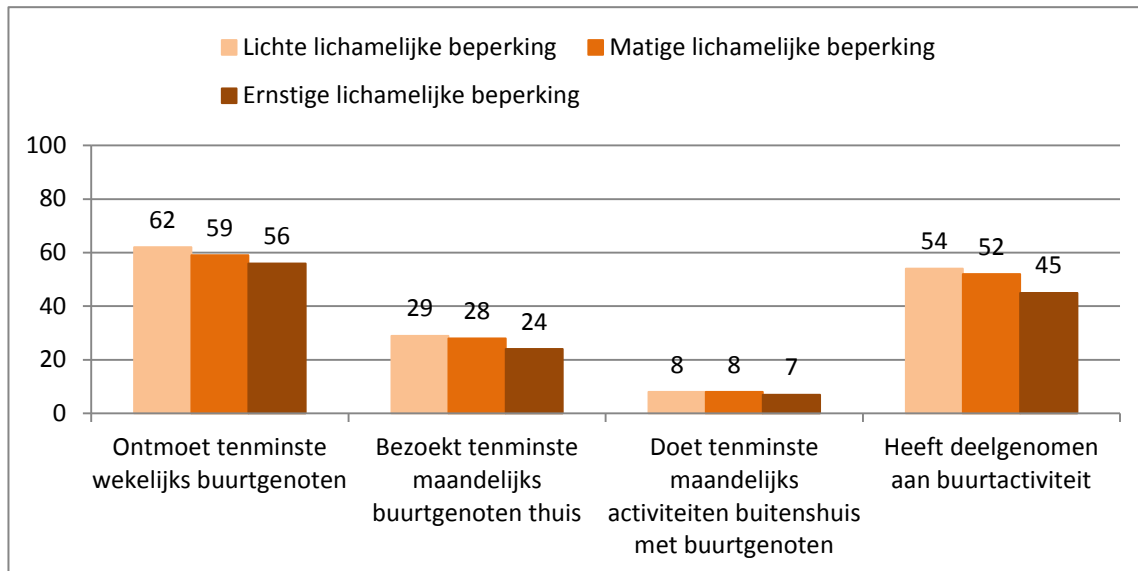
Regelmatig contact met mensen in de buurt

Sociale contacten in de buurt kunnen een belangrijk onderdeel zijn van het sociaal netwerk van mensen met een lichamelijke beperking. Bijna twee derde (60%) van de mensen met een lichamelijke beperking ontmoet tenminste wekelijks buurtgenoten, bijvoorbeeld op straat of in de supermarkt (figuur 3.8, tabellenbijlage B3.26). Deze contacten met mensen uit de buurt zijn meer dan alleen een begroeting: het gaat om tenminste een kort gesprek. Het lijkt erop dat de contacten met mensen uit de buurt voor veel mensen tot deze ontmoetingen beperkt blijven. Het aandeel mensen met een lichamelijke beperking dat hun buurtgenoten tenminste eens per maand thuis bezoekt voor de gezelligheid ligt namelijk aanzienlijk lager (28%), evenals het percentage mensen dat tenminste maandelijks activiteiten buitenshuis doet met buurtgenoten (8%) (zie tabellenbijlage B3.28). Wel heeft ongeveer de helft (52%) van de mensen met een lichamelijke beperking het afgelopen jaar deelgenomen aan een activiteit georganiseerd door buurtbewoners (zie tabellenbijlage B3.29). Ook in de algemene bevolking is het percentage mensen dat maandelijks hun buurtgenoten bezoekt voor de gezelligheid en activiteiten met hen onderneemt laag (zie tabellenbijlage B6.26-B6.28).

Er zijn geen verschillen naar de ernst van de lichamelijke beperking in het contact dat mensen met een lichamelijke beperking hebben met mensen uit hun buurt (figuur 3.8). Wel ligt het percentage

mensen dat ten minste wekelijks buurtgenoten ontmoet en ten minste maandelijks buurtgenoten thuis bezoekt hoger onder mensen met een lichamelijke beperking van 65 jaar en ouder dan onder jongere mensen met een lichamelijke beperking (zie tabellenbijlage B3.26-B3.27).

Figuur 3.8: Participatie in de buurt van mensen met een lichamelijke beperking, naar ernst van de lichamelijke beperking, 2016 (percentages)

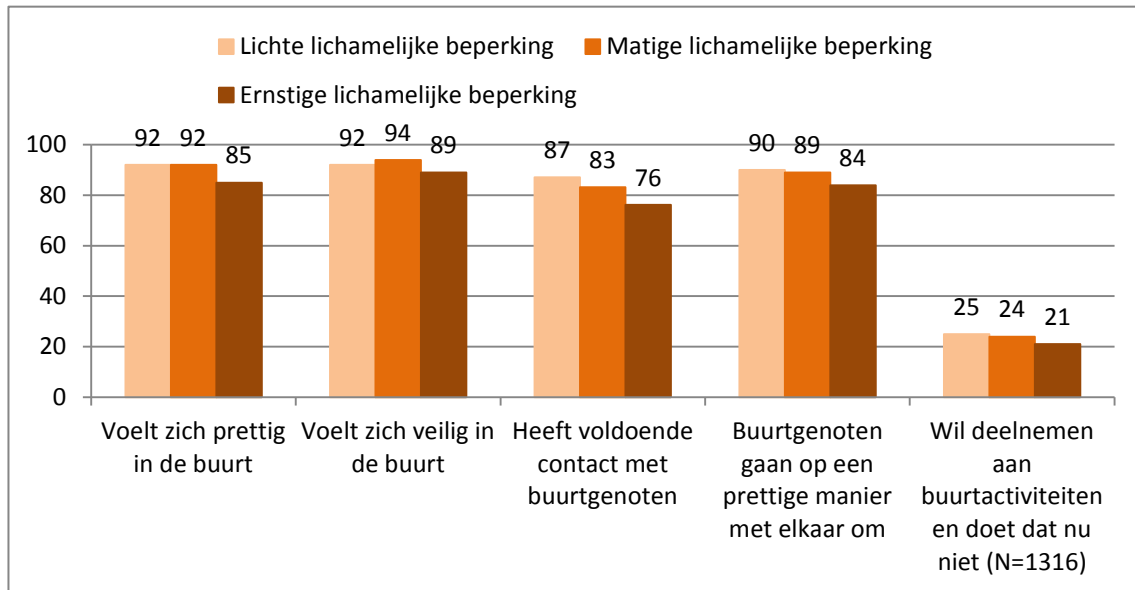
Tevredenheid met contacten met mensen uit de buurt lager bij ernstiger lichamelijke beperking

Het overgrote deel van de mensen met een lichamelijke beperking is tevreden met hun buurt en de contacten met mensen in de buurt (figuur 3.9 en tabellenbijlage B3.30-B3.33). Toch is niet iedereen tevreden. Met name mensen met een ernstige lichamelijke beperking voelen zich minder vaak prettig en veilig in de buurt (figuur 3.9). Ook geven zij minder vaak aan dat ze voldoende contacten hebben met buurtgenoten (figuur 3.9). Zo wil 12% van de mensen met een ernstige beperking de buurtgenoten die ze goed kennen vaker ontmoeten, ten opzichte van 5% van de mensen met een lichte lichamelijke beperking (niet in tabel).

Behoefte om deel te nemen aan buurtactiviteiten

In een groot aantal buurten worden geen buurtactiviteiten georganiseerd door bewoners. Minder dan de helft (44%) van de mensen met een lichamelijke beperking geeft aan dat er in hun buurt af en toe of geregeld buurtactiviteiten worden georganiseerd, zoals een buurtfeest, gezamenlijke maaltijd of het opzetten van een gezamenlijke tuin. Van de mensen met een lichamelijke beperking die niet deelnemen aan buurtactiviteiten (bijvoorbeeld omdat er geen buurtactiviteiten georganiseerd worden), zou 23% wel als organisator of deelnemer betrokken willen zijn bij buurtactiviteiten. Hierin is geen verschil naar ernst van de lichamelijke beperking (figuur 3.9 en tabellenbijlage B3.34).

Figuur 3.9: Tevredenheid met (participatie in) de buurt van mensen met een lichamelijke beperking, naar ernst van de lichamelijke beperking, 2016 (percentages)

3.5 Sociale contacten

Minder sociale contacten bij ernstige lichamelijke beperking

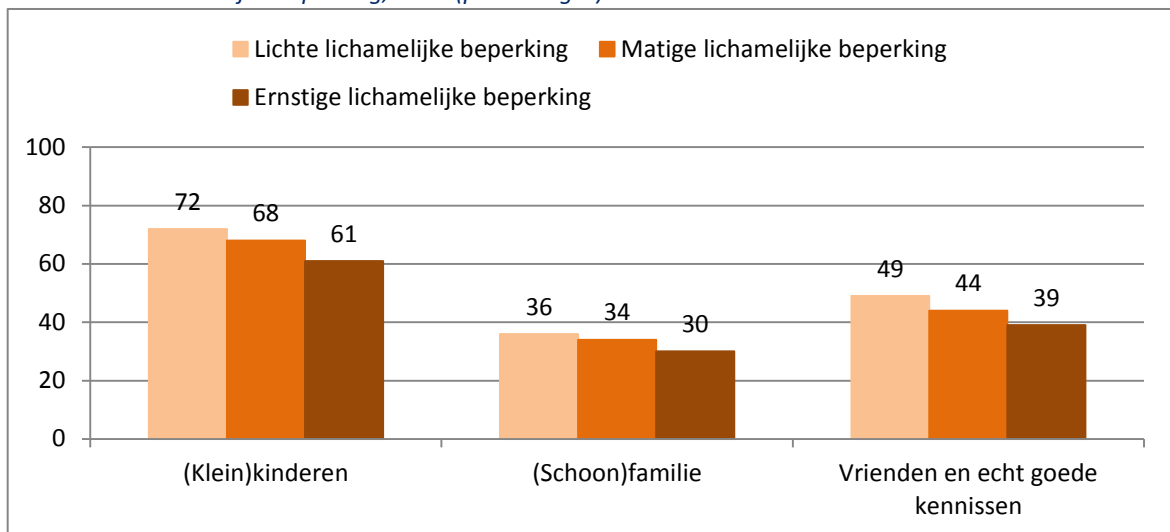
De meerderheid (69%) van de mensen met een lichamelijke beperking ziet tenminste wekelijks hun (klein)kinderen⁶ (tabellenbijlage B3.35). Ongeveer een derde (34%) ontmoet tenminste wekelijks (schoon)familie en ongeveer de helft (46%) ontmoet tenminste één keer per week vrienden of goede kennissen (tabellenbijlage B3.36-B3.38). Mensen met een ernstige lichamelijke beperking hebben minder vaak tenminste wekelijks contact met hun (klein)kinderen en met vrienden en goede kennissen, in vergelijking met mensen met lichte lichamelijke beperking (figuur 3.10).

Sociale contacten via internet

Ook via internet kunnen sociale contacten onderhouden worden, bijvoorbeeld via email, chatten en sociale netwerksites zoals Facebook. Van de mensen die weleens gebruik maken van internet (80%), bezoekt bijna de helft (49%) minimaal wekelijks sociale netwerksites en onderhoudt 40% contacten met vrienden of goede bekenden via sociale netwerksites. Ook gebruikt ruim een derde (37%) email om contacten met vrienden en goede kennissen te onderhouden (zie tabellenbijlage B3.39 voor een overzicht van het internetgebruik).

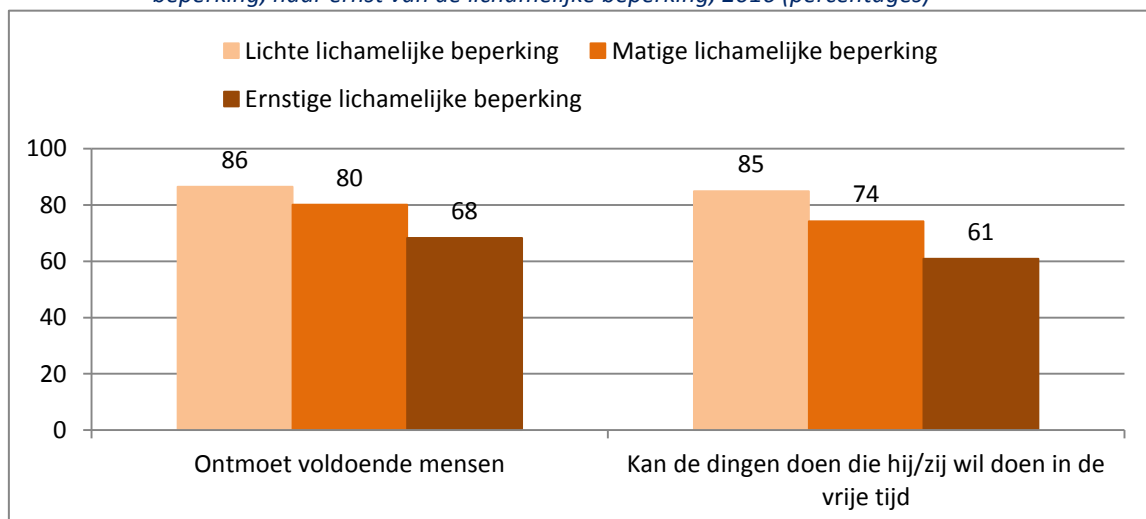
⁶ Mensen die geen (klein)kinderen, (schoon)familie of vrienden/goede kennissen hebben, zijn niet in de analyses meegenomen en zijn niet opgenomen in de percentages.

Figuur 3.10: Wekelijkse sociale contacten van mensen met een lichamelijke beperking, naar ernst van de lichamelijke beperking, 2016 (percentages)

Mensen met een ernstige lichamelijke beperking hebben meer behoefte aan sociale contacten
 Ruim driekwart (83%) van de mensen met een lichamelijke beperking geeft aan dat zij voldoende mensen ontmoeten in hun vrije tijd (zie tabellenbijlage B3.13). 15% heeft echter (ook) de behoefte de mensen die zij goed kennen vaker te ontmoeten en 7% wil meer nieuwe mensen ontmoeten (niet in tabel). Vooral mensen met een ernstige lichamelijke beperking geven aan dat zij in hun sociale contacten en in hun vrije tijd dingen zouden willen veranderen. Zo geeft 61% van de mensen met een ernstige lichamelijke beperking aan dat zij de dingen kunnen doen die ze willen kunnen doen in hun vrije tijd, ten opzichte van 85% van de mensen met een lichte lichamelijke beperking (figuur 3.11, tabellenbijlage B3.14).

Figuur 3.11: Tevredenheid met sociale contacten en invulling vrije tijd mensen met een lichamelijke beperking, naar ernst van de lichamelijke beperking, 2016 (percentages)

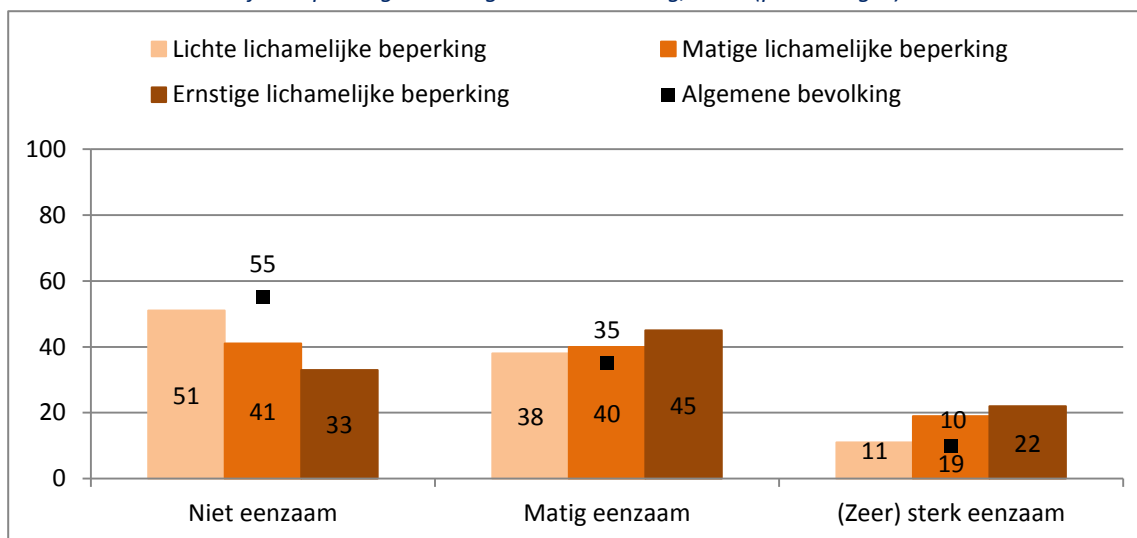

3.6 Eenzaamheid

Mensen met een ernstige lichamelijke beperking zijn vaker eenzaam

Van de mensen met een lichamelijke beperking voelt 45% zich niet eenzaam, voelt 41% zich matig eenzaam en voelt 14% zich (zeer) sterk eenzaam⁷. Ter vergelijking, in de algemene bevolking voelt 55% zich niet eenzaam, 35% zich matig eenzaam en 10% zich (zeer) sterk eenzaam (figuur 3.12)⁸. Van de mensen met een ernstige lichamelijke beperking voelt maar liefst 22% zich (zeer) sterk eenzaam, terwijl ongeveer één op de tien mensen (11%) met een lichte lichamelijke beperking zich (zeer) sterk eenzaam voelt (figuur 3.12). Daarnaast zijn mensen met een lichamelijke beperking met een hoog opleidingsniveau of mensen die deel uitmaken van een meerpersoonshuishouden minder vaak (zeer) sterk eenzaam dan mensen met een lager opleidingsniveau en mensen die alleen wonen (tabellenbijlage B3.40). Het percentage mensen met een lichamelijke beperking dat zich (zeer) sterk eenzaam voelt is niet toe- of afgenomen in de afgelopen jaren. Ook binnen de algemene bevolking is hier geen toe- of afname in te zien (tabellenbijlage B6.40).

Figuur 3.12: Mate van eenzaamheid van mensen met een lichamelijke beperking, naar ernst van de lichamelijke beperking en de algemene bevolking, 2016 (percentages)

Samenhang tussen contacten en eenzaamheid

Mensen met een lichamelijke beperking die tenminste wekelijks contact hebben met hun (klein)kinderen, (schoon)familie, vrienden/goede kennissen en burens, zijn significant minder vaak (zeer) sterk eenzaam (niet in tabel). Contact met (schoon)familie is met name van belang voor mensen met een matige lichamelijke beperking en contact met (klein)kinderen is met name van belang voor mensen met een ernstige lichamelijke beperking (niet in tabel). Contact met burens is van belang voor zowel mensen met een lichte, een matige, als een ernstige lichamelijke beperking. Zij zijn allen significant minder vaak (zeer) sterk eenzaam wanneer zij tenminste wekelijks contact hebben met burens.

⁷ Eenzaamheid is gemeten met de schaal van de Jong Gierveld en Kamphuis (1985), deze schaal meet zowel sociale als emotionele eenzaamheid.

⁸ Er is niet gecorrigeerd voor de verschillende samenstellingen van de groep mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking (zie bijlage B1.4 voor de samenstelling van de groepen).

Ook de tevredenheid met sociale contacten is belangrijk. (Zeer) sterke eenzaamheid komt significant vaker voor bij mensen met een lichamelijke beperking (zowel licht, matig als ernstig) die aangeven dat zij niet voldoende contacten en ontmoeten hebben (niet in tabel).

Doen van vrijwilligerswerk en eenzaamheid

Ook het doen van vrijwilligerswerk houdt verband met de mate waarin mensen met een lichamelijke beperking zich eenzaam voelen. Mensen met een lichamelijke beperking die geen vrijwilligerswerk doen zijn vaker (zeer) sterk eenzaam dan mensen met een lichamelijke beperking die wel vrijwilligerswerk doen (niet in tabel). Het doen van betaald werk of een opleiding houdt geen verband met de mate van eenzaamheid. Mensen met een lichamelijke beperking die betaald werk hebben of een opleiding volgen zijn niet minder vaak (zeer) sterk eenzaam dan mensen met een lichamelijke beperking die geen betaald werk hebben of geen opleiding volgen (niet in tabel).

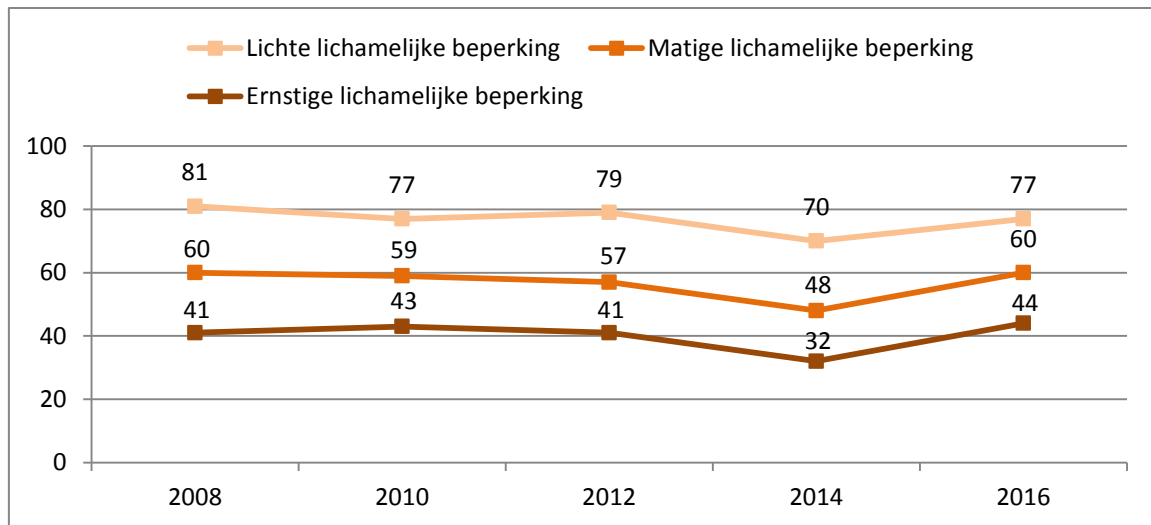
3.7 Tevredenheid met het leven

Algehele tevredenheid met het leven lager bij ernstiger lichamelijke beperking

De tevredenheid van het leven van mensen met een lichamelijke beperking kan een indicator zijn van de mate waarin zij erin slagen om naar wens en behoefte mee te doen in de maatschappij. Er is in 2016 aan mensen met een lichamelijke beperking gevraagd in welke mate zij tevreden zijn met het leven dat zij op dit moment leiden. Een meerderheid (68%) was in 2016 buitengewoon tevreden, zeer tevreden of tevreden met het leven dat zij op dit moment leiden (versus tamelijk tevreden of niet zo tevreden). Naarmate de lichamelijke beperking ernstiger is, zijn mensen minder vaak (buitengewoon/zeer) tevreden met het leven dat zij op dit moment leiden. Van de mensen met een ernstige lichamelijke beperking is in 2016 44% (buitengewoon/zeer) tevreden met hun leven, bij mensen met een matige lichamelijke beperking is dit 60% en bij mensen met een lichte lichamelijke beperking is dit 77% (figuur 3.13). Mensen met een lichamelijke beperking van 65 jaar en ouder zijn vaker (buitengewoon/zeer) tevreden met het leven dan mensen in de leeftijd van 40-64 jaar (zie tabellenbijlage B3.42).

Het percentage mensen dat (buitengewoon/zeer) tevreden is met het leven dat hij/zij op dit moment leidt is voor de totale groep mensen met een lichamelijke beperking en voor de meeste subgroepen niet toe- of afgenomen tussen 2008 en 2016. Wel heeft er een afname plaatsgevonden tussen 2008 en 2016 voor mensen met een lichamelijke beperking die een laag opleidingsniveau hebben en mensen met een lichamelijke beperking die in een meerpersoonshuishouden wonen (zie tabellenbijlage B3.42).

Figuur 3.13: Percentage mensen met een lichamelijke beperking dat (buitengewoon/zeer) tevreden is met het leven dat hij/zij op dit moment leidt, naar ernst van de beperking, 2008-2016 (percentages)

4 Participatie van mensen met een verstandelijke beperking

Kernbevindingen

- Over de periode 2008-2016 is de totale participatie van mensen met een verstandelijke beperking toegenomen. Meer mensen met een verstandelijke beperking gaan dagelijks ergens naar toe, ondernemen weleens activiteiten in hun vrije tijd of hebben regelmatig contact met vrienden (ook met mensen zonder verstandelijke beperking). Volgens naasten is er een afname van de totale participatie voor mensen met een lichte verstandelijke beperking over de periode 2008-2016.
- Mensen met een matige verstandelijke beperking participeren op alle deelgebieden van participatie op een lager niveau dan mensen met een lichte verstandelijke beperking.
- Een groot deel van de mensen met een verstandelijke beperking heeft (on)betaald werk of dagbesteding en onderneemt activiteiten in de vrije tijd.
- De meerderheid van de mensen voelt zich veilig in de buurt en prettig bij buurtgenoten. Een kwart van hen vindt de omgang met (sommige van) hun buurtgenoten niet zo fijn.
- Ruim een derde van de mensen met een verstandelijke beperking voelt zich weleens eenzaam.
- Gemiddeld krijgt twee derde van de mensen met een verstandelijke beperking ondersteuning bij sociale contacten, bij het doen van activiteiten in hun vrije tijd of bij werk of dagactiviteiten.

Dit hoofdstuk beschrijft de participatie van mensen met een verstandelijke beperking. Het aantal mensen met een verstandelijke beperking in Nederland is niet precies bekend, omdat de uitkomsten van verschillende onderzoeken nogal verschillen [30, 31]. Volgens de Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland (VGN) zijn er in Nederland naar schatting 142.000 mensen met een verstandelijke beperking, waarvan circa 74.000 met een lichte verstandelijke beperking en circa 68.000 mensen met een matige of ernstige verstandelijke beperking (www.vgn.nl). Ongeveer de helft van de totale groep mensen met een verstandelijke beperking woont op het terrein van een zorginstelling. Hoe lichter de beperking, hoe vaker mensen met een verstandelijke beperking bij familie wonen of begeleid zelfstandig wonen [32-34]. De gemiddelde leeftijd van mensen met een verstandelijke beperking gaat in de toekomst naar verwachting stijgen [35], zoals ook in de algehele bevolking.

De ernst van verstandelijke beperkingen wordt in dit onderzoek bepaald volgens de definitie van de American Association of Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD) in 2002. Dit houdt in dat mensen: a. een beneden gemiddeld intellectueel functioneren hebben (een IQ onder de 70-75); b. dat voor het achttiende levensjaar is ontstaan en; c. als gevolg daarvan beperkingen hebben in twee of meer vaardigheidsgebieden, bijvoorbeeld in sociale of schoolse vaardigheden, zelfredzaamheid, ontspanning of werk. In deze participatiemonitor gaat het over mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking. Mensen met een lichte verstandelijke beperking kunnen zich meestal redelijk uitdrukken en kunnen in veel gevallen lezen en met geld omgaan. Zij kunnen zich vrij zelfstandig in de samenleving bewegen en kunnen redelijk goed leren om voor zichzelf te zorgen. Mensen met een matige verstandelijke beperking kunnen meestal wel aangeven wat ze willen. Ze kunnen leren zichzelf te verzorgen. Ze kunnen vaak niet zelfstandig reizen, werken of

wonen en zij hebben meestal op alle gebieden ondersteuning nodig [36]. Over de groep mensen met een ernstige verstandelijke beperking wordt niet gerapporteerd. Mensen met een ernstige verstandelijke beperking hebben op alle terreinen intensieve ondersteuning nodig en het bevragen van participatie middels gestructureerde interviews is te complex.

In dit hoofdstuk presenteren we resultaten zoals gerapporteerd door mensen met een verstandelijke beperking. Daarnaast bespreken we ook enkele resultaten die naasten van mensen met een verstandelijke beperking (meestal familie of vrienden) hebben gerapporteerd. Dit doen we wanneer resultaten van naasten afwijken van die van mensen met een beperking zelf, of wanneer de vraagstelling afwijkt.

Achtereenvolgens wordt in dit hoofdstuk gerapporteerd: de participatie-index in 2016 (participatie op verschillende deelgebieden) (4.1), de veranderingen in participatie tussen 2008 en 2016 (4.2), mobiliteit (4.3), participatie in de buurt (4.4), sociale contacten (4.5), eenzaamheid en behoefte aan participatie (4.6) en ondersteuning bij participatie (4.7). De gegevens van mensen met een verstandelijke beperking en van naasten staan in de aparte tabellenbijlage van deze participatiemonitor (tabellenbijlage B4).

4.1 Participatie op deelgebieden in 2016

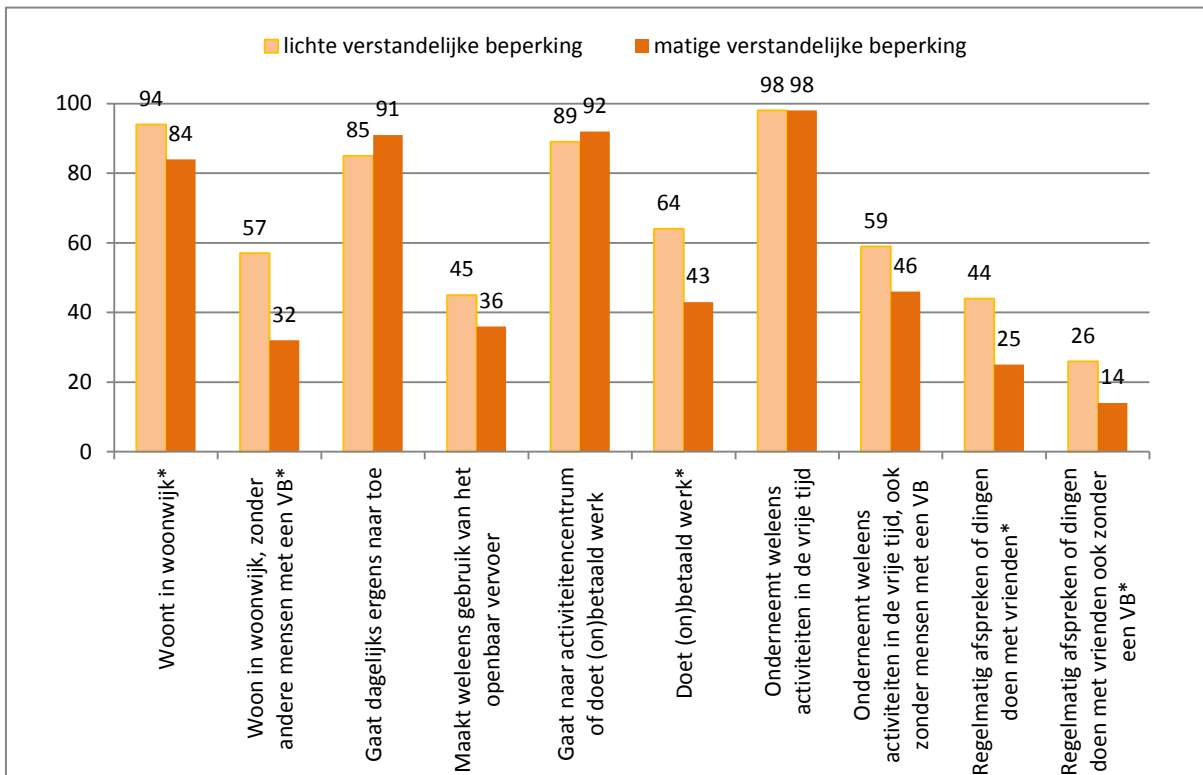
De grote meerderheid van de mensen met een verstandelijke beperking woont in een woonwijk en niet op het terrein van een zorgorganisatie (figuur 4.1). Ook heeft een groot gedeelte van de mensen met een verstandelijke beperking dagbesteding of (on)betaald werk en gaan veel mensen dagelijks ergens naartoe en ondernemen zij dingen in hun vrije tijd (zie ook tabellenbijlage B4.4-B4.22).

Mensen met een matige verstandelijke beperking participeren minder

Mensen met een matige verstandelijke beperking participeren op een aantal gebieden significant minder dan mensen met een lichte verstandelijke beperking (figuur 4.1). Zo spreken ze minder vaak af met vrienden en met mensen zonder een verstandelijke beperking. Ook wonen mensen met een matige verstandelijke beperking minder vaak in een woonwijk en wonen zij minder vaak zonder andere mensen met een verstandelijke beperking. Mensen met een matige verstandelijke beperking hebben wel net zo vaak dagactiviteiten als mensen met een lichte verstandelijke beperking, maar deze dagactiviteiten bestaan minder vaak uit (on)betaald werk en vaker uit het bezoek aan een dagactiviteitscentrum.

De meeste mensen met een verstandelijke beperking geven aan dat zij de dingen doen die zij willen in hun vrije tijd (91%) en dat zij voldoende mensen ontmoeten (89%) (zie tabellenbijlage B4.28, B4.29). Bijna een kwart (22%) van de mensen met een verstandelijke beperking onder de 65 jaar die nu geen opleiding of cursus volgen, zou een opleiding of cursus willen volgen, bijvoorbeeld een computercursus, een tekencursus of muziekles (zie tabellenbijlage B4.26). Een kleiner percentage (19%) van de mensen met een verstandelijke beperking die nu geen (on)betaald werk heeft, zou dit wel graag willen doen (zie tabellenbijlage B4.25).

Figuur 4.1: Participatie op deelgebieden van mensen met een verstandelijke beperking, volgens mensen met een verstandelijke beperking, 2016 (percentages)**

*Hier is een significant verschil in 2016 tussen mensen met een matige en een lichte verstandelijke beperking.

**Hoewel opleiding/werkgerelateerde cursus één van de indicatoren van maatschappelijke participatie is, waren er in 2016 in het Nationaal Panel Samen Leven te weinig mensen die een opleiding/werkgerelateerde cursus volgden om een betrouwbaar cijfer te kunnen berekenen en te rapporteren.

Hoewel de feitelijke participatie wel verschilt tussen mensen met een lichte en matige verstandelijke beperking, verschilt de participatiebehoefte niet naar de ernst van de beperking (figuur 4.2, tabellenbijlage B4.24-B4.28).

Participatie in 2016 is lager volgens naasten

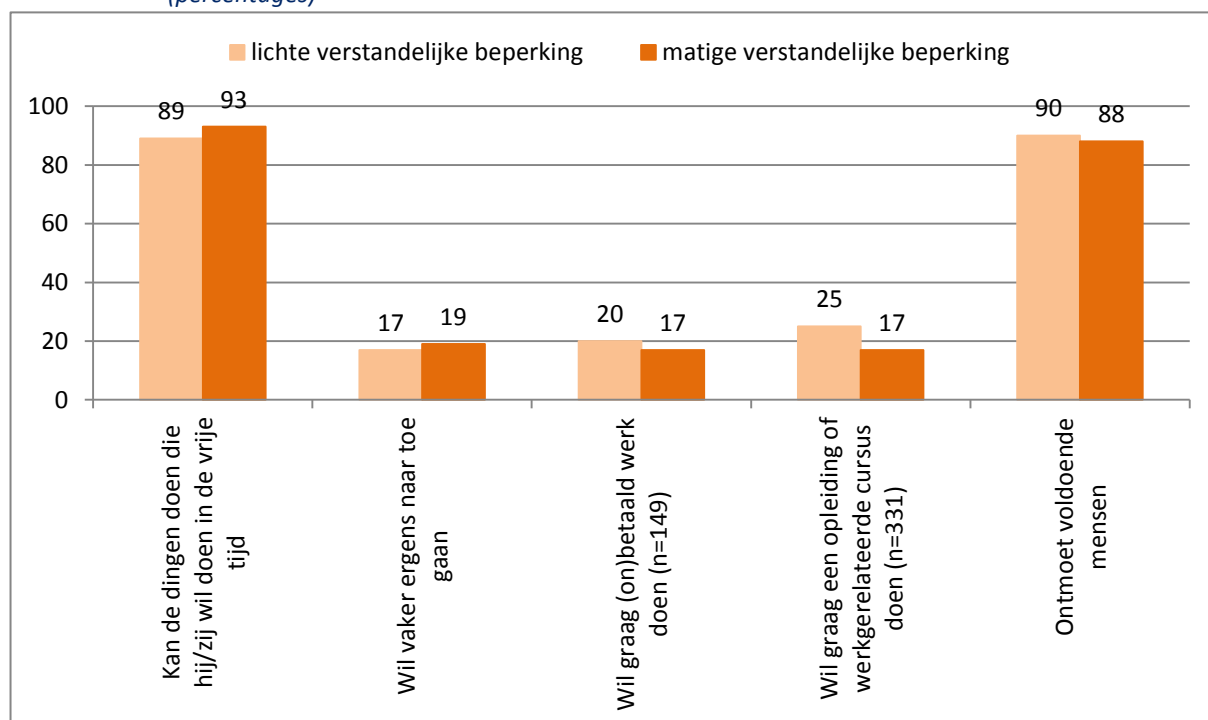
De participatie van mensen met een verstandelijke beperking zoals gerapporteerd door naasten is op een aantal gebieden lager dan de participatie zoals gerapporteerd door mensen zelf (zie figuur 4.3 en tabellenbijlage B4.3-B4.23). Dit heeft mogelijk te maken met verschillen in de vraagstelling tussen mensen met een verstandelijke beperking en naasten (zie bijlage 1.1). Mensen met een verstandelijke beperking geven vaker aan dat zij dagelijks buitenshuis komen en dat zij dingen ondernemen in hun vrije tijd. Volgens naasten ontmoet 64% van de mensen met een verstandelijke beperking (minimaal) maandelijks vrienden, terwijl 35% van de mensen met een verstandelijke beperking aangeeft regelmatig af te spreken of dingen samen te doen met vrienden. Mogelijk verschillen mensen met een verstandelijke beperking en naasten in de definitie van wat zij een vriend noemen.

De participatie van mensen met een verstandelijke beperking zoals gerapporteerd door naasten ligt

op alle gebieden lager dan in de algemene bevolking (figuur 4.3)⁹. Volgens naasten komen mensen met een verstandelijke beperking minder vaak dagelijks buitenshuis dan de algemene bevolking. Ook zijn er grote verschillen als het gaat om het gebruik van buurtvoorzieningen en het verrichten van (on)betaald werk.

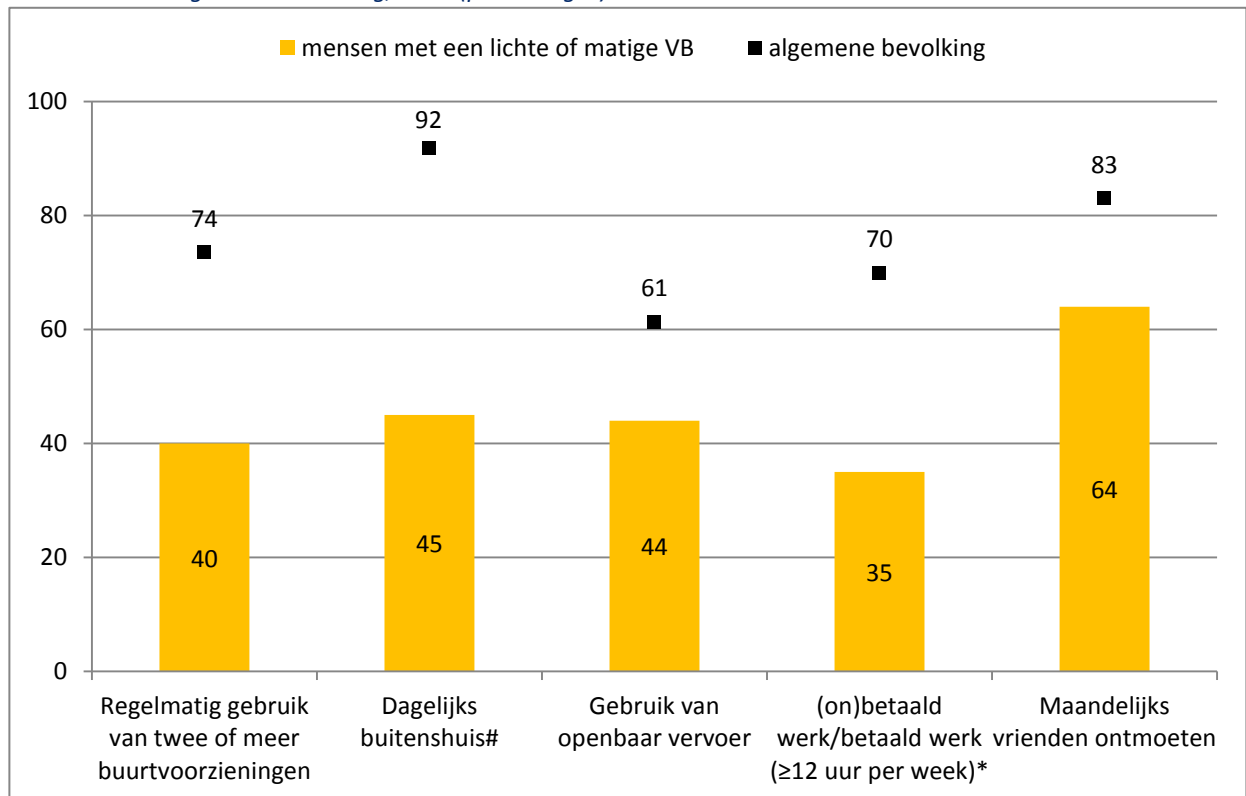
Voor meer informatie over de woonsituatie van mensen met een verstandelijke beperking wordt verwezen naar de publicatie 'Mijn eigen stekkie: woonbeleving van mensen met een verstandelijke beperking' [37].

Figuur 4.2: Behoefte aan participatie van mensen met een verstandelijke beperking op vijf gebieden, volgens mensen met een verstandelijke beperking, naar ernst van de beperking, 2016 (percentages)

⁹ De vraagstelling van de algemene bevolking sluit beter aan bij de vraagstelling van de naasten dan de vraagstelling van de mensen met een verstandelijke beperking zelf, daarom wordt alleen bij naasten een vergelijking gemaakt met de algemene bevolking. Er is niet gecorrigeerd voor de verschillende samenstellingen van de groep mensen met een verstandelijke beperking en de algemene bevolking (zie bijlage 1.4 voor de samenstelling van de groepen).

Figuur 4.3: Participatie van mensen met een verstandelijke beperking volgens naasten en van de algemene bevolking, 2016 (percentages)

*Aan naasten van mensen met een verstandelijke beperking is gevraagd of hun naasten betaald werk doen bij een gewone werkgever, betaald werk bij een apart bedrijf van de sociale werkvoorziening/werkplaats, onbetaald werk of vrijwilligerswerk buitenshuis, of stage. Aan mensen in de algemene bevolking is gevraagd of zij betaald werk verrichten voor ten minste 12 uur per week. Gegevens over de arbeidsparticipatie van de algemene bevolking zijn van toepassing op mensen jonger dan 65 jaar. Gegevens van mensen met een verstandelijke beperking zijn van toepassing op de gehele groep.

#De vraagstelling op dit gebied verschilt enigszins tussen naasten van mensen met een verstandelijke beperking en de algemene bevolking (zie bijlage B1.1).

4.2 Veranderingen in participatie tussen 2008 en 2016

De totale participatie van mensen met een verstandelijke beperking, zoals gerapporteerd door henzelf, is toegenomen over de periode 2008-2016¹⁰. De totale participatie is toegenomen voor mensen in de leeftijd van 40-64 jaar, voor mannen en voor mensen met een lichte verstandelijke beperking (zie tabellenbijlage B4.1). Op basis van de gegevens verstrekt door naasten is er juist een afname te zien van de totale participatie van mensen met een lichte verstandelijke beperking over de periode 2008-2016 (zie tabellenbijlage B4.2). Deze afname in totale participatie hangt samen met relatief kleine dalingen in participatie op deelgebieden. De afnames op deze deelgebieden zijn elk afzonderlijk niet significant, maar kunnen wel bijdragen aan een afname in de totale participatie.

¹⁰ De totale participatie bestaat uit een optelsom van de verschillende deelgebieden van participatie en wordt weergegeven door middel van het participatie-indexcijfer. In dit cijfer tellen alle deelgebieden even zwaar mee.

Toename in activiteiten buitenshuis en in vrije tijd

Op drie deelgebieden van participatie is tussen 2008 en 2016 een significante toename te zien, zoals gerapporteerd door mensen met een verstandelijke beperking zelf: in het dagelijks ergens naar toe gaan, in het ondernemen van activiteiten in de vrije tijd (ook zonder mensen met een verstandelijke beperking), en in het hebben van contact met vrienden (ook met mensen zonder een verstandelijke beperking). Het percentage mensen met een verstandelijke beperking dat dagelijks ergens naar toe gaat is toegenomen tussen 2008 en 2016, bij zowel de totale groep, als bij mensen van 40-64 jaar, mannen en mensen met een lichte en matige verstandelijke beperking (zie tabellenbijlage B4.8). Ook ondernemen mensen met een verstandelijke beperking vaker activiteiten in hun vrije tijd, ook zonder mensen met een verstandelijke beperking. Dit zien we met name bij mensen tussen de 40 en 64 jaar (zie tabellenbijlage B4.18). Tevens is het percentage mensen dat weleens of regelmatig contact heeft met vrienden, ook vrienden zonder verstandelijke beperking, toegenomen tussen 2008 en 2016. Deze toename is te zien bij mensen tussen de 40-64 jaar en bij mannen. De toenames in participatie op de drie deelgebieden zoals hierboven omschreven zijn niet gevonden op basis van de door naasten gerapporteerde gegevens (zie tabellenbijlage B4.9, B4.19, B4.23).

Op basis van de door naasten gerapporteerde gegevens zien we een afname tussen 2008 en 2016 van het percentage mensen met een verstandelijke beperking dat (on)betaald werk doet (zie tabellenbijlage B4.15). Deze afname vonden we niet in de gegevens die mensen met een verstandelijke beperking zelf rapporteerden (zie tabellenbijlage B4.14). Tevens zien we een afname van het regelmatig gebruik van minimaal twee buurtvoorzieningen door mensen met een verstandelijke beperking tussen 15 en 39 jaar, gerapporteerd door de naasten (zie tabellenbijlage B4.3).

4.3 Mobiliteit

Meer gebruik van speciaal vervoer dan openbaar vervoer

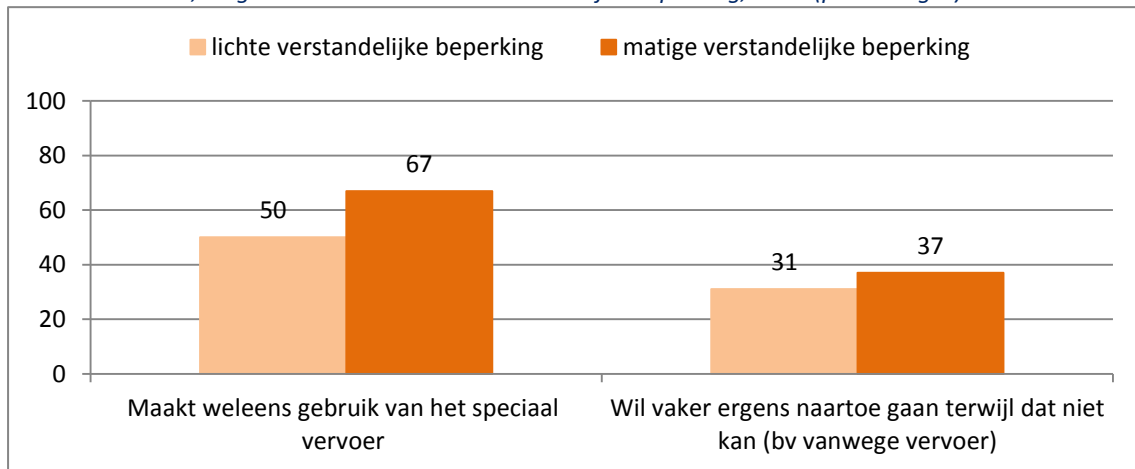
Eerder is al beschreven dat minder dan de helft van de mensen met een verstandelijke beperking (weleens) gebruik maakt van het openbaar vervoer. Meer mensen met een lichte verstandelijke beperking maken weleens gebruik van het openbaar vervoer (45%) dan mensen met een matige verstandelijke beperking (36%) (figuur 4.1). Ruim de helft (58%) van de mensen met een verstandelijke beperking maakt gebruik van het speciaal vervoer (zie tabellenbijlage B4.70). Deze vervoersvormen, zoals een speciale taxi, de bus van de instelling of het Valys-vervoer, worden minder vaak gebruikt door mensen met een lichte verstandelijke beperking (50%) dan door mensen met een matige verstandelijke beperking (67%) (zie figuur 4.4).

Mensen niet (altijd) voorzien in vervoersbehoeften

Een derde (34%) van de mensen met een verstandelijke beperking wil weleens ergens of naar iemand toe gaan, terwijl dat niet kan, bijvoorbeeld vanwege gebrek aan vervoer (zie figuur 4.4 en tabellenbijlage B4.68). Hierin is geen significant verschil tussen mensen met een lichte en mensen met een matige verstandelijke beperking. Bijna de helft van de naasten vindt dat hun naaste met een verstandelijke beperking geen gebruik kan maken van de vervoermiddelen, hulpmiddelen of ondersteuning die hij/zij nodig heeft om zichzelf te verplaatsen. Dit percentage ligt hoger bij naasten van mensen met een matige verstandelijke beperking dan bij naasten van mensen met een

lichte verstandelijke beperking (zie tabellenbijlage B4.69).

Figuur 4.4: Gebruik van speciaal vervoer en de behoefte om ergens naar toe te gaan terwijl dit niet kan, volgens mensen met een verstandelijke beperking, 2016 (percentages)

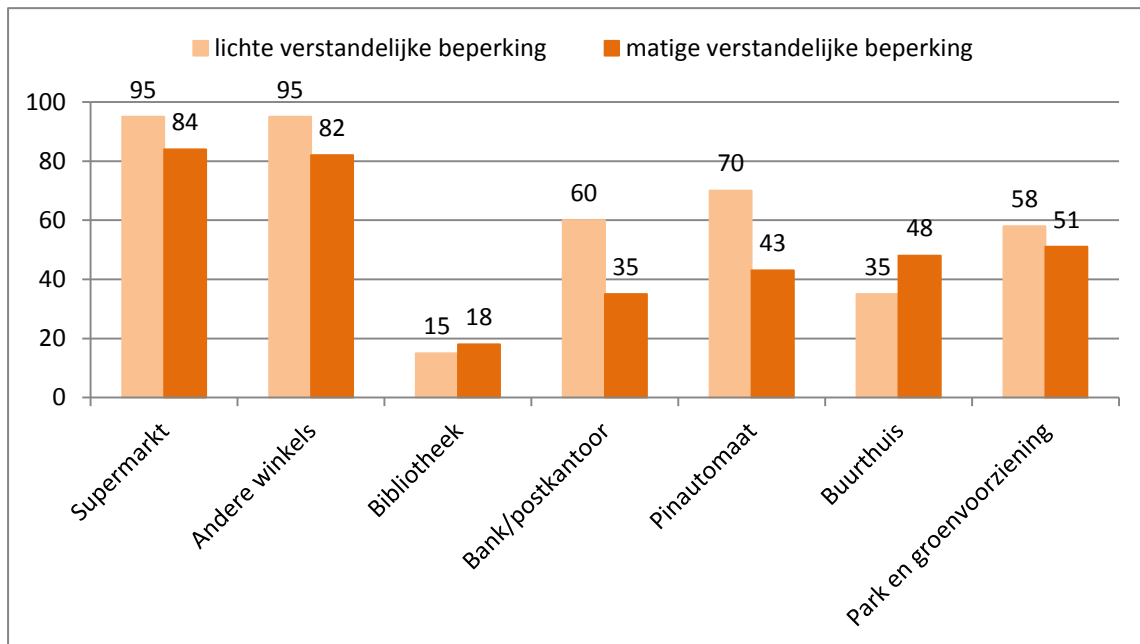
4.4 Participatie in de buurt

Steeds meer mensen met een verstandelijke beperking wonen zelfstandig of in kleine woonvormen in de wijk. Zij participeren mogelijk op diverse manieren in de buurt waarin zij wonen. Om deze reden kijken we naar het gebruik van voorzieningen die aanwezig zijn in de buurt.

Verskil gerapporteerd tussen mensen zelf en naasten bij gebruik van buurtvoorzieningen

Een groot gedeelte van de mensen met een verstandelijke beperking maakt weleens gebruik van de supermarkt of andere winkels (zie figuur 4.5). Ongeveer de helft van de mensen met een verstandelijke beperking gaat naar eigen zeggen weleens naar de bank of het postkantoor, de pinautomaat of een groenvoorziening in de buurt. Minder mensen gaan naar de bibliotheek of het buurthuis. Mensen met een matige verstandelijke beperking maken significant minder vaak gebruik van de supermarkt, andere winkels, bank of postkantoor en de pinautomaat dan mensen met een lichte verstandelijke beperking, maar komen juist significant vaker in het buurthuis (zie tabellenbijlage B4.29-B4.42). Het regelmatig gebruik van buurtvoorzieningen door mensen met een verstandelijke beperking volgens naasten ligt beduidend lager dan gerapporteerd door de mensen zelf. Deze verschillen zijn wellicht het gevolg van de verschillende vraagstellingen (bijlage 1.1) voor mensen met een verstandelijke beperking zelf en voor naasten.

Figuur 4.5: Percentages mensen met een verstandelijke beperking dat weleens buurtvoorzieningen gebruikt, volgens mensen met een verstandelijke beperking, naar ernst van de beperking, 2016 (percentages)

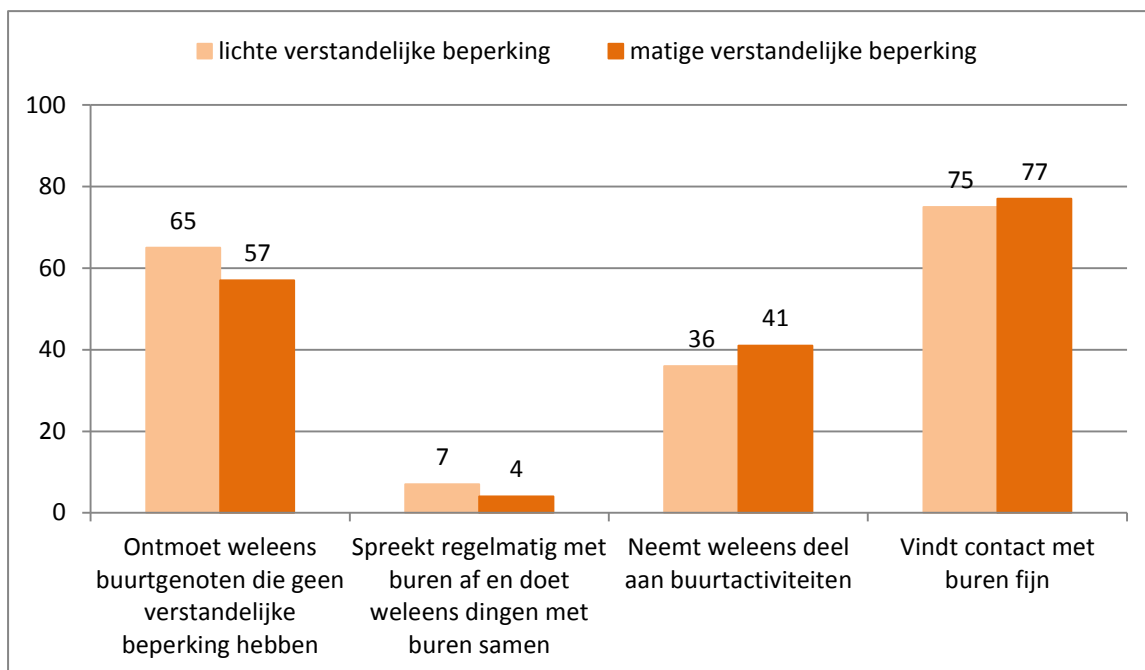
Buurtvoorzieningen zijn bereikbaar voor de meeste mensen met een verstandelijke beperking

Het merendeel van de mensen met een verstandelijke beperking (85%) geeft aan dat zij makkelijk bij buurtvoorzieningen kunnen komen. Mensen met een matige verstandelijke beperking hebben daar meer moeite mee dan mensen met een lichte verstandelijke beperking. Daarnaast geven mensen die boven de 65 zijn en vrouwen aan dat het moeilijker is om bij de buurtvoorzieningen te komen (zie tabellenbijlage B4.43). Redenen voor een minder goede bereikbaarheid zijn de beperkte toegankelijkheid van plaatsen met de rolstoel, het ontbreken van een persoon om met hen mee te gaan en de afstand tot de voorziening.

Contacten met mensen in de buurt zijn voornamelijk korte ontmoetingen

Bijna twee derde (62%) van de mensen met een verstandelijke beperking maakt weleens een praatje of komt weleens binnen bij buurtgenoten die geen verstandelijke beperking hebben. Dit verschilt niet naar leeftijd of ernst van de beperking (zie tabellenbijlage B4.45). De contacten van mensen met een verstandelijke beperking beperken zich voornamelijk tot deze korte ontmoetingen en het maken van een praatje met mensen uit hun buurt. Slechts een klein deel van de mensen met een verstandelijke beperking geeft aan dat zij regelmatig afspreken met hun burens of dingen met hun burens samen doen (al dan niet met iemand met een verstandelijke beperking) (figuur 4.6, tabellenbijlage B4.46). Wel neemt ruim een derde (39%) weleens deel aan buurtactiviteiten, bijvoorbeeld een barbecue of een straatfeest (figuur 4.6, tabellenbijlage B4.48). Aan naasten is ook gevraagd naar de frequentie van contact met mensen uit de buurt waarin de persoon met verstandelijke beperking woont. Zij geven aan dat 29% van de mensen met een verstandelijke beperking tenminste wekelijks afsprekt of dingen samen doet met mensen uit de buurt (zie tabellenbijlage B4.47).

Figuur 4.6: Participatie in de buurt van mensen met een verstandelijke beperking, volgens mensen met een verstandelijke beperking, naar ernst van de beperking, 2016 (percentages)

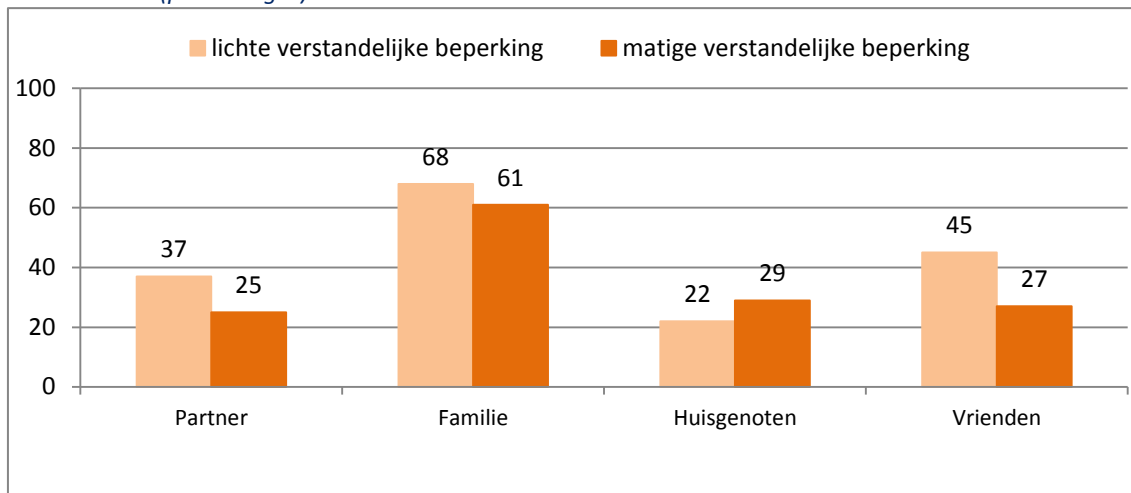
De meerderheid voelt zich veilig en prettig in de buurt

Bijna alle (94%) mensen met een verstandelijke beperking geven aan dat zij zich (best wel/heel erg) veilig voelen in hun buurt en de meesten (86%) vinden dat de mensen in hun buurt prettig met hen omgaan (zie tabellenbijlage B4.50-B4.51). Hoewel driekwart (76%) van de mensen met een verstandelijke beperking het contact met hun burens fijn vindt, vindt ook een kwart van hen het contact met (sommige van) hun burens niet zo fijn (figuur 4.6, tabellenbijlage B4.49). De meerderheid (86%) van de mensen met een verstandelijke beperking vindt dat de meeste mensen uit hun buurt fijn met hen omgaan (zie tabellenbijlage B4.51). De ervaringen die mensen hebben met hun buurt en hun buurtgenoten verschillen niet tussen mensen met een lichte en matige verstandelijke beperking.

4.5 Sociale contacten

Het kan voor mensen met een verstandelijke beperking lastig zijn om contacten te onderhouden met anderen die al dan niet een verstandelijke beperking hebben. In sommige gevallen zijn mensen met een verstandelijke beperking voor hun sociale contacten voornamelijk afhankelijk van hun familieleden en begeleiders [12]. Om een beeld te krijgen van de sociale contacten van mensen met een verstandelijke beperking is aan hen gevraagd of zij regelmatig afspreken of dingen samendoen met hun partner, familie, huisgenoten en vrienden.

Figuur 4.7: Regelmatige sociale contacten van mensen met een verstandelijke beperking, volgens mensen met een verstandelijke beperking, naar ernst van de beperking, 2016 (percentages)

Mensen met een verstandelijke beperking hebben het meest contact met familie

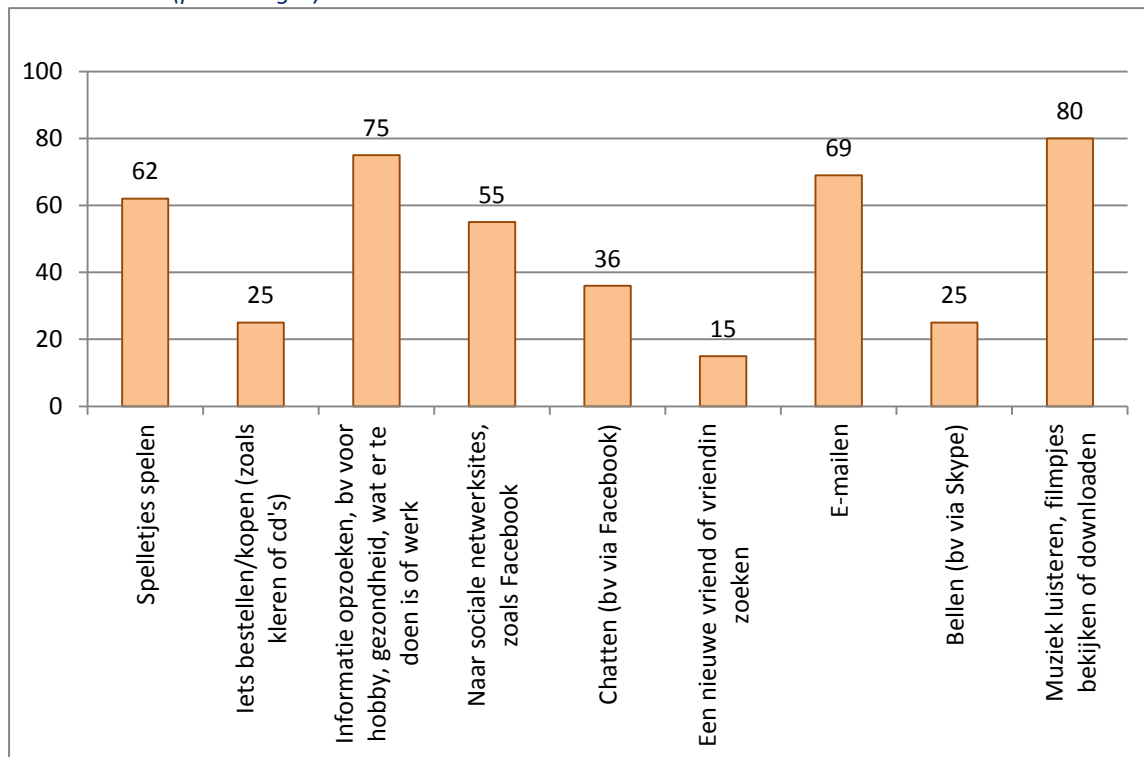
Bijna twee derde (65%) van de mensen met een verstandelijke beperking ontmoet regelmatig familie (bijvoorbeeld ouders, broers/zussen, kinderen, ooms/tantes, etc.) (figuur 4.7). Jongere mensen met een verstandelijke beperking (tussen 15 en 39 jaar) hebben vaker regelmatig contact met familie of doen vaker regelmatig dingen samen met familie dan oudere mensen met een verstandelijke beperking (zie tabellenbijlage B4.53, B4.54). Van alle mensen met een verstandelijke beperking heeft ongeveer een derde (31%) regelmatig contact met zijn of haar partner/vaste vriend(in) of doet weleens dingen samen met zijn of haar partner/vaste vriend(in). Dit percentage ligt lager bij mensen van 65 jaar en ouder en bij vrouwen dan bij jongere mensen en mannen (zie tabellenbijlage B4.52). Een kwart heeft regelmatig contact met huisgenoten of doet weleens dingen samen met huisgenoten, hierbij zitten geen verschillen tussen subgroepen (zie tabellenbijlage B4.55). Tenslotte heeft ruim een derde (36%) van de mensen met een verstandelijke beperking regelmatig contact met vrienden. Mensen met een matige verstandelijke beperking hebben minder vaak regelmatig contact met vrienden dan mensen met een lichte verstandelijke beperking (figuur 4.7, tabellenbijlage B4.56, B4.57).

Groot verschil naar leeftijd in gebruik van internet

Ruim de helft (58%) van de mensen met een verstandelijke beperking maakt weleens gebruik van het internet. Hierin zit een groot verschil in leeftijdsgroepen: bij mensen in de leeftijd van 15-39 jaar is dit 83% en bij mensen van 65 jaar en ouder is dit 11%. Mensen met een matige verstandelijke beperking gebruiken minder vaak internet dan mensen met een lichte verstandelijke beperking (zie tabellenbijlage B4.60).

Van de mensen met een verstandelijke beperking die gebruik maken van internet (n=221) bezoekt meer dan de helft (55%) weleens sociale netwerksites, zoals Facebook, maakt 69% gebruik van email en bezoekt 75% websites om informatie op te zoeken. Daarnaast doen velen spelletjes (62%) of luisteren ze muziek of bekijken of downloaden ze filmpjes (80%) (figuur 4.8, tabellenbijlage B4.61).

Figuur 4.8: *Activiteiten op het internet van mensen met een verstandelijke beperking die gebruik maken van internet (n=221), volgens mensen met een verstandelijke beperking, 2016 (percentages)*

4.6 Eenzaamheid

Van de mensen met een verstandelijke beperking voelt 34% zich weleens eenzaam of alleen (zie tabellenbijlage B4.59). Hoewel mensen met een matige verstandelijke beperking minder vaak vrienden of buurtgenoten ontmoeten, zijn zij niet vaker eenzaam dan mensen met een lichte verstandelijke beperking. Er is ook geen verschil tussen leeftijdsgroepen en tussen mannen en vrouwen.

4.7 Ondersteuning bij participatie

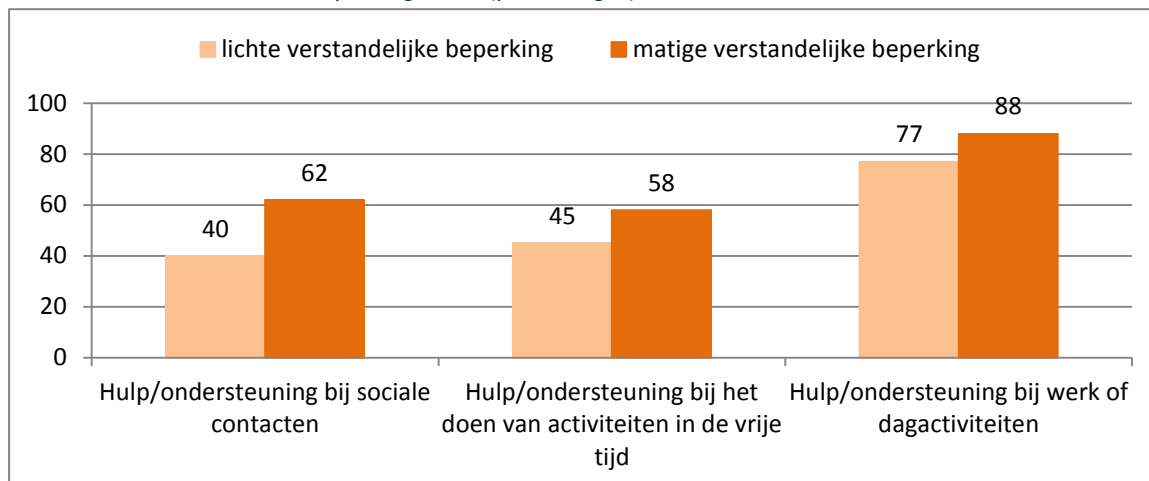
Gemiddeld twee derde van de mensen met een verstandelijke beperking krijgt ondersteuning

De helft (50%) van de mensen met een verstandelijke beperking krijgt ondersteuning bij hun contacten met andere mensen en 51% krijgt hulp bij het doen van dingen in hun vrije tijd (figuur 4.9). 83% van de mensen krijgt hulp of ondersteuning bij het verrichten van (on)betaald werk of andere dagactiviteiten. Mensen met een matige verstandelijke beperking krijgen vaker ondersteuning bij hun contacten met andere mensen, bij het ergens naartoe gaan of bij het uitvoeren van hun werk of dagactiviteiten dan mensen met een lichte verstandelijke beperking (figuur 4.9, tabellenbijlage B4.62-B4.64, B4.66).

Volgens naasten van mensen met een verstandelijke beperking krijgt 70% van de mensen hulp/ondersteuning of maken mensen gebruik van hulpmiddelen of speciale voorzieningen bij hun

werk of dagactiviteiten (zie tabellenbijlage B4.67). In de vrije tijd liggen dit percentage hoger: 81% van de mensen krijgt hulp/ondersteuning bij activiteiten in de vrije tijd of maakt gebruik van hulpmiddelen of speciale voorzieningen (zie tabellenbijlage B4.65). Hierbij zijn geen verschillen tussen mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking, tussen de verschillende leeftijdsgroepen, of tussen mannen en vrouwen.

Figuur 4.9: Hulp of ondersteuning bij sociale contacten, vrije tijd en werk/dagactiviteiten, mensen met een verstandelijke beperking, volgens mensen met een verstandelijke beperking, naar ernst van de beperking, 2016 (percentages)

Partner, familie en begeleiding bieden ondersteuning bij activiteiten in vrije tijd

Mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking krijgen bij activiteiten in hun vrije tijd het vaakst ondersteuning van partner en/of familie (54% van de mensen met een lichte verstandelijke beperking en 44% van de mensen met een matige verstandelijke beperking). Ook krijgen ze vaak ondersteuning van begeleiders vanuit een zorgorganisatie (48% van de mensen met een lichte verstandelijke beperking en 41% van de mensen met een matige verstandelijke beperking). Minder ondersteuning wordt gegeven door vrijwilligers of vrienden (niet in tabel).

5 Participatie van ouderen

Kernbevindingen

- Ouderen participeren in gelijke mate als de algemene bevolking.
- Er is geen verandering in de totale participatie van ouderen over de periode 2009-2016, wel gebruiken ze minder vaak buurtvoorzieningen en doen ze minder vaak georganiseerde activiteiten of verenigingsactiviteiten.
- Bijna 90% vindt dat zij de dingen kunnen doen die zij willen doen in hun vrije tijd, één op de drie ouderen wil desondanks vaker ergens naar toe gaan.
- Van de ouderen die nu niet meedoen aan buurtactiviteiten, zou een derde dit wel willen.
- Bijna alle ouderen (90%) vinden dat zij voldoende sociale contacten hebben.
- In 2016 voelt één op de tien ouderen zich (zeer) sterk eenzaam. Vooral ouderen die alleen wonen voelen zich (zeer) sterk eenzaam.

Dit hoofdstuk beschrijft de participatie van ouderen (≥ 65 jaar) in de algemene bevolking. Op 1 januari 2016 waren er in Nederland ruim 3 miljoen mensen van 65 jaar en ouder [38]. De komende decennia zal het aantal en aandeel ouderen in Nederland flink stijgen, als gevolg van de toenemende levensverwachting en de grote groep mensen die de leeftijd van 65 jaar passeert ('babyboomgeneratie').

Het Centraal Bureau voor de Statistiek verwacht in 2060 een levensverwachting van 87,0 jaar voor mannen en 89,9 jaar voor vrouwen. Vanaf 2025 neemt ook de groep 80-plussers sterk toe (de dubbele vergrijzing). In 2040, het hoogtepunt van het aantal 65-plussers, is naar schatting 26 procent van de bevolking 65-plusser, waarvan een derde ouder dan 80 jaar [38].

In dit hoofdstuk wordt gesproken over ouderen in de leeftijd van 65-74 jaar en van 75 jaar en ouder. Vanwege de samenstelling van de onderzoekspopulatie (zie bijlage B1.4), is de groep 'oude ouderen' (vanaf 85 jaar) in dit onderzoek ondervertegenwoordigd. Dit betekent dat de resultaten met betrekking tot de ouderen van 75 jaar en ouder niet zonder meer gegeneraliseerd kunnen worden naar de groep ouderen van 85 jaar en ouder.

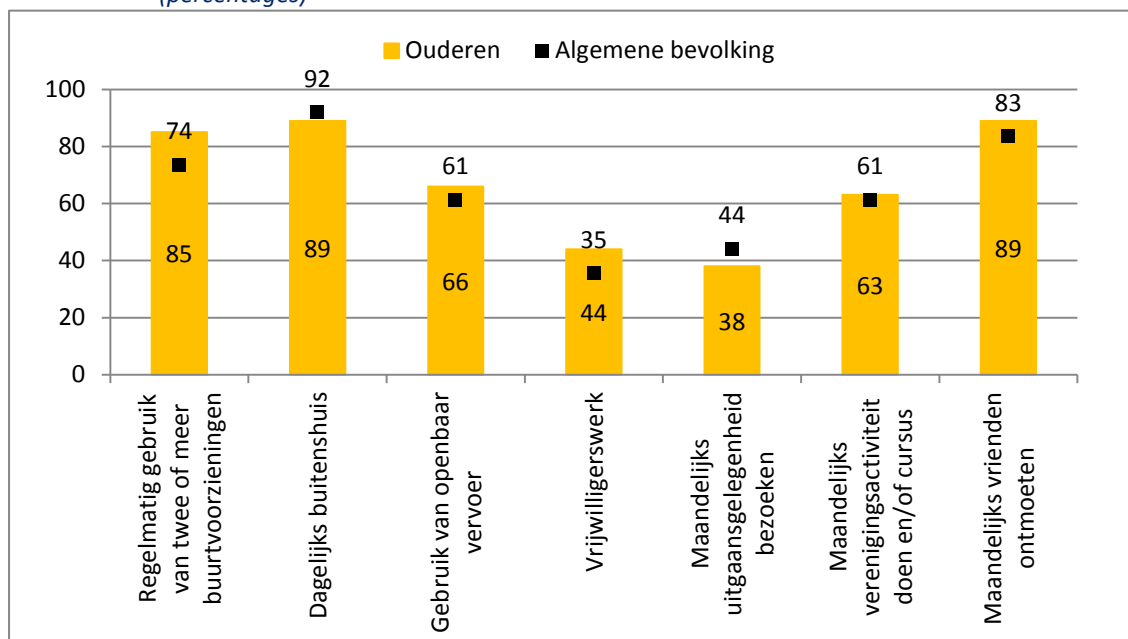
De ouderen in de participatiemonitor wonen allemaal zelfstandig en zijn mogelijk vitaler en fitter dan de totale groep ouderen in Nederland. Daarnaast zijn ze in staat vragenlijsten in te vullen. Er is in de groep ouderen in de algemene bevolking een kleine ondervertegenwoordiging van mensen met ernstige beperkingen (zie bijlage B1.4).

Achtereenvolgens presenteren we in dit hoofdstuk de participatie-index in 2016 (participatie op verschillende deelgebieden in 2016) (5.1), de veranderingen in participatie tussen 2009 en 2016 (5.2), mobiliteit (5.3), participatie in de buurt (5.4), sociale contacten (5.5) en eenzaamheid (5.6). De gegevens van ouderen in de algemene bevolking staan in de aparte tabellenbijlage van deze participatiemonitor (tabellenbijlage B5).

5.1 Participatie op deelgebieden in 2016

Ouderen participeren actief in de samenleving op meerdere deelgebieden. Zo gebruikt een groot deel (85%) regelmatig twee of meer buurtvoorzieningen, komen de meeste ouderen (89%) dagelijks buitenshuis en ontmoeten veel ouderen (89%) minimaal maandelijks vrienden. Ouderen participeren ongeveer in gelijke mate als de algemene bevolking (figuur 5.1)¹¹.

Figuur 5.1: Participatie van ouderen (≥65 jaar) en de algemene bevolking op zeven deelgebieden, 2016 (percentages)

Er zijn bijna geen verschillen in de participatie van ouderen naar leeftijd, geslacht of huishoudsamenstelling (zie tabellenbijlage B5.2 t/m B5.8). Uitzondering hierop is dat ouderen van 65-74 jaar vaker dagelijks buitenshuis komen dan ouderen van 75 jaar en ouder (92% versus 84%), en dat vrouwen vaker gebruik maken van het openbaar vervoer dan mannen (76% versus 51%).

Bijna de helft (44%) van de ouderen doet vrijwilligerswerk, waar ruim een derde (35%) van de algemene bevolking vrijwilligerswerk doet (zie tabellenbijlage B6.6). Van de ouderen die geen vrijwilligerswerk doen, zou 7% wel vrijwilligerswerk willen doen (zie tabellenbijlage B5.14). Maar liefst 21% weet niet of hij of zij vrijwilligerswerk zou willen doen.

5.2 Veranderingen in participatie tussen 2009 en 2016

Totale participatie van ouderen is gelijk gebleven

De participatie van ouderen is gemeten vanaf 2009. Er is geen verandering in de totale participatie van ouderen voor de periode 2009-2016, ook niet voor de verschillende subgroepen (zie

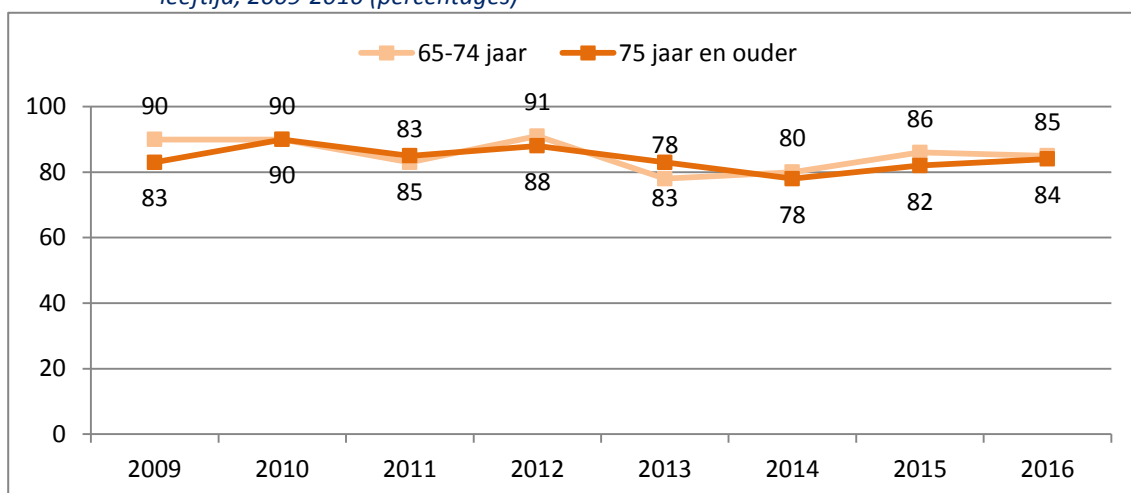
¹¹ Er is niet gecorrigeerd voor de verschillende samenstellingen van de groep ouderen en de algemene bevolking (zie bijlage B1.4 voor de samenstelling van de groepen).

tabellenbijlage B5.1)¹². Wel zijn er voor de totale groep ouderen tussen 2009 en 2016 veranderingen te zien op twee deelgebieden van participatie, namelijk in het gebruik van buurtvoorzieningen en in de participatie in georganiseerde activiteiten of verenigingsactiviteiten.

Het gebruik van buurtvoorzieningen is afgenomen

Tussen 2009 en 2016 is het percentage ouderen dat regelmatig gebruik maakt van twee of meer buurtvoorzieningen gedaald (figuur 5.2). Deze afname is te zien bij ouderen in de leeftijd van 65-74 jaar, mannen en alleenwonende ouderen. Er zijn geen veranderingen te zien bij ouderen van 75 jaar en ouder, vrouwen en mensen die samenwonen (zie tabellenbijlage B5.2). De afname in het gebruik van buurtvoorzieningen kan (deels) verklaard worden door een afname in het gebruik van de bank/postkantoor/pinautomaat en de bibliotheek. Er zijn steeds meer mogelijkheden om op internet bankzaken te regelen. Een grote meerderheid (81%) van de ouderen maakt weleens gebruik van het internet. Ruim de helft (57%) van hen maakt regelmatig gebruik van internetbankieren (zie tabellenbijlage B5.34-B5.35) en ouderen die regelmatig gebruik maken van internetbankieren, bezoeken mogelijk minder vaak de bank/het postkantoor en gebruiken minder vaak de pinautomaat.

Figuur 5.2: Regelmatig gebruik van minimaal twee buurtvoorzieningen door ouderen (≥65 jaar), naar leeftijd, 2009-2016 (percentages)*

*Onder buurtvoorzieningen wordt verstaan: winkels (supermarkt, andere winkels), bibliotheek, bank/postkantoor/pinautomaat, buurthuis, park/groenvoorziening

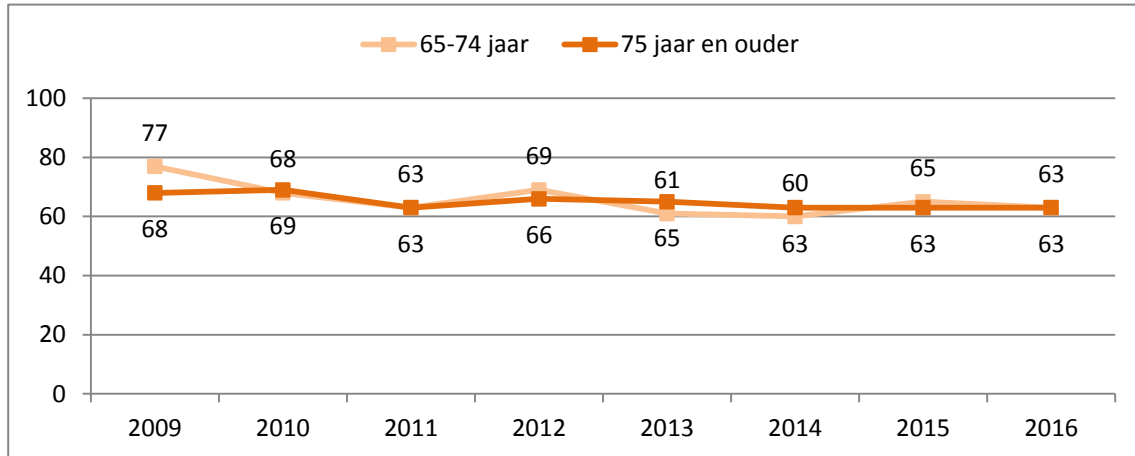
De participatie in georganiseerde activiteiten of verenigingsactiviteiten is afgenomen

In de periode 2009-2016 zijn minder ouderen tenminste maandelijks gaan deelnemen aan georganiseerde activiteiten of verenigingsactiviteiten (figuur 5.3). Deze afname kan (deels) worden toegeschreven aan een daling van het tenminste maandelijks deelnemen aan een religieuze bijeenkomst. Daarentegen is het percentage ouderen dat een cursus volgt voor plezier of persoonlijke ontwikkeling gestegen. De afname in deelname aan georganiseerde activiteiten of

¹² De totale participatie bestaat uit een optelsom van de negen deelgebieden (inclusief betaald werk en het volgen van een opleiding of werkgerelateerde cursus, niet weergegeven in figuur 5.1). In dit cijfer tellen alle deelgebieden even zwaar mee.

verenigingsactiviteiten heeft plaatsgevonden bij mensen in de leeftijd van 65-74 jaar en bij ouderen die deel uitmaken van een meerpersoonshuishouden (zie tabellenbijlage B5.7).

Figuur 5.3: Participatie in georganiseerde activiteiten of verenigingsactiviteiten door ouderen (≥65 jaar), naar leeftijd, 2009-2016 (percentages)*

*Hieronder verstaan wij: minimaal maandelijks deelnemen aan een verenigingsactiviteit (sporten in georganiseerd verband, religieuze bijeenkomst, deelname aan verenigingen zoals zang-, muziek-, toneel-, of hobbyvereniging) en/of het volgen van een cursus.

5.3 Mobiliteit

Bijna driekwart van de ouderen is (zeer) tevreden over het openbaar vervoer

Eerder is gerapporteerd dat twee derde (66%) van de ouderen weleens gebruik maakt van het openbaar vervoer (zie figuur 5.1). Eén op de vijf (20%) maakt tenminste maandelijks gebruik van de bus en 18% maakt tenminste maandelijks gebruik van de trein. Een kleiner gedeelte van de ouderen maakt tenminste maandelijks gebruik van de tram (11%), de metro (8%) of de regiotaxi (5%). Van de ouderen die gebruik maakt van het openbaar vervoer (N=435), is 72% zeer tevreden met het openbaar vervoer.

Aan ouderen die nu geen gebruik maken van het openbaar vervoer is gevraagd of zij dat wel zouden willen doen: 14% zou dit wel willen (figuur 5.4 en tabellenbijlage B5.13). Hierin verschillen ouderen van 65-74 jaar en 75 jaar en ouder niet. Overigens weet een vrij groot deel van de ouderen niet of zij gebruik zouden willen maken van het openbaar vervoer (26%).

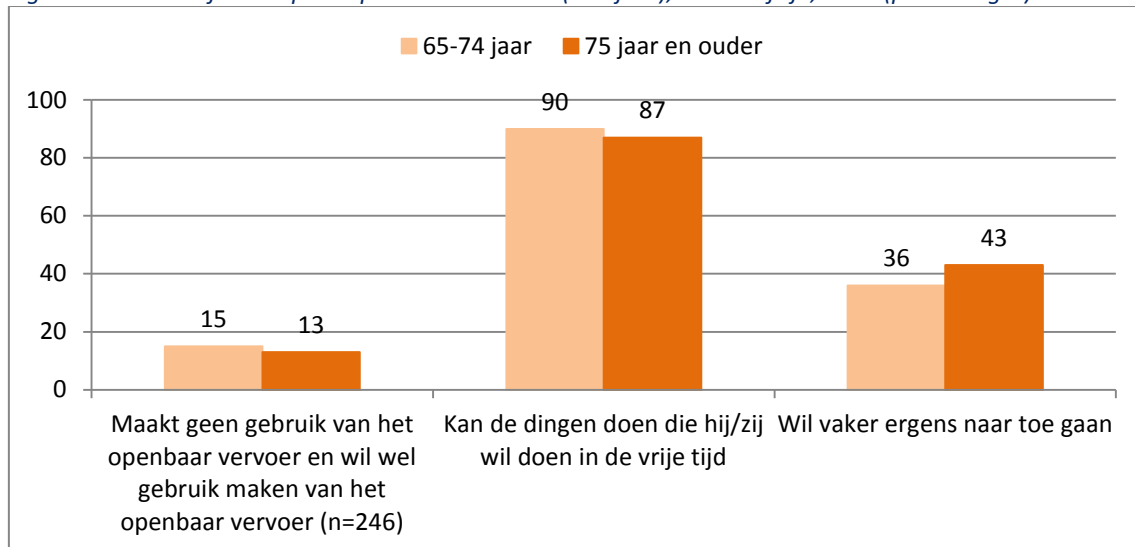
Ruim één op de drie ouderen wil vaker ergens naar toe

Ouderen zijn op veel terreinen actief in de samenleving. Het is echter mogelijk dat een deel van de ouderen niet kan meedoen zoals zij willen (discrepantie tussen feitelijke participatie en gewenste participatie). Om in kaart te brengen in hoeverre ouderen in 2016 een on vervulde participatiebehoefte hadden, is aan hen gevraagd of zij op verschillende terreinen behoefte hebben om (meer) te participeren.

Van de totale groep ouderen wil ruim een derde (39%) vaker ergens naar toe gaan (zie tabellenbijlage B5.10). Hierin zijn geen verschillen te zien naar leeftijd (figuur 5.4). Daarnaast vindt

een groot gedeelte van de ouderen (89%) dat zij de dingen kunnen doen die willen doen in hun vrije tijd (zie tabellenbijlage B5.12). Wel heeft een klein deel de behoefte om hun vrije tijd anders in te delen: zo heeft 6% de behoefte om vaker iets alleen te doen en wil 9% vaker iets met andere mensen te doen in niet-georganiseerd verband (niet in tabel).

Figuur 5.4: Behoefte aan participatie van ouderen (≥65 jaar), naar leeftijd, 2016 (percentages)

5.4 Participatie in de buurt

Ouderen kunnen door toenemende barrières om lange afstanden af te leggen in het bijzonder baat hebben bij het gebruik van voorzieningen in hun eigen woonomgeving. Er is veel aandacht voor het belang van de buurtomgeving voor de kwaliteit van leven van ouderen. Dit hangt samen met het beleid dat ouderen in principe zo lang mogelijk thuis moeten blijven wonen. Aan ouderen is gevraagd in hoeverre zij participeren in de buurt en hoe zij hun buurt beoordelen.

Ouderen maken regelmatig gebruik van supermarkt en pinautomaat

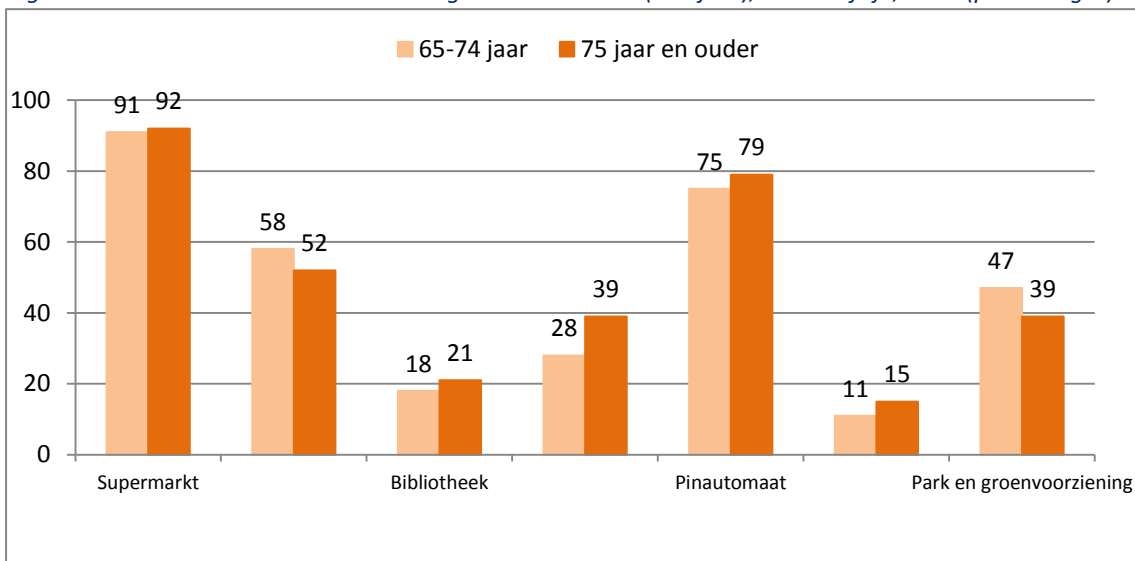
Het is niet verwonderlijk dat de supermarkt de buurtvoorziening is waar door ouderen het meest gebruik van wordt gemaakt: 92% van de ouderen maakt regelmatig gebruik van de supermarkt (figuur 5.5 en tabellenbijlage B5.15-B5.21). Ook maakt een groot deel van de ouderen (77%) regelmatig gebruik van de pinautomaat (figuur 5.5 en tabellenbijlage B5.19). Een kleiner deel van de ouderen maakt regelmatig gebruik van andere winkels (55%), de bank/het postkantoor (33%) en parken en groenvoorzieningen (43%). Ouderen maken vaker gebruik van de bank/postkantoor en de pinautomaat dan de algemene bevolking (zie tabellenbijlage B6.22-B6.23), mogelijk doordat ouderen minder vaak gebruik maken van internetbankieren (81% van de ouderen gebruikt weleens internet, waarvan 57% regelmatig internetbankiert; 98% van de algemene bevolking gebruikt weleens internet, waarvan 86% regelmatig internetbankiert, zie tabellenbijlage B5.34-B5.35 en B6.38-B6.39). Slechts een klein deel van de ouderen gaat regelmatig naar de bibliotheek (19%) of naar het buurthuis (13%). Er is een aantal verschillen in het regelmatig gebruik van buurtvoorzieningen van ouderen naar leeftijd en geslacht (niet naar huishoudsamenstelling): ouderen van 75 jaar en ouder gebruiken vaker de bank/het postkantoor dan ouderen van 65-74 jaar (figuur 5.5) en vrouwen gebruiken vaker regelmatig andere winkels, de bibliotheek en de

pinautomaat dan mannen (zie tabellenbijlage B5.16-B5.19).

Goed gebruik van buurtvoorzieningen onder ouderen

Een grote meerderheid (94%) van de ouderen geeft aan dat zij gebruik maken van de buurtvoorzieningen waar zij gebruik van willen maken. Slechts 6% heeft de behoefte om (vaker) gebruik te maken van buurtvoorzieningen (zie tabellenbijlage B5.9). Ouderen die in 2016 aangaven dat zij geen gebruik maakten van de buurtvoorzieningen zoals zij dit zelf wilden, wilden vooral (vaker) de supermarkt gebruiken, andere winkels, de bank/het postkantoor, de pinautomaat en de bibliotheek (niet in figuur).

Figuur 5.5: Gebruik van buurtvoorzieningen door ouderen (≥65 jaar), naar leeftijd, 2016 (percentages)

Veel ouderen hebben wekelijks contact met buurtgenoten

Door verminderde mobiliteit en het wegvallen van contacten of werk kunnen ouderen baat hebben bij contacten in hun eigen woonomgeving. De resultaten laten zien dat 70% van de ouderen ten minste wekelijks contact heeft met buurtgenoten (figuur 5.6, tabellenbijlage B5.22). Dit contact gaat verder dan alleen een begroeting. Het gaat om tenminste een kort praatje met burens die zij tegenkomen, bijvoorbeeld op straat of in de supermarkt. Voor veel ouderen blijft het contact met buurtgenoten beperkt tot deze contacten. Een veel kleiner deel gaat ook daadwerkelijk bij hun buurtgenoten op bezoek of onderneemt activiteiten met hun buurtgenoten (figuur 5.6, tabellenbijlage B5.23 en B5.24). Wel heeft meer dan de helft van de ouderen (60%) het afgelopen jaar deelgenomen aan een buurtactiviteit (tabellenbijlage B5.25). Er zijn geen verschillen in het contact met buurtgenoten naar leeftijd en huishoudsamenstelling. Wel bezoeken mannen minder vaak ten minste maandelijks hun buurtgenoten en doen zij minder vaak ten minste maandelijks activiteiten buitenshuis met hun buurtgenoten dan vrouwen (zie tabellenbijlage B5.23, B5.24).

Ouderen positief over hun buurt en de contacten met buurtgenoten

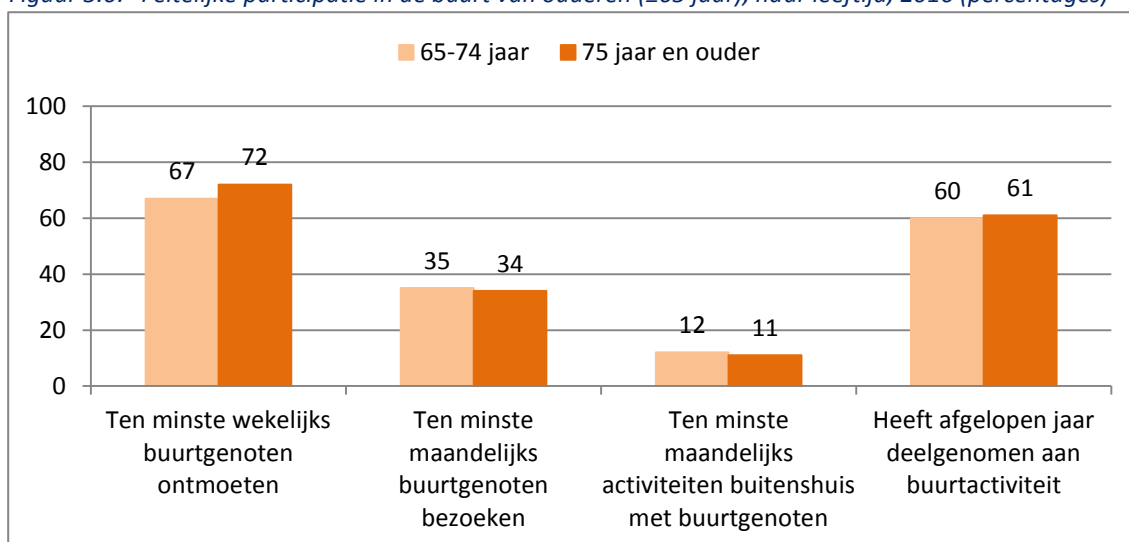
Bijna alle ouderen zijn tevreden met hun buurt en met de contacten en ontmoetingen met hun buurtgenoten. Zo voelt 95% zich prettig in de buurt, voelt 94% zich veilig in de buurt en geeft 94% van de ouderen aan dat buurtgenoten op een prettige manier met elkaar omgaan (figuur 5.7,

tabellenbijlage B5.26, B5.27, B5.29). Ook hebben de meeste ouderen (89%) voldoende contacten en ontmoetingen met hun buurtgenoten. Hierin zijn geen verschillen naar leeftijd, geslacht of huishoudsamenstelling (figuur 5.7, tabellenbijlage B5.28). Slechts 7% van de ouderen geeft aan dat zij de buurtgenoten die zij goed kennen, vaker zouden willen ontmoeten en 7% wil meer nieuwe mensen uit de buurt ontmoeten (niet in figuur).

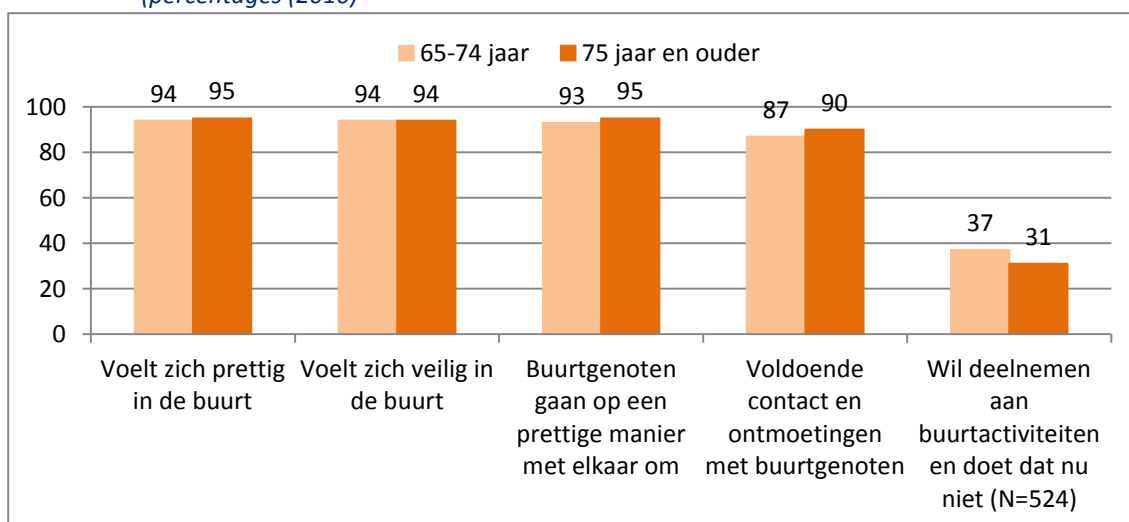
Grotere behoefte aan deelname buurtactiviteiten

Bijna de helft (44%) van de ouderen geeft aan dat er af en toe of geregeld buurtactiviteiten in hun buurt worden georganiseerd (niet in figuur). Daarbij gaat het bijvoorbeeld om een buurtmaaltijd of buurtfeest. Van de ouderen die nu niet deelnemen aan een buurtactiviteit (bijvoorbeeld omdat deze niet worden georganiseerd) zou 34% wel als organisator of als deelnemer betrokken willen zijn bij een buurtactiviteit. Dit verschilt niet naar leeftijd, geslacht of huishoudsamenstelling (figuur 5.7, tabellenbijlage B5.30).

Figuur 5.6: Feitelijke participatie in de buurt van ouderen (≥65 jaar), naar leeftijd, 2016 (percentages)

Figuur 5.7: Tevredenheid met (participatie in) de buurt van ouderen (≥65 jaar), naar leeftijd, 2016 (percentages (2016))

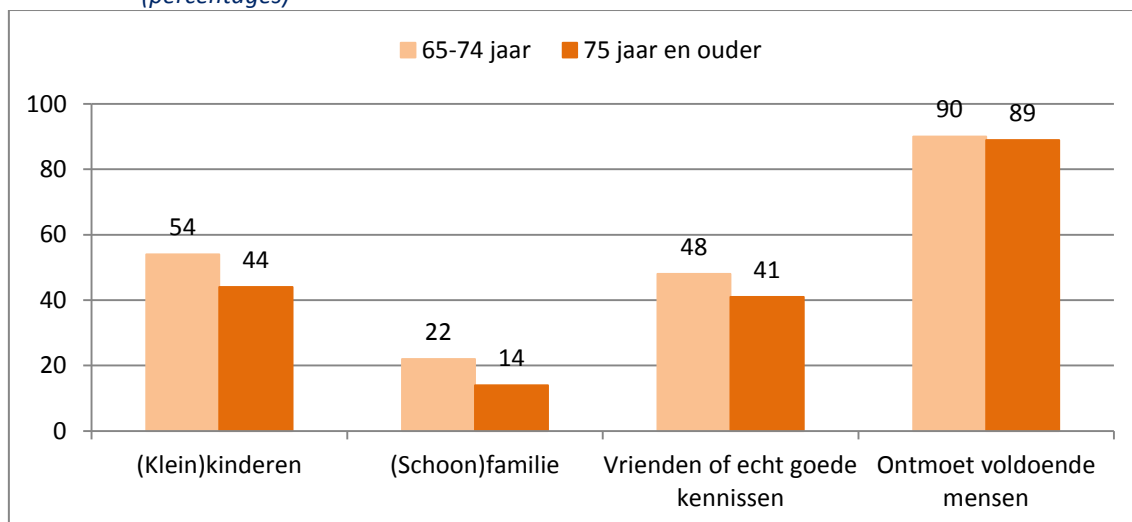

5.5 Sociale contacten

Ouderen hebben met meest contact met hun kinderen

De helft van de ouderen ontmoet zijn of haar (klein)kinderen minimaal wekelijks¹³. Hierin verschillen 'oude' ouderen en 'jonge' ouderen van elkaar (figuur 5.8, tabellenbijlage B5.31): mensen in de leeftijd van 65-74 jaar zien hun (klein)kinderen significant vaker dan mensen van 75 jaar en ouder. Daarnaast zien ouderen die alleen wonen hun (klein)kinderen minder vaak dan ouderen die in een meerpersoonshuishouden wonen. Slechts één op de vijf (18%) ouderen ziet zijn of haar (schoon)familie minimaal wekelijks, waarbij er geen verschillen zijn naar leeftijd, geslacht of huishoudsamenstelling (zie tabellenbijlage B5.32). Bijna de helft (45%) van de ouderen ziet minimaal wekelijks vrienden of echt goede kennissen. Ouderen die alleen wonen zien vaker vrienden of echt goede kennissen dan ouderen wonend in een meerpersoonshuishouden (zie tabellenbijlage B5.33). Van de totale groep ouderen vindt 90% dat zij voldoende mensen ontmoet. Hierin zijn geen verschillen naar leeftijd, geslacht of huishoudsamenstelling te zien (figuur 5.8, tabellenbijlage B5.11).

Figuur 5.8: Sociale contacten van ouderen (≥65 jaar) (minimaal wekelijks contact), naar leeftijd, 2016 (percentages)

Sociale contacten via internet

Ongeveer 4 op de 5 ouderen (81%) maakt wel eens gebruik van het internet. Ouderen in de leeftijd van 65 tot 74 jaar doen dit significant vaker dan ouderen van 75 jaar en ouder (zie tabellenbijlage B5.34). Een deel van de ouderen gebruikt internet (ook) om hun sociale contacten te onderhouden. Zo bezoekt een kwart (26%) minimaal eens per week sociale netwerksites zoals Facebook of Twitter. Tevens onderhoudt 40% contacten met vrienden of goede kennissen via email en doet 21% dit (ook) via sociale netwerksites. In de tabellenbijlage (B5.35) staat een overzicht van het internetgebruik van ouderen.

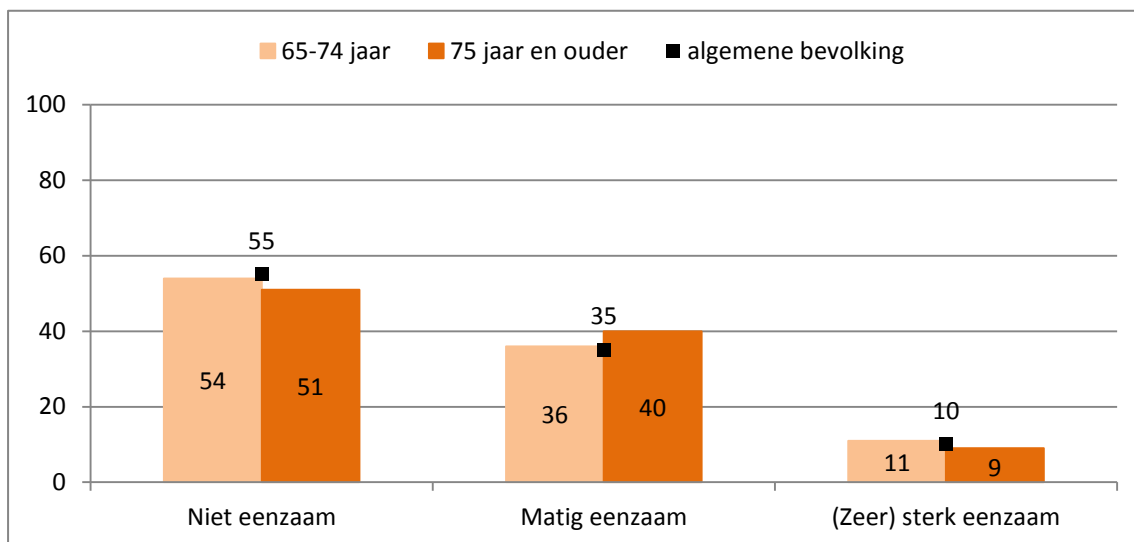
¹³ Mensen die geen (klein)kinderen, (schoon)familie of vrienden/goede kennissen hebben, zijn geïncludeerd in de analyses en zijn gerekend tot het percentage mensen dat geen contact heeft.

5.6 Eenzaamheid

Eén op de tien ouderen was in 2016 (zeer) sterk eenzaam

Ouderen vormen een kwetsbare groep die risico lopen op eenzaamheid door bijvoorbeeld het verlies van hun partner of vrienden, een kleiner sociaal netwerk en verminderende mobiliteit. Eén op de tien ouderen van 65 jaar of ouder was in 2016 (zeer) sterk eenzaam, ruim een derde (37%) was matig eenzaam en de helft (52%) was niet eenzaam (niet in tabellenbijlage)¹⁴. Het percentage ouderen dat (zeer) sterk eenzaam is verschilt niet naar leeftijd (figuur 5.9). Wel zijn ouderen die alleen wonen significant vaker (zeer) sterk eenzaam dan ouderen wonend in een meerpersoonshuishouden (tabellenbijlage B5.36). De percentages ouderen die zich niet, matig of (zeer) sterk eenzaam voelen verschillen niet veel van de algemene bevolking (figuur 5.9). Het percentage ouderen dat zich (zeer) sterk eenzaam voelt is niet toe- of afgenomen in de afgelopen jaren (zie tabellenbijlage B5.36). Dit is ook binnen de algemene bevolking niet het geval (zie tabellenbijlage B6.40).

Figuur 5.9: De mate van eenzaamheid van ouderen (≥65 jaar) en de algemene bevolking, naar leeftijd, 2016 (percentages)

Ouderen met minder contact met kinderen of buurtgenoten zijn vaker eenzaam

Het contact met familie en vrienden kan van belang zijn voor de eenzaamheid van ouderen. Ouderen die niet tenminste wekelijks contact hebben met hun (klein)kinderen en vrienden of echt goede kennissen zijn vaker (zeer) sterk eenzaam dan ouderen die dit wel hebben. Van de ouderen die minimaal wekelijks contact hebben met hun (klein)kinderen (N=327), geeft 8% aan zich (zeer) sterk eenzaam te voelen. Bij de ouderen die niet minimaal wekelijks contact hebben met hun (klein)kinderen (N=351), is dit 15% (niet in tabel). Vergelijkbare percentages zijn te zien voor contact met vrienden of echt goede kennissen. Ouderen die wel of niet minimaal wekelijks contact hebben met (schoon)familie verschillen niet significant in de mate van eenzaamheid (niet in tabel). Eerder is beschreven dat de contacten die ouderen hebben met hun buurtgenoten zich

¹⁴ Eenzaamheid is gemeten met de schaal van De Jong Gierveld en Kamphuis (1985), deze schaal meet zowel sociale als emotionele eenzaamheid.

voornamelijk beperken tot groeten of het maken van een praatje (paragraaf 5.4). Ouderen die wekelijks contact hebben met hun buurtgenoten voelen zich minder vaak (zeer) sterk eenzaam dan ouderen die minder vaak of geen contact hebben met de mensen in hun buurt. Van de ouderen die minimaal wekelijks contact hebben met hun buurtgenoten (N=473) voelt namelijk 8% zich (zeer) sterk eenzaam, terwijl dit bij de mensen die minder vaak of geen contact hebben met buurtgenoten (N=211) maar liefst 21% is (niet in tabel).

(Zeer) sterke eenzaamheid komt vaker voor bij lage tevredenheid over sociale contacten

Ouderen die aangeven dat zij voldoende contact en ontmoetingen hebben met andere mensen, zijn minder vaak (zeer) sterk eenzaam dan ouderen die graag meer of andere ontmoetingen hebben met andere mensen. Van de ouderen die tevreden zijn met hun sociale contacten (N=608) is 6% (zeer) sterk eenzaam en van de ouderen die niet tevreden zijn is dit 54% (niet in tabel).

Wanneer specifiek gevraagd wordt naar de tevredenheid met de contacten en ontmoetingen met buurtgenoten zien we een vergelijkbaar patroon. Van de ouderen die aangeven dat zij voldoende contact en ontmoetingen hebben met buurtgenoten (N=601) is 8% (zeer) sterk eenzaam, terwijl van de groep ouderen die niet tevreden is met hun contacten en ontmoetingen met mensen in de buurt (N=84) maar liefst 40% (zeer) sterk eenzaam is (niet in tabel). Het wel of niet doen van vrijwilligerswerk is niet gerelateerd aan de mate van eenzaamheid bij ouderen.

Literatuur

1. WHO, *ICF: International Classification of Functioning, Disability and Health. Dutch translation: WHO-FIC Collaborating Centre*. 2001, World Health Organization: Bilthoven, Netherlands.
2. Hortulanus, R.P., A. Machielse, and L. Meeuwesen, *Sociaal isolement. Een studie over sociale contacten en sociaal isolement in Nederland*. 2003, Elsevier: Den Haag.
3. Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO), *Verkenning participatie: arbeid, vrijwillige inzet en mantelzorg in perspectief*. 2008, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling: Den Haag.
4. Vogels, E., *Deelname van kwetsbare groepen aan het arbeidsproces en maatschappij*. TPEdigitaal 2016, 2016. **10**(3): p. 74-86.
5. WRR, *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*. 2017, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid: Den Haag.
6. Putters, K., *Rijk geschakeerd. Op weg naar de participatiesamenleving*. 2014, Sociaal en Cultureel Planbureau: Den Haag.
7. Eyssen, I.C., et al., *A systematic review of instruments assessing participation: challenges in defining participation*. Arch Phys Med Rehabil, 2011. **92**(6): p. 983-97.
8. Overheid.nl. *VN Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap*. 2018 [cited 2018 9th of January]; Available from: http://wetten.overheid.nl/BWBV0004045/2016-07-14#Verdrag_2.
9. Putters, K. *Was getekend. Op weg naar een vernieuwd sociaal contract in de zorg*. 2017 [cited 2018 9th of January]; Oratie]. Available from: https://www.eur.nl/sites/corporate/files/2017-10/Putters_Oratie_Was_Getekend_170915.pdf.
10. Tweede Kamer, *Regels inzake de gemeentelijke ondersteuning op het gebied van zelfredzaamheid, participatie, beschermd wonen en opvang (Wet maatschappelijke ondersteuning 2015). Memorie van toelichting*. 2013/2014.
11. Martin Ginis, K.A., et al., *Broadening the Conceptualization of Participation of Persons With Physical Disabilities: A Configurative Review and Recommendations*. Arch Phys Med Rehabil, 2017. **98**(2): p. 395-402.
12. Feijten, P., et al., *Zicht op de WMO 2015, ervaringen van melders, mantelzorgers en gespreksvoerders*. 2017, Sociaal en Cultureel Planbureau: Den Haag.
13. TNS Nipo, *Eenzaamheid en vrijwilligerswerk*. 2013, Coalitie Erbij: Amsterdam.
14. Hazebroek, P. *Eenzaamheid in acht; nationale coalitie tegen eenzaamheid*. Coalitie Erbij 2017; Available from: <https://www.sociaalwerknederland.nl/?file=14235&m=1489142613&action=file.download>.
15. Snel, N. and S. Plantinga, *Week tegen eenzaamheid: 'Kom de deur uit'*. 2012, TNS Nipo/Coalitie Erbij: Amsterdam.
16. Korporaal, D., P. Stalman, and A. Van der Vlist, *Leven is wonen*. 2014, Ieder(in), Patiëntenfederatie NPCF en Landelijk Platform GGz.
17. Cardol, M., M. Speet, and M. Rijken, *Anders of toch niet? Deelname aan de samenleving van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking*. 2007, NIVEL: Utrecht.
18. Cardol, M., M. Vervloet, and P.M. Rijken, *Participatie van mensen met beperkingen*. 2006, NIVEL: Utrecht.
19. Van den Hoogen, P., et al., *Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking; participatiemonitor 2007*. 2008, NIVEL: Utrecht.
20. Van den Hoogen, P., et al., *Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking in 2006-2008: participatiemonitor 2008*. 2010, NIVEL: Utrecht.
21. Meulenkamp, T., L. Van der Hoek, and M. Cardol, *Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking en ouderen. Rapportage participatiemonitor 2011*. 2011, NIVEL: Utrecht.
22. Meulenkamp, T., L. Van der Hoek, and M. Cardol, *Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking en ouderen. Rapportage participatiemonitor 2013*. 2013, NIVEL: Utrecht.

23. Meulenkamp, T., L. Van der Hoek, and M. Cardol, *Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking en ouderen. Rapportage participatiemonitor 2015*. 2015, NIVEL: Utrecht.
24. Harbers, M.M. and N. Hoeymans, *Gezondheid en maatschappelijke participatie: Themarapport Volksgezondheid Toekomst Verkenning*. 2013, RIVM: Bilthoven.
25. Houtkoop-Steenstra, H. and C. Antaki, *Creating happy people by asking yes-no questions*. Research on language and social interaction, 1997. **30**(4): p. 285-313.
26. Waverijn, G., *The benefit of neighbourhood social capital for health of people with chronic illness*. 2018, Utrecht University: Utrecht.
27. Bredewold, F.H., *Lof der oppervlakkigheid. Contact tussen mensen met een verstandelijke of psychiatrische achtergrond en buurtbewoners*. 2014, Universiteit van Amsterdam: Amsterdam.
28. De Klerk, M., et al., *Factsheet Mensen met lichamelijke of verstandelijke beperkingen*. 2012, Sociaal en Cultureel Planbureau: Den Haag.
29. De Klerk, M., C. Van Campen, and J. Iedema, *SCP-maat voor lichamelijke beperkingen op basis van AVO 2003*. 2006, Sociaal en Cultureel Planbureau: Den Haag.
30. De Klerk, M., *Rapportage gehandicapten 2002; maatschappelijke positie van mensen met lichamelijke beperkingen of verstandelijke handicaps*. 2002, Sociaal en Cultureel Planbureau: Den Haag.
31. Van Schrojenstein Lantman - de Valk, H.M.J., *Mensen met een verstandelijke beperking in Nederland*. 2002, Onderzoeksinstituut ExTra Capaciteitsgroep Huisartsgeneeskunde Universiteit Maastricht: Maastricht.
32. Den Draak, M., et al., *Wel thuis? Literatuurstudie naar factoren die zelfstandig wonen van mensen met beperkingen beïnvloeden*. 2016, Sociaal en Cultureel Planbureau: Den Haag.
33. Woittiez, I., et al., *Zorg beter begrepen. Verklaringen voor de groeiende vraag naar zorg voor mensen met een verstandelijke beperking*. 2014, Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP): Den Haag.
34. Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland. *Feiten en cijfers*. 2017 [cited 2017 28th of November]; Available from: <http://www.vgn.nl/feitenencijfers>.
35. Van Staalduinen, W. and F. Ten Voorde, *Trendanalyse verstandelijk gehandicaptenzorg*. 2011: TNO.
36. Van Rossum, F., K. Leidelmeijer, and W. Bakker, *Ontwikkeling van de Woonzorgwijzer. Deelrapportage Beperkingenprofielen*. 2016, Rigo: Research en advies woon- werk- en leefomgeving: Amsterdam.
37. Voss, H., et al., *Mijn eigen stekkie: woonbeleving van mensen met een verstandelijke beperking*. 2017, NIVEL: Utrecht.
38. Van Duin, C. and L. Stoeldraijer, *Bevolkingsprognose 2014-2060: groei door migratie*. 2016: Centraal Bureau voor de Statistiek.
39. De Jong Gierveld, J. and F.H. Kamphuis, *The development of a Rasch-type loneliness-scale*. Applied Psychological Measurement, 1985. **9**: p. 289-299.
40. Van Tilburg, T.G. and J. de Jong Gierveld, *Cesuurbepaling van de eenzaamheidsschaal [Cutting scores on the De Jong Gierveld Loneliness Scale]*. Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie, 1999. **30**: p. 158-163.
41. Brabers, A.E.M., M. Reitsma-van Rooijen, and J.D. de Jong, *Consumentenpanel Gezondheidszorg: basisrapport met informatie over het panel*. 2015, NIVEL: Utrecht.
42. Maas, J.M.A.G., S. Serail, and A.J.M. Janssen, *Frequentie-onderzoek geestelijk gehandicapten 1986*. 1988, KUB/IVA: Tilburg.

Bijlagen

B1.1 De indicatoren (deelgebieden) van participatie en bijbehorende vraagstelling

In de participatiemonitor wordt de participatie gemeten op verschillende domeinen: wonen, mobiliteit, werk, opleiding, vrijetijdsbesteding en sociale contacten. Om een indicatie te kunnen geven van de feitelijke participatie op een bepaald domein, zijn indicatoren¹⁵ vastgesteld. Deze indicatoren zijn dus de maat voor de feitelijke participatie op een bepaald domein. Per domein zijn er één of twee indicatoren vastgesteld.

Tabel B1.1-B1.3 geeft voor de groep mensen met een lichamelijke beperking, verstandelijke beperking, ouderen en de algemene bevolking een overzicht van de domeinen, indicatoren en de bijbehorende vraagstelling in de vragenlijst. De indicatoren zijn voor de verschillende groepen grotendeels dezelfde, maar wijken op een aantal punten af. Het belangrijkste verschil zit bij de mensen met een verstandelijke beperking (VB). Bij de indicatoren voor mensen met een VB is ook gedefinieerd of mensen participeren met anderen met een VB of (ook) met mensen zonder een VB. Daarnaast wordt participatie door mensen met een VB gerapporteerd door zowel de mensen met een VB zelf als door naasten van mensen met een VB.

Tabel B1.1: Domeinen, indicatoren, vraagstelling en codering feitelijke participatie, mensen met een lichamelijke beperking, ouderen en algemene bevolking

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst	Codering
Woon-omgeving	Regelmatig gebruik van minimaal twee buurtvoorzieningen	<i>Hoe vaak maakt u gebruik van de onderstaande voorzieningen in uw buurt?</i> (supermarkt, andere winkels, bibliotheek, bank/postkantoor, pinautomaat, buurthuis, parken en groenvoorzieningen) (regelmatig, soms, vrijwel nooit, niet in mijn buurt aanwezig)	0= minder dan twee voorzieningen regelmatig 1=minimaal twee voorzieningen regelmatig
Mobiliteit	Dagelijks buitenshuis komen	<i>Over het algemeen, hoe vaak komt u buitenshuis of gaat u ergens naar toe?</i> (dagelijks, wekelijks, maandelijks, minder dan 1x per maand)	0=wekelijks of minder 1=dagelijks
	Weleens gebruik van openbaar vervoer	<i>Maakt u weleens gebruik van het openbaar vervoer zoals de bus, trein, metro, tram of Regiotaxi (dit is openbaar vervoer, van deur tot deur op afroep)?</i> (nee, ja af en toe, ja regelmatig)	0=nee 1=af en toe/regelmatig
Werk	Betaald werk (≥ 12 uur per week)	<i>Verricht u momenteel betaald werk (als werknemer of zelfstandig ondernemer)?</i> (nee, ja, ... uur per week als werknemer, ja ... uur per week als zelfstandig ondernemer)	0=nee 1=ja, voor minimaal 12 uur per week als werknemer en/of zelfstandig ondernemer

¹⁵ Vanwege de leesbaarheid wordt in het rapport de term 'deelgebied' gehanteerd voor de indicatoren.

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst	Codering
	Vrijwilligerswerk	<i>Doet u vrijwilligerswerk? Hieronder wordt verstaan: werk dat in georganiseerd verband onbetaald wordt uitgevoerd (bv voor een sportvereniging, kerk/moskee, school, politieke partij)</i> (nee, jauur per week)	0=nee 1=ja
Vrije tijd	Minimaal maandelijks uitgaansgelegenheid bezoeken	<i>Kunt u van de volgende activiteiten zeggen hoe vaak u ze doet?</i> (uitgaan naar restaurant/café, bezoeken van een attractie of museum, uitgaan naar bioscoop of theater) (minstens 1x per week, minstens 1x per maand, minder dan 1x per maand, zelden of nooit)	0=geen activiteit of (meerdere) activiteit(en) minder dan maandelijks 1=minimaal één activiteit minimaal maandelijks
	Minimaal maandelijks verenigingsactiviteiten ondernemen en/of cursus volgen	<i>Kunt u van de volgende activiteiten zeggen hoe vaak u ze doet?</i> (sporten (in georganiseerd verband of een vereniging), deelname aan verenigingen zoals zang-, muziek-, toneel- of hobbyvereniging, deelname aan religieuze bijeenkomst) (minstens 1x per week, minstens 1x per maand, minder dan 1x per maand, zelden of nooit) <i>Volgt u of heeft u in (jaartal) één of meerdere cursussen gevolgd voor uw plezier of uw persoonlijke ontwikkeling?</i> <i>Bijvoorbeeld een kookcursus of computercursus?</i> (ja, namelijk de cursus(sen)....., nee)	0=geen activiteit of (meerdere) activiteit(en) minder dan maandelijks en geen cursus 1=minimaal één activiteit minimaal maandelijks en/of een cursus
Sociaal contact	Minimaal maandelijks vrienden/echt goede kennissen ontmoeten	<i>Hoe vaak ontmoet u de volgende mensen?</i> <i>Het gaat uitsluitend om ontmoetingen met mensen die niet bij u in huis wonen en met wie u minimaal een (kort) gesprek voert (niet alleen een begroeting).</i> (verschillende antwoordcategorieën, waaronder: uw vrienden of echt goede kennissen) (minstens 1x per week, 2x per maand, 1x per maand, minder dan 1x per maand, zelden of nooit, heb ik niet)	0=niet maandelijks contact met vrienden/goede kennissen 1=minimaal maandelijks contact met vrienden/goede kennissen

Tabel B1.2: Domeinen, indicatoren, vraagstelling en codering feitelijke participatie, mensen met een verstandelijke beperking (VB) (mensen zelf)

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst	Codering
Woon-omgeving	Wonen in woonwijk (met/zonder andere mensen met VB)	<i>Waar woont u?</i> (in een gewone woonwijk, dichtbij of aan de rand van een terrein voor mensen met een VB op instellingsterrein) <i>Met wie woont u?</i> (alleen, met kind(eren) (niet met partner), met mijn partner/samen, met mijn partner en kind(eren), bij familie (ouders broers/zussen, ooms/tantes, etc.), met mensen met een VB samen)	0=wonen op instellingsterrein ½=wonen in woonwijk met andere mensen met een VB 1=wonen in woonwijk zonder andere mensen met een VB
Mobiliteit	Dagelijks buitenshuis komen	<i>Hoe vaak gaat u ergens naar toe, bijvoorbeeld naar uw werk, school, vrienden, familie of vereniging?</i> (ongeveer elke dag, ongeveer elke week, ongeveer elke maand, minder dan één keer per maand)	0=wekelijks of minder 1=dagelijks
	Weleens gebruik maken van openbaar vervoer	<i>Als u naar de volgende activiteiten gaat, hoe gaat u er dan naar toe?</i> (activiteiten: werk of dagactiviteit, school, opleiding of werkgerelateerde cursus, restaurant, café, bioscoop (film) of theater, museum of pretpark, vereniging/soos of kerk/moskee/tempel, vrienden of familie) (verschillende antwoordmogelijkheden, waaronder: met het openbaar vervoer, bijvoorbeeld bus of trein of OV-regiotaxi) (wel/niet aangekruist)	0=geen gebruik 1=wel gebruik bij 1 of meerdere activiteiten
Werk ¹⁶	Doen van dagactiviteiten (dagactiviteitencentrum, (on)betaald werk, betaald werk bij reguliere werkgever)	<i>Heeft u op dit moment werk of andere dagactiviteiten? Zo ja, wat doet u dan?</i> (werk bij een bedrijf niet speciaal voor mensen met een VB, werk bij een sociale werkvoorziening, werk bij een bedrijf via een sociale werkvoorziening, werk bij een leer-werk-bedrijf bijvoorbeeld op een zorgboerderij, dagactiviteiten bij een activiteitencentrum speciaal voor mensen met een VB, dagactiviteiten bij een activiteitencentrum of ontmoetingscentrum voor ouderen met een VB, dagactiviteiten bij een activiteitencentrum of ontmoetingscentrum voor ouderen, niet speciaal voor mensen met een VB) (wel/niet aangekruist) <i>Wordt u betaald voor het werk/de activiteiten die u doet?</i> (ja, nee)	0=geen dagactiviteiten 1/3=dagactiviteitencentrum 2/3=(on)betaald werk 1=betaald werk bij reguliere werkgever

¹⁶ Naast werk is ook het volgen van een opleiding opgenomen als aparte indicator. Er zijn echter zeer weinig mensen in het PSL die naar school gaan of een (vervolg)opleiding volgen.

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst	Codering
Vrije tijd	Weleens activiteiten in vrije tijd ondernemen (met/zonder andere mensen met VB)	<i>Gaat u weleens naar een restaurant, café of theater of naar de film? (ja, nee)</i> <i>Zo ja, met wie gaat u dan meestal? (meerdere antwoordmogelijkheden)</i> <i>Gaat u weleens naar een museum, dierentuin of pretpark?</i> <i>Zo ja, met wie gaat u dan meestal? (meerdere antwoordmogelijkheden)</i> <i>Gaat u in uw vrije tijd weleens naar activiteiten speciaal voor mensen met een VB? (ja, nee)</i> <i>Gaat u in uw vrije tijd weleens naar activiteiten niet speciaal voor mensen met een VB? (ja, nee)</i>	0=geen activiteit ½=wel activiteit, met anderen VB (activiteiten speciaal voor mensen VB of naar activiteit met begeleiders/ huisgenoten of vrijwilligers) 1=naar activiteiten niet speciaal voor mensen VB én naar twee of meer specifieke activiteiten alleen of met partner, familie, vrienden of goede bekenden
Sociaal contact	Ontmoet weleens vrienden	<i>Met wie spreekt u regelmatig af doet u weleens dingen samen? (verschillende antwoordcategorieën, waaronder: vrienden) (wel/niet aangekruist)</i> <i>Hebben de vrienden een verstandelijke beperking? (nee, geen van hen heeft een VB, ja, sommige van hen hebben een VB, ja de meeste van hen hebben een VB, al deze mensen hebben een VB)</i>	0=geen contact met vrienden ½=ontmoet weleens/regelmatig vrienden met een VB 1=ontmoet weleens/regelmatig vrienden zonder een VB ¹⁷

Tabel B1.3: Domeinen, indicatoren, vraagstelling en codering feitelijke participatie, mensen met een verstandelijke beperking (VB) (naasten)

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst	Codering
Woon-omgeving	Regelmatig gebruik van minimaal twee buurtvoorzieningen	<i>Hoe vaak maakt uw naaste gebruik van de onderstaande voorzieningen in zijn/haar buurt?</i> (supermarkt, andere winkels, bibliotheek, bank/postkantoor/pinautomaat, parken en groenvoorzieningen) (regelmatig, soms, (vrijwel) nooit)	0= minder dan twee voorzieningen regelmatig 1=minimaal twee voorzieningen regelmatig
Woon-omgeving	Wonen in gewone woonwijk	<i>Waar woont uw naaste? (in een gewone woonwijk, dichtbij of aan de rand van een terrein voor mensen met een VB, op instellingsterrein) (wel/niet aangekruist)</i> <i>Met wie woont uw naaste? (alleen, met kind(eren) (niet met partner), met partner/samen, met partner en kind(eren), bij familie (ouders broers/zussen, ooms/tantes, etc.), met mensen met een VB samen) (wel/niet aangekruist)</i>	0=wonen op instellingsterrein ½=wonen in woonwijk met andere mensen met een VB 1=wonen in woonwijk zonder andere mensen met een VB
Mobiliteit	Dagelijks buitenshuis komen	<i>Over het algemeen, hoe vaak gaat uw naaste ergens naar toe in zijn haar buurt of regio?</i> (dagelijks, wekelijks, maandelijks, minder dan 1x per maand)	0=wekelijks of minder 1=dagelijks

¹⁷ Men scoort een '1' op de indicator indien bij vraag twee 'nee' of 'ja, sommige' is geantwoord.

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst	Codering
	Weleens gebruik van openbaar vervoer	<i>Als uw naaste wat verder weg ergens naar toe gaat, hoe gaat hij/zij dan?</i> (verschillende antwoordmogelijkheden, waaronder: met het openbaar vervoer, zoals de bus, trein, metro, tram, met de Regiotaxi (openbaar vervoer, van deur tot deur op afroep) zonder gebruik van een speciale pas (bijv. een Wmo-pas) (wel/niet aangekruist)	0=geen gebruik 1=wel gebruik
Werk ¹⁸	Dagactiviteiten	<i>Welke dagactiviteit doet uw naaste met een verstandelijke beperking normaal gesproken?</i> (betaald werk bij een gewone werkgever, betaald werk bij een apart bedrijf van de sociale werkvoorziening/werkplaats (gesubsidieerd via de Wet sociale werkvoorziening, Wsw), betaald werk bij een gewone werkgever met ondersteuning van een begeleider of jobcoach (gesubsidieerd via de Wsw/persoonsgebonden budget of via de WIA als onderdeel van een reïntegratietraject), onbetaald werk of vrijwilligerswerk buitenshuis of stage, kinderdagcentrum, dagactiviteitencentrum voor verstandelijk gehandicapten (dagactiviteitencentrum voor volwassenen, dvo, dagbesteding, AC), leerwerkplek, losgekoppeld van de zorginstelling (bijvoorbeeld op een zorgboerderij of in een winkeltje), mijn naaste gaat niet naar een dagactiviteitencentrum en heeft geen werk buitenshuis) (wel/niet aangekruist)	0=geen dagactiviteiten 1/3=dagactiviteitencentrum 2/3=(on)betaald werk 1=betaald werk bij reguliere werkgever
Vrije tijd	Minimaal maandelijks uitgaansgelegenheid bezoeken	<i>Kunt u van de volgende activiteiten zeggen hoe vaak uw naaste met een VB ze doet?</i> (uitgaan naar restaurant, café, bezoeken van een attractie of museum, uitgaan naar bioscoop of theater) (minstens 1x per week, minstens 1x per maand, minder dan 1x per maand, zelden of nooit) <i>Kunt u bij de activiteiten waaraan uw naaste deelneemt aangeven of deze speciaal georganiseerd worden voor mensen met een verstandelijke beperking?</i> (speciaal voor mensen met een VB, niet speciaal voor mensen met een VB)	0=geen activiteit ½=minimaal maandelijks één of meer activiteit(en), georganiseerd speciaal voor mensen met een VB 1=minimaal maandelijks één of meer activiteit(en), niet speciaal voor mensen met een VB

¹⁸ Naast werk is ook het volgen van een opleiding opgenomen als aparte indicator. Er zijn echter zeer weinig mensen in het PSL die naar school gaan of een (vervolg)opleiding volgen.

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst	Codering
	Minimaal maandelijks georganiseerde-/verenigingsactiviteiten ondernemen	<i>Kunt u van de volgende activiteiten zeggen hoe vaak uw naaste met een VB ze doet?</i> (sporten (in georganiseerd verband of vereniging), deelname aan een soos of vereniging zoals zang-, muziek-, toneel- of hobbyvereniging, deelname aan religieuze bijeenkomst bijvoorbeeld in een kerk of moskee) (minstens 1x per week, minstens 1x per maand, minder dan 1x per maand, zelden of nooit) (ja, nee) <i>Kunt u bij de activiteiten waaraan uw naaste deelneemt aangeven of deze speciaal georganiseerd worden voor mensen met een verstandelijke beperking?</i> (speciaal voor mensen met een VB, niet speciaal voor mensen met een VB)	0=geen activiteit ½=minimaal maandelijks activiteit, georganiseerd speciaal voor mensen met een VB 1=minimaal maandelijks activiteit(en), niet speciaal voor mensen met een VB
Sociaal contact	Minimaal maandelijks vrienden of goede kennissen ontmoeten	<i>Met wie spreekt uw naaste met een verstandelijke beperking regelmatig af of onderneemt hij/zij weleens activiteiten? En hoe vaak ongeveer? Het gaat uitsluitend om ontmoetingen met mensen met wie uw naaste een (kort) gesprek voert (niet alleen een begroeting). Het gaat hierbij niet om mensen die bij uw naaste in huis of in de instelling wonen.</i> (verschillende antwoordcategorieën, waaronder: zijn/haar vrienden of goede kennissen) (minstens 1x per week, 2x per maand, 1x per maand, minder dan 1x per maand, zelden of nooit, heeft hij/zij niet) <i>Hebben de vrienden/goede kennissen met wie uw naaste afsprekt ook een verstandelijke beperking?</i> (géén van hen heeft een VB, sommigen hebben een VB, de meesten hebben een VB)	0=geen contact met vrienden ½=ontmoet minimaal maandelijks vrienden met een VB 1=ontmoet minimaal maandelijks vrienden zonder een VB¹⁹

¹⁹ Men scoort een '1' op de indicator indien bij vraag twee 'nee' of 'ja, sommige' is geantwoord

B1.2 Het meten van ontwikkelingen in participatie

Wat is maatschappelijke participatie

Binnen de Internationale Classificatie van het menselijk Functioneren (WHO, 2001) wordt participatie gedefinieerd in zeer algemene termen als 'iemand's deelname aan het maatschappelijk leven'. Participatieproblemen zijn de problemen die zich kunnen voordoen bij deelname aan de samenleving.

In de participatiemonitor gaat het over maatschappelijke participatie. Deze term overlapt met sociale participatie (participatie in verenigingen, sociale contacten of vrijwilligerswerk) en met arbeidsparticipatie (het hebben van betaald werk, onbetaald werk of het volgen van een opleiding), maar is breder. Het gaat over wonen in een woonwijk en gebruik maken van winkels en openbare voorzieningen in de buurt, over het 'face to face' ontmoeten van andere mensen, over recreëren, werken en over het volgen van een opleiding.

De 'totale' participatie als optelsom van de indicatoren

De totale participatie is een somscore van de verschillende indicatoren (zie tabel B1.1 t/m B1.3). Afhankelijk van de groep zijn er zeven tot negen indicatoren. Elke respondent krijgt de score '0' (geen participatie) of '1' (wel participatie) op elke indicator. Bij de groep mensen met een verstandelijke beperking is er ook de mogelijkheid om '½' te scoren, indien de betreffende activiteit wordt gedaan met mensen met een verstandelijke beperking (VB); zij scoren een '1' indien de betreffende activiteit wordt gedaan (ook) zonder mensen met een VB. Bij de indicator dagactiviteiten staat score '1' voor het doen van betaald werk bij een reguliere werkgever. Gemaakte aanname bij het berekenen van de totale participatie is dat de indicatoren optelbaar zijn en allen even zwaar meewegen.

De totale participatiescore is de somscore op de totale set van indicatoren gedeeld door het aantal indicatoren waarop de betreffende persoon een niet-missende waarde had. Een persoon met een lichamelijke beperking die op één van de in totaal negen indicatoren missend is en op zes van de resterende acht indicatoren een 1 scoort, heeft dus een totale participatiescore van $6/8=0.75$. Als voorwaarde voor het berekenen van de totale participatiescore is gehanteerd dat een respondent op minimaal de helft +1 van de indicatoren een geldende waarde had (0, ½ of 1); bij mensen met een lichamelijke beperking is dat dus op minimaal zes van de negen indicatoren.

Het participatie-indexcijfer

Om ontwikkelingen in de tijd te kunnen meten worden voor alle groepen jaarlijks participatie-indexcijfers berekend. Dit zijn relatieve cijfers: zij geven de participatie weer in vergelijking met het indexjaar. De metingen van mensen met beperkingen zijn gestart in 2006, de totale participatie voor de totale groep is in dat jaar op 100 gesteld. Bij de ouderen en de algemene bevolking is dit gedaan in het jaar 2009. Alle participatie-indexcijfers zijn relatief ten opzichte van de score van de totale groep in het indexjaar. Een participatie-indexcijfer moet dus worden gezien als een relatieve maat voor participatie die zichtbaar maakt of er sprake is van een verandering van de participatie in een bepaald jaar ten opzichte van voorgaande jaren, met als uitgangspunt 2006 of 2009. Bovenstaande procedure is zowel toegepast voor de totale participatiescores als de scores op de indicatoren. In deze participatiemonitor worden de ontwikkelingen in participatie van mensen met beperkingen getoetst over de periode 2008-2016: deze participatie-indexcijfers zijn afgeleid van het indexcijfer in het indexjaar 2006. Vervolgens is er getoetst over de periode 2008-2016 of er sprake is van een lineaire trend. Er is tevens getoetst over de periode 2013-2016 om de

ontwikkelingen in de afgelopen drie jaar te bekijken.

Opgemerkt dient te worden dat de constructie van het participatie-indexcijfer op normatieve keuzes berust. De geïnccludeerde domeinen zijn op basis van de beschikbare wetenschappelijke literatuur en in overleg met het ministerie van VWS gekozen. Verder is in overleg met dit ministerie een duidelijke keuze gemaakt om het indexcijfer uitsluitend te baseren op gegevens over de feitelijke participatie en geen gegevens over ervaren tevredenheid erin te betrekken.

Kanttekeningen bij het meten van ontwikkelingen in participatie

Bij longitudinale analyses hebben onderzoekers te maken met een veranderende werkelijkheid en voortschrijdend inzicht over hoe goed te meten. Dit geldt ook voor dit participatieonderzoek. Om de lezer te helpen de resultaten te interpreteren wordt in het rapport aangegeven of een toe- of afname in de participatie te maken heeft met een veranderde vraagstelling en welk jaar deze verandering betreft.

Eenzaamheid

In dit rapport wordt de eenzaamheid van mensen met een lichamelijke beperking, ouderen en de algemene bevolking gemeten aan de hand van de eenzaamheidsschaal van de Jong Gierveld en Kamphuis [39]. Deze schaal bestaat uit elf stellingen, waarvan de respondenten aangeven in hoeverre deze stellingen op hen van toepassing zijn. Alle stellingen bij elkaar opgeteld bepalen de mate van eenzaamheid. Er kan een onderverdeling gemaakt worden naar sociale en emotionele eenzaamheid. Sociale eenzaamheid hangt samen met het ontbreken van een brede groep mensen of sociaal netwerk (vrienden, collega's en mensen uit de buurt). Emotionele eenzaamheid ontstaat als iemand een hechte, intieme relatie mist met één ander persoon, in de meeste gevallen een levenspartner. Sociale en emotionele contacten kunnen elkaar niet of in beperkte mate vervangen. Dus het ontbreken van een partner kan niet worden gecompenseerd door het hebben van een groot sociaal netwerk en omgekeerd.

Zes stellingen in de eenzaamheidsschaal hebben betrekking op de emotionele eenzaamheid en vijf stellingen op de sociale eenzaamheid. Er is gebruik gemaakt van drie antwoordcategorieën: 'ja', 'min of meer' en 'nee'. Er is sprake van matige eenzaamheid als mensen op 3-8 vragen aangegeven hebben sociaal of emotioneel eenzaam te zijn, voor sterke eenzaamheid zijn dit 9-11 vragen [40]. Aan mensen met een verstandelijke beperking is alleen de vraag gesteld of zij zich wel eens eenzaam voelen of alleen en is een toelichting gevraagd waarom of wanneer zij zich eenzaam voelen.

B1.3 Beschrijving van geraadpleegde Nivel Panels en respons

Nivel Panels

Voor de gegevensverzameling van de participatiemonitor wordt gebruik gemaakt van diverse Nivel Panels.

Nationaal Panel Chronisch zieken & Gehandicapten (NPCG)

Voor de gegevensverzameling van mensen met een lichamelijke beperking wordt gebruik gemaakt van het Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapten (NPCG). Het NPCG is een landelijk representatief panel van ruim 4000 zelfstandig wonende mensen uit de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder met een medisch gediagnosticeerde somatische ziekte en/of langdurige matige tot ernstige lichamelijke beperkingen. Panelleden met een lichte beperking hebben allen een chronische ziekte. Elk najaar ontvangen panelleden met een lichte, matige of ernstige lichamelijke beperking in het NPCG een vragenlijst over hun deelname aan de samenleving.

De panelleden van het NPCG zijn geworven via huisartsenpraktijken (landelijke steekproef uit de Registratie Gevestigde Huisartsen in Nederland) en via bevolkingsonderzoeken, waaronder: het Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek 2007 (SCP), het WoOn-onderzoek 2009 en het WoOn-onderzoek 2012 (Ministerie van BZK; SCP). De panelleden met een matige of ernstige lichamelijke beperking zijn geworven via de bevolkingsonderzoeken. De panelleden met een lichte lichamelijke beperking zijn geselecteerd onder de mensen met een chronische ziekte die zijn geworven via huisartsenpraktijken. Vanaf 2011 is ook een kleine groep mensen met een lichte beperking uit bevolkingsonderzoek meegenomen. Zie voor een uitgebreide beschrijving van het Panel en de wervingsprocedure de publicatie van Van den Brink-Muinen e.a. (2009).

Het NPCG bestaat uit mensen met een chronische ziekte en/of lichamelijke beperking. Mensen met een chronische ziekte en mensen met een lichamelijke beperking zijn geen twee elkaar uitsluitende groepen. Bij een groot deel van de mensen met een lichamelijke beperking houdt de beperking verband met de aanwezigheid van een chronische ziekte. Voor de participatiemonitor zijn mensen die wél een chronische ziekte, maar géén lichamelijke beperking hebben buiten beschouwing gelaten, omdat het hebben van een lichamelijke beperking er bij participatie meer toe doet dan het hebben van een chronische ziekte.

Panelleden ontvangen elk najaar een vragenlijst met daarin onder meer vragen over hun deelname aan de samenleving. Zie tabel B1.4 voor de respons.

Tabel B1.4: Respons in het Nationaal Panel Chronisch Zieken en Gehandicapten (NPCG), 2008-2016

Jaar	Verstuurde enquêtes	Ingevuld retour	Respons
2008	2198	1961	89%
2009	2905	2524	87%
2010	2674	2163	81%
2011	2357	2034	86%
2012	2297	1951	85%
2013	2227	1739	78%
2014	2366	1811	77%
2015	1815	1460	80%
2016	1462	1184	81%

Panel Samen Leven (PSL)

Gegevens over mensen met een verstandelijke beperking worden verzameld in het Panel Samen Leven (PSL). Gegevens worden zowel verzameld bij mensen met een beperking zelf als bij naasten van mensen met een verstandelijke beperking. In het Panel zijn mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking vertegenwoordigd.

Ruim 550 mensen met een lichte of matige beperking zijn lid van het Panel Samen Leven (PSL). Naast mensen met een beperking zelf, zijn ook bijna 400 naasten (in de meeste gevallen familie of goede bekenden) van mensen met een verstandelijke beperking lid. In ongeveer de helft van de gevallen nemen zowel de persoon met een verstandelijke beperking als zijn/haar naaste deel aan het panel. In de andere helft van de gevallen is alleen de persoon met een verstandelijke beperking of alleen een naaste lid.

Uitgesloten van deelname aan het panel zijn mensen met een verstandelijke beperking en/of naasten die niet Nederlandstalig zijn en personen die terminaal ziek zijn. Mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking die moeilijk communiceren kunnen wel aan het panel deelnemen. Als door communicatieproblemen deelname onmogelijk is, neemt de direct naaste deel aan het panel. Zie voor verdere informatie over het Panel Samen Leven de publicatie van Cardol [17] en de website (www.nivel.nl). Tot slot zijn er in het Panel Samen Leven geen mensen vertegenwoordigd met een ernstige verstandelijke beperking. In deze participatiemonitor worden daarom alleen uitspraken gedaan over mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking.

De mensen met een verstandelijke beperking worden elke twee jaar geïnterviewd over hun deelname aan de samenleving. Getrainde interviewers²⁰ nemen een gestructureerd interview af, indien nodig wordt hierbij gebruik gemaakt van pictogrammen en naasten ontvangen elk najaar een vragenlijst. Zie voor de respons tabel B1.5 en B1.6.

Tabel B1.5: Respons in het Panel Samen Leven (PSL), mensen met een verstandelijke beperking, 2008-2016

Jaar	Uitgenodigd voor interview	Deelgenomen	Respons
2008	549	458	83%
2010	616	500	81%
2012	597	497	83%
2014	599	513	86%
2016	528	441	84%

²⁰ De interviews zijn uitgevoerd door bureau GfK. De interviewers hebben een training ontvangen van het Nivel voor het afnemen van de participatie-vragenlijst en hebben ervaring met het interviewen van mensen met een verstandelijke beperking. Een groot gedeelte van de interviewers van 2016 heeft ook in voorgaande jaren de interviews afgenomen.

Tabel B1.6: Respons in het Panel Samen Leven (PSL), naasten van mensen met een verstandelijke beperking 2008-2016

Jaar	Verstuurde enquêtes	Ingevuld retour	Respons
2008	445	317	71%
2009	397	302	76%
2010	464	372	80%
2011	441	323	73%
2012	397	319	80%
2013	377	272	72%
2014	405	300	74%
2015	386	278	72%
2016	381	283	74%

Consumentenpanel Gezondheidszorg (CoPa)

Gegevens over de participatie van ouderen en de algemene bevolking worden verzameld in het Consumentenpanel Gezondheidszorg (CoPa). Het CoPa bestaat uit mensen van 18 jaar en ouder uit de algemene bevolking in Nederland. Het panel inventariseert de ervaringen, meningen, verwachtingen en kennis van consumenten over de gezondheidszorg.

Het CoPa bestaat in 2016 uit bijna 12.000 personen van 18 jaar en ouder. Het panel wordt regelmatig verversd en panelleden zijn over het algemeen niet langer dan vijf jaar lid. Voor dit onderzoek wordt elk jaar een steekproef getrokken van mensen van 18 jaar en ouder ('algemene bevolking') en van mensen van 65 jaar en ouder ('ouderen'). Een uitgebreide beschrijving van het CoPa, de representativiteit en de werving van panelleden staat in het rapport van Brabers e.a. [41].

In tabel B1.7 staan de aantallen van ouderen vermeld in het CoPa en de landelijke cijfers van ouderen. Wanneer het in de participatiemonitor gaat over de groep 75 jaar en ouder, zitten hier relatief weinig mensen in van 85 jaar en ouder. Deze groep is ondervertegenwoordigd. Op basis van de resultaten die in de participatiemonitor beschreven worden voor de groep ouderen van 75 jaar en ouder, kunnen daarom geen conclusies getrokken worden over de ouderen van 85 jaar en ouder. Dit geldt onder andere voor de mate van eenzaamheid in deze groep.

Tabel B1.7: Aantallen ouderen in CoPa en volgens landelijke cijfers

Nivel ouderen (2016)	Aantal	Percentage van totaal aantal ouderen +65
65 jaar en ouder	717	100%
85 jaar en ouder	38	5%
CBS Statline (1 jan 2016)		
65 jaar en ouder	3.085.308	100%
85 jaar en ouder	353.812	11%

Ook in CoPa zitten mensen met een lichamelijke beperking. In 2016 heeft in de steekproef 'algemene bevolking' 54% geen beperking, 22% een lichte beperking, 12% een matige beperking en 6% een ernstige beperking. Op grond van schattingen van het aantal mensen met een lichamelijke beperking [28] liggen de geschatte percentages op respectievelijk 72%, 12%, 11% en 5%. Dit betekent dat er in de steekproef van CoPa een lichte oververtegenwoordiging is van het percentage mensen met lichte lichamelijke beperkingen en een ondervertegenwoordiging van

mensen zonder lichamelijke beperkingen.

In de CoPa steekproef 'ouderen' in 2016 zijn de percentages als volgt: 39% geen beperking, 29% lichte beperking, 24% matige beperking en 6% ernstige beperking. Op grond van schattingen van het aantal ouderen met een lichamelijke beperking [28] liggen de schattingen op respectievelijk 44%, 19%, 22% en 15%. Hieruit blijkt dat er in de steekproef 'ouderen' van CoPa een lichte ondervertegenwoordiging is van mensen zonder een lichamelijke beperking en met een ernstige lichamelijke beperking, en een lichte oververtegenwoordiging van mensen met een lichte lichamelijke beperking.

De steekproef van panelleden ontvangt elk najaar een vragenlijst over hun deelname aan de samenleving. Zie voor de respons tabel B1.8 en B1.9.

Tabel B1.8: Respons in het Consumentenpanel Gezondheidszorg (CoPa), steekproef ouderen (≥65 jaar), 2009-2016

Jaar	Verstuurde enquêtes	Ingevuld retour	Respons
2009	493	377	76%
2010	1019	916	88%
2011	750	593	79%
2012	750	554	74%
2013	750	517*	69%
2014	1047	746	71%
2015	1000	759	76%
2016	1000	718	72%

* In 2013 zijn er een aantal CoPa leden bevraagd die op een andere manier geworven zijn dan in andere jaren. Om mogelijke ruis te voorkomen zijn deze respondenten niet meegenomen in de analyses. De analyses hebben plaatsgevonden bij N=407.

Tabel B1.9: Respons in het Consumentenpanel Gezondheidszorg (CoPa), steekproef algemene bevolking, 2009-2016

Jaar	Verstuurde enquêtes	Ingevuld retour	Respons
2009	1559	1056	68%
2010	1419	1072	76%
2011	1500	1028	69%
2012	1500	875	58%
2013	1500	764*	51%
2014	1888	1070	57%
2015	2250	1097	49%
2016	2250	985	44%

* In 2013 zijn er een aantal CoPa leden bevraagd die op een andere manier geworven zijn dan in andere jaren. Om mogelijke ruis te voorkomen zijn deze respondenten niet meegenomen in de analyses. De analyses hebben plaatsgevonden bij N=317.

B1.4 Standaardpopulatie en kenmerken respondenten

Standaardisatie gegevens

Om uitspraken te kunnen doen op populatieniveau zijn zowel de schattingen (percentages) van de afzonderlijke indicatoren als de participatie-indexcijfers voor de groep mensen met een lichamelijke beperking, voor de groep mensen met een verstandelijke beperking, voor de groep ouderen en de algemene bevolking geschat voor een gedefinieerde standaardpopulatie (zie tabel B1.10-B1.13). Dit maakt het tevens mogelijk om ontwikkelingen in de participatie van groepen mensen over de jaren heen te kunnen volgen en eventuele veranderingen te kunnen aantonen die niet het gevolg zijn van verschillen in de samenstelling van de onderzoeksgroepen over de jaren heen. De samenstelling van de standaardpopulaties is gebaseerd op gegevens over de daadwerkelijke samenstelling van de betreffende populaties in Nederland. Hiervoor zijn verschillende bronnen geraadpleegd. Er is, vanwege vergelijkbaarheid van cijfers en het niet beschikbaar komen van nieuwe schattingen voor populaties van mensen met beperkingen, voor gekozen om de standaardpopulatie zoals die in 2006 is samengesteld ook de volgende meetjaren te blijven toepassen.

Verschillende resultaten in het rapport zijn niet gestandaardiseerd: ofwel omdat de groep te klein is ($N < 25$) ofwel omdat het een deelpopulatie betreft (bijvoorbeeld dat een resultaat alleen mensen betreft die gebruik maken van het openbaar vervoer). Hier is dan alleen gerapporteerd over de respondenten (die de vragenlijst hebben ingevuld). Kenmerken van de respondenten staan vermeld in de tabellen B1.10 tot en met B1.13.

Mensen met een lichamelijke beperking

Voor het definiëren van de standaardpopulatie van mensen met een lichamelijke beperking baseren we ons qua geslacht, leeftijd en ernst van de beperking vooral op schattingen van prevalentie van beperkingen op bevolkingsniveau voor januari 2006 [29] (zie tabel B1.10). De NPCG-cijfers wijken wat de verdeling naar leeftijd en ernst van de beperking betreft af, omdat voor het NPCG – behalve chronisch zieken – met name mensen met een matige of ernstige beperking zijn geselecteerd (uit AVO en WBO). Voor de verdeling naar geslacht, leeftijd en ernst van de beperking gaan we daarom uit van de SCP-prevalentiecijfers.

Over de verdeling naar opleidingsniveau en huishouden van mensen met een lichamelijke beperking zijn behalve uit het NPCG geen cijfers voorhanden. Wel zijn er cijfers van het SCP voor mensen met een matige of ernstige lichamelijke beperking.

Voor de verdeling naar regio en mate van stedelijkheid van de standaardpopulatie zijn gegevens gebruikt van de Nederlandse bevolking (statline.cbs.nl/statweb). Van de populatie mensen met een beperking zijn deze gegevens niet bekend.

Tabel B1.10: Verantwoording van de gekozen standaardpopulatie en kenmerken van respondenten in 2016 van mensen met een lichamelijke beperking (≥ 15 jaar, zelfstandig wonend)

	SCP, 2006 [29]	Respondenten in 2016	Standaard- populatie
	%	%	%
<i>Mensen met een motorische beperking vanaf 20 jaar:</i>			
Geslacht			
- Mannen	36	39	35
- Vrouwen	64	61	65
Leeftijd			
- 15 t/m 39 jaar	20-39: 16	4	15
- 40 t/m 64 jaar	44	35	45
- 65 jaar en ouder	40	62	40
Ernst beperking			
- Licht	55	30	55
- Matig	31	47	30
- Ernstig	14	23	15
<i>Mensen met een matige of ernstige lichamelijke beperking vanaf 16 jaar:</i>			
Aard van de beperking			
- Alleen motorisch	77	50	80
- Motorisch en zintuiglijk	23	50	20
<i>Mensen met een matige of ernstige lichamelijke beperking vanaf 18 jaar:</i>			
Opleidingsniveau			
- Laag	50	35	50
- Midden	36	44	35
- Hoog	14	21	15
Huishouden			
- Eenpersoonshuishouden	26	32	25
- Meerpersoonshuishouden	74	68	75
CBS 2006			
<i>Nederlandse bevolking vanaf 0 jaar:</i>			
Regio			
- Noord	10	8	10
- Oost	21	26	21
- West	47	46	47
- Zuid	22	20	22
Mate van stedelijkheid			
- Zeer sterk stedelijk	18	16	18
- Sterk stedelijk	27	32	27
- Matig stedelijk	21	23	21
- Weinig stedelijk	22	22	22
- Niet stedelijk	12	7	12

Mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking

Voor het definiëren van de standaardpopulatie van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking zijn gegevens voorhanden uit het Panel Samen Leven (PSL) en uit twee oudere prevalentiestudies (zie tabel B1.11). De geslachtsverdeling zoals gevonden in het PSL zit precies tussen de schattingen op basis van twee oudere prevalentiestudies in. De leeftijdsverdelingen van de twee oudere prevalentiestudies lopen sterk uiteen. De studie van Van Schrojenstein Lantman-de Valk et al. (2002) komt op een veel grotere groep ouderen en veel minder jongeren dan de studie

van Maas et al. [42], bewerkt door het SCP voor 2001. De verklaring hiervoor moet volgens de auteurs worden gezocht in het gegeven dat (jonge) mensen nu minder snel als gehandicapt worden beschouwd. In het Nationaal Kompas Volksgezondheid (www.rivm.nl) wordt getwijfeld aan deze verklaring, omdat het gebruik van speciale onderwijsvoorzieningen juist toeneemt. De cijfers van het PSL zitten er in 2006 voor de groepen 15-39 en 40-64 jaar tussenin. Daarom is ervoor gekozen om zoveel mogelijk bij deze cijfers aan te sluiten.

Voor de verdeling naar ernst van de verstandelijke beperking houden we de verdeling die in het PSL werd gevonden bij aanvang in 2006 aan (zie van den Hoogen e.a., 2010). Alleen mensen met een lichte of een matige verstandelijke beperking zijn vertegenwoordigd in het PSL, maar dit is ook de populatie waarover we hier uitspraken willen doen. Voor mensen met een verstandelijke beperking standaardiseren we niet naar huishoudsamenstelling omdat deze variabele een sterke samenhang vertoont met de ernst van de verstandelijke beperking.

Hoewel het in eerste instantie de bedoeling was om de standaardpopulatie voor deze groep ook te definiëren naar regio en stedelijkheid, is hiervan later afgezien omdat deze kenmerken uiteindelijk niet zijn gebruikt in de data-analyse. De reden hiervoor is dat vereenvoudiging van de data-analyse nodig bleek vanwege het geringe aantal respondenten in sommige subgroepen van mensen met een verstandelijke beperking.

Tabel B1.11: Verantwoording van de gekozen standaardpopulatie van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking en kenmerken van respondenten in 2016 (≥ 15 jaar)

	Maas et al., 1988; bewerking SCP %	Van Schrojenstein Lantman-de Valk et al., 2002 %	Respondenten in 2016, mensen zelf %	Respondenten in 2016, naasten %	Standaard- populatie %
	<i>Mensen met een verstandelijke beperking vanaf 20 jaar, 2001:</i>	<i>Mensen met een verstandelijke beperking vanaf 0 jaar, 2001:</i>			
Geslacht					
- Mannen	57	54	57	54	55
- Vrouwen	43	46	43	46	45
Leeftijd					
- 15 t/m 39 jaar	20-39: 56	20-34: 25	29	37	40
- 40 t/m 64 jaar	39	35-69: 70	55	47	50
- 65 jaar en ouder	5	70 en ouder: 5	16	16	10
Ernst beperking					
- Licht	45	-	60	46	55
- Matig	-	-	40	54	45
- Ernstig	55	-	-	-	-

Ouderen in de algemene bevolking (≥65 jaar) en algemene bevolking

Voor het definiëren van de standaardpopulatie van de algemene bevolking en ouderen in de algemene bevolking zijn gegevens gebruikt van het CBS (peildatum 2009), tabel B1.12, B1.13. Zie voor de samenstelling van het Consumentenpanel Brabers e.a. (2015).

De steekproef 'ouderen' van CoPa bevat in de leeftijdsgroep 75+ praktisch geen mensen in de leeftijd van 85+, terwijl in de algemene bevolking 27% van de mensen van 75+ 85 jaar of ouder is (CBS). De groep 'oudere ouderen' van 85 jaar en ouder is in de onderzoeksgroep dus ondervertegenwoordigd. Op basis van de resultaten die in dit rapport beschreven worden voor de groep ouderen van 75 jaar en ouder, kunnen daarom geen conclusies getrokken worden over ouderen van 85 jaar of ouder.

Tabel B1.12: Verantwoording van de gekozen standaardpopulatie van ouderen in de algemene bevolking (≥65 jaar) en kenmerken van respondenten in 2016

	CBS (peildatum: 2009) %	Respondenten in 2016 %	Standaardpopulatie %
Geslacht			
- Mannen	43	46	45
- Vrouwen	57	54	55
Leeftijd			
- 65-74 jaar	55	58	55
- 75 jaar en ouder	45	42	45
Huishouden			
- Eenpersoonshuishouden	36	46	35
- Meerpersoonshuishouden	64	54	65

Tabel B1.13: Verantwoording van de gekozen standaardpopulatie van de algemene bevolking en kenmerken van respondenten in 2016

	CBS (peildatum: 2009) %	Respondenten in 2016 %	Standaardpopulatie %
Geslacht			
- Mannen	49	49	50
- Vrouwen	51	51	50
Leeftijd			
- 15 t/m 39 jaar	36	18	35
- 40 t/m 64 jaar	45	46	45
- 65 jaar en ouder	19	36	20
Opleidingsniveau	Alleen beroepsbevolking		
- Laag	24	18	24
- Midden	43	54	43
- Hoog	33	29	33
Huishouden			
- Eenpersoonshuishouden	24	28	25
- Meerpersoonshuishouden	76	72	75

B1.5 Statistische analyse

Alle gegevens zijn geanalyseerd op basis van een lineair regressiemodel (totale participatiescores) of een logistisch regressiemodel (indicatoren en overige). Er is rekening gehouden met afhankelijkheid in data die ontstaat doordat mensen meerdere jaren meedoen. Er is getoetst of in de loop van de tijd een toe- of afname (lineaire trend) heeft plaatsgevonden bij de totale groep en/of bij subgroepen.

Panelleden die op één of meerdere van de correctievariabelen (leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, ernst en aard van de beperking, huishoudsamenstelling, regio en/of stedelijkheid) een missende waarde hebben zijn niet meegenomen in de analyses.

Er zijn analyses uitgevoerd om schattingen (percentages) te geven voor de totale groep van mensen met een beperking, ouderen of de algemene bevolking, en voor subgroepen (bijvoorbeeld naar ernst van de beperking). Schattingen voor subgroepen zijn niet gegeven indien niet of nauwelijks sprake is van spreiding in de antwoorden binnen één of meer subgroepen en/of indien de subgroepen te klein zijn ($N < 25$) om een betrouwbaar beeld te geven van de betreffende subgroep. Een uitzondering vormt de groep ouderen met een verstandelijke beperking bij de meting van de naasten. In een aantal jaren was de groep ouderen iets kleiner dan $N = 25$, maar er is voor gekozen om deze cijfers wel te presenteren (zie tabellenbijlage, bijlage 4). De cijfers moeten echter met de nodige voorzichtigheid bekeken worden vanwege de kleine groep. Bij het berekenen van de indicatoren 'betaald werk' en 'opleiding' is de groep mensen van 65 jaar en ouder standaard niet meegenomen in de analyses vanwege de kleine aantallen.

Voor alle schattingen is de boven- en ondergrens van het 95%-betrouwbaarheidsinterval berekend. Ook is getoetst of het effect van een bepaald kenmerk van een subgroep (bijvoorbeeld vrouw ten opzichte van man) significant is. Een dergelijk significant sekse-effect impliceert dat de gemiddelde waarde op een bepaalde indicator voor vrouwen afwijkt van die van mannen. Vanwege het grote aantal toetsingen dat is gedaan, is steeds een alpha van .01 gehanteerd. Alle schattingen voor subgroepen zijn gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, ernst en aard van de beperking, huishoudsamenstelling, regio en/of stedelijkheid (voor de gebruikte kenmerken per groep zie paragraaf B1.4). Verschillen tussen (sub)groepen worden alleen vermeld als deze statistisch significant zijn ($p < 0.01$).

In het rapport worden schattingen gegeven van percentages. Bij schattingen voor subgroepen worden alle overige achtergrondkenmerken op het gemiddelde gesteld. Vanwege de leesbaarheid van het rapport zijn niet overal alle percentages van subgroepen vermeld, deze percentages zijn te vinden in de tabellenbijlage van dit rapport. Om reden van leesbaarheid worden ook niet de betrouwbaarheidsintervallen (BI) in de tekst vermeld. Deze zijn wel terug te vinden, waar relevant, in de tabellenbijlage.

Wanneer gerapporteerd wordt of verschillende thema's met elkaar in verband staan (bijvoorbeeld sociale contacten en eenzaamheid) zijn regressieanalyses uitgevoerd om deze verbanden te onderzoeken. Bij deze analyses wordt gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, aard en ernst van de beperking en huishoudsamenstelling. Verbanden tussen verschillende thema's worden alleen vermeld als deze statistisch significant zijn ($p < 0.01$).

Daar waar mogelijk wordt de feitelijke participatie van mensen met een beperking en ouderen in perspectief geplaatst door een vergelijking te maken met gegevens van de algemene Nederlandse bevolking. We merken hierbij op dat bij de vergelijkingen met de algemene bevolking niet is gecorrigeerd voor eventuele verschillen in sociaal-demografische kenmerken tussen de algemene bevolking en de groep mensen met beperkingen, bijvoorbeeld in de leeftijds- en geslachtsverdeling.